

LİSANİYAT

ULUSLARARASI FİLOLOJİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF
PHILOLOGICAL STUDIES

studies

YEAR: 1 NO: 2

OCTOBER 2023

LİSANİYAT STUDIES

ULUSLARARASI FİLOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ INTERNATIONAL JOURNAL OF PHILOLOGICAL STUDIES

Yıl/Year:1, Sayı / Issue: 2, (Ekim-October 2023)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Owner and Managing Editor

İsmail SÖYLEMEZ

Dizgi-Tasarım | Layout – Design

İlknur ÖKKE

E-Posta: ilknurokke0@gmail.com

Kapak ve Logo Tasarım

Cover and Logo Design

Yusuf ALTUNHAN

E-Posta: yusufaltunhan@gmail.com

İletişim Adresi | Correspondence

İnönü Üniversitesi Merkez Kampüsü (Elazığ Yolu
15. km) Yabancı Diller Yüksek Okulu,
Farsça Birimi, PK: 44280 Bulurlu Battalgazi/Malatya

Telefon: +90 422 377 46 86

E-Posta: lisaniyatstudies@gmail.com

Web: <https://lisaniyatstudies.com/lisaniyat>

Çevrimiçi (Online) Yayın Tarih

Online Release Date

Ekim-October 2023 II. Sayı-Issue

EDİTÖR KURULU | EDITORIAL BOARD

Başeditör | Editor-in-Chief

Doç. Dr. İsmail SÖYLEMEZ | İnönü Üniversitesi /
Türkiye
ORCID: 0000-0001-7000-3686

Editörler | Editors

Dr. Ahmet KESMEZ | Bingöl Üniversitesi /Türkiye
ORCID: 0000-0002-2026-6071

Dr. Ömer UYAN | İnönü Üniversitesi /Türkiye
ORCID: 0000-0001-5922-6790

Dr. Ümit GEDİK | Van Yüzüncü Yıl Üni./Türkiye
ORCID:0000-0001-5624-1776

Dr. Zahide PARLAR | İnönü Üniversitesi /Türkiye
ORCID: 0000-0002-4616-9579

Dil Editörleri | Language Editors

Ekrem POLAT | Türkçe Dil Editörü
Türkçe Öğretmenliği

Hacer İNAN | İngilizce Dil Editörü
İngilizce Öğretmenliği

Sayı Hakemleri | Referees of the Issue

Semine İmge AZERTÜRK

Gökçen KAPUSUZOĞLU

Danyal APUHAN

Pelin Seval ESEN

Güneş Muhip ÖZYURT

Fahrettin COŞGUNER

Ahmet ÖZMEN

Esat AYYILDIZ

Seher DOĞANCI

Çetin KASKA

Muhammed Murtaza ÇAVUŞ

Muhammed Nur YUSUF

Alan Editörleri | Section Editors

Alman Dili ve Edebiyatı	Dr. İnci ARAS	Anadolu Üniversitesi
Arap Dili ve Edebiyatı	Dr. Zuhal KAZAR	Ankara Üniversitesi
Amerikan Kültürü ve Edebiyatı	Dr. Özlem ULUCAN	Bingöl Üniversitesi
Boşnak Dili ve Edebiyatı	Dr. Cüneyt NUR	Trakya Üniversitesi
Bulgar Dili ve Edebiyatı	Dr. Sadık HACI	Ankara Üniversitesi
Çerkez Dili ve Edebiyatı	Dr. Hamit YÜKSEL	Bağımsız Araştırmacı
Çin Dili ve Edebiyatı	Dr. Fatma Ecem CEYLAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Ermeni Dili ve Edebiyatı	Dr. Doğanay ERYILMAZ	Ankara Üniversitesi
Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri	Dr. Esra YALAZI	Ankara Üniversitesi
Fransız Dili ve Edebiyatı	Dr. Ertan KUŞÇU	Pamukkale Üniversitesi
Gürcü Dili ve Edebiyatı	Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Hindoloji	Dr. Esra BÜYÜKBAHÇECİ	Ankara Üniversitesi
Hollanda Dili ve Edebiyatı	Dr. Mustafa GÜLEÇ	Ankara Üniversitesi
Hungaroloji (Macar Dili ve Edebiyatı)	Dr. Ayşe ÖZ	Ankara Üniversitesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı	Dr. Hatice ALTUN	Pamukkale Üniversitesi
İspanyol Dili ve Edebiyatı	Dr. Saliha Seniz COŞKUN ADIGÜZEL	İstanbul Üniversitesi
Japon Dili ve Edebiyatı	Dr. Zeynep GENÇER BALOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Kürt Dili ve Edebiyatı	Dr. Şeyhmus ORKİN	Muş Alparslan Üniversitesi
Latin Dili ve Edebiyatı	Dr. Tuğçe ÜNVER	Bağımsız Araştırmacı
Leh Dili ve Edebiyatı	Dr. Dorota Anna MIKOLAJCZYK	Ankara Üniversitesi
Makedon Dili ve Edebiyatı	Dr. Cüneyt NUR	Trakya Üniversitesi
Peştu Dili ve Edebiyatı	Dr. Ajmal KHKALAY	Kabil Üniversitesi / Afganistan
Rus Dili ve Edebiyatı	Dr. Selin TEKELİ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Süryani Dili ve Edebiyatı	Dr. Mehmet Sait TOPRAK	Mardin Artuklu Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı	Dr. Mustafa Yunus GÜMÜŞ	Turgut Özal Üniversitesi
Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı	Dr. İbrahim KELAĞA AHMET	Trakya Üniversitesi
Zaza Dili ve Edebiyatı	Dr. Ayetullah KARABEYESER	Bingöl Üniversitesi

DANIŞMA KURULU | BOARD OF ADVISORY

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU	Fars Dili ve Edebiyat	Kırıkkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet SARI	Alman Dili ve Edebiyatı	Atatürk Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ	Fars Dili ve Edebiyatı	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ali TEMİZEL	Fars Dili ve Edebiyatı	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cemal YILDIZ	Alman Dili ve Edebiyatı	Türk-Alman Üniversitesi	Almanya
Prof. Dr. Emrullah İŞLER	Arap Dili ve Edebiyatı	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Halil TOKER	Urdu Dili ve Edebiyatı	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ	Fars Dili ve Edebiyatı	Bingöl Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Fars Dili ve Edebiyatı	Ankara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ibrahim SAAFIN	Arap Dili ve Edebiyatı	Ürdün Üniversitesi	Ürdün
Prof. Dr. Khader Tawfiq KHADER	Linguistik	Gazze İslam Üniversitesi	Filistin
Prof. Dr. Khamees Fazaa OMAIR	Dilbilim	Anbar Üniversitesi	Irak
Prof. Dr. Ludwig PAUL	İranistik	Hamburg Üniversitesi	Almanya
Prof. Dr. Mehmet Hakkı SUÇİN	Arap Dili ve Edebiyatı	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KANAR	Fars Dili ve Edebiyatı	Yeditepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mohammed ASFOUR	İngiliz Dili ve Edebiyatı	Ürdün Üniversitesi	Ürdün
Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER	Fars Dili ve Edebiyatı	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nada Mohammed MARAACHLI	Dilbilim	Lübnan Üniversitesi	Lübnan
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN	Fars Dili ve Edebiyatı	Bingöl Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Sait UYLAŞ	Arap Dili ve Edebiyatı	Atatürk Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Samer ALAHMAD	Fars Dili ve Edebiyatı	Tahran Üniversitesi	İran
Prof. Dr. Sameer Al-ISA	Linguistik	An-Najah Üniversitesi	Filistin
Prof. Dr. Süer EKER	Prof. Dr. Süer EKER	Başkent Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	Türk Dili ve Edebiyatı	İnönü Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Umar SAFAR	Tacik Dili ve Edebiyat	Tacikistan Milli Üniversitesi	Tacikistan
Prof. Dr. Yusuf ÖZ	Fars Dili ve Edebiyatı	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI	Dilbilim	Okayama Üniversitesi	Japonya
Doç. Dr. Ahmet KIRKAN	Kürt Dili ve Edebiyatı	Mardin Artuklu Üniversitesi	Türkiye

Doç. Dr. Bilal GENÇ	İngiliz Dili ve Edebiyatı	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Dina MOHSENI	Fars Dili ve Edebiyatı	Kabil Eğitim Üniversitesi	Afganistan
Doç. Dr. Galina MİSKİNİENE	Türk Dili ve Edebiyatı	Vilnius Üniversitesi	Litvanya
Doç. Dr. Hala Salih Mohammed NUR	İngiliz Dili ve Edebiyatı	Hartum Üniversitesi	Sudan
Doç. Dr. M. Alim LEBİB	Özbek Dili ve Edebiyatı	Kabil Eğitim Üniversitesi	Afganistan
Doç. Dr. Max Florian HERTSCH	Alman Dili ve Edebiyatı	Stuttgart Üniversitesi	Almanya
Doç. Dr. Mustafa ALTUN	Türk Dili ve Edebiyatı	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Sedad DIZDAREVIĆ	Filoloji	Zenica Üniversitesi	Bosna Hersek
Doç. Dr. Şahap BULAK	Türk Dili ve Edebiyatı	Siirt Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Tohirzoda MUALLİME	Tacik Dili ve Edebiyatı	Tacikistan Milli Üniversitesi	Tacikistan
Dr. Abdul Jabar SAPAND	Peştü Dili ve Edebiyatı	Kabil Eğitim Üniversitesi	Afganistan
Dr. Abdulla REXEPİ	Şarkiyat	Piriştina Üniversitesi	Kosova
Dr. Mohammad Karim BEZHAN	Rus Dili ve Edebiyatı	Kabil Üniversitesi	Afganistan
Dr. Nahla A.K ALHIRTANI	Arap Dili ve Edebiyatı	İnönü Üniversitesi	Filistin- Türkiye
Dr. Najibullah AKBARİ	Türk Dili ve Edebiyatı	Kabil Üniversitesi	Afganistan
Dr. Noorullah SAİFİ	Türk Dili ve Edebiyatı	Kabil Eğitim Üniversitesi	Afganistan
Dr. Nurullah SAT	Japon Dili ve Edebiyatı	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Dr. Şehbaz MOHSENİ	Fars Dili ve Edebiyatı	Mehabad Üniversitesi	İran
Dr. Umidullah MEHMUDOV	Özbek Dili ve Edebiyatı	Ali Şir Nevayi Üniversitesi	Özbekistan
Dr. Zekiye XHAFÇE	Filoloji	Piriştina Üniversitesi	Kosova
Dr. Zeynel ABİDİN	Özbek Dili ve Edebiyatı	Ali Şir Nevayi Üniversitesi	Özbekistan

Araştırma Makaleleri

01

Lihua LI

1

Feynman Öğrenme Yöntemi' nin Çince Dilbilgisi ve Konuşma Öğretiminde Sosyal Medya ile Kullanımı: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Bölümü Birinci Sınıf Öğrencileri Örneği

The Application of the Feynman Learning Method Combined with Social Media in Chinese Grammar and Spoken Language Education: A Case Study of First-Year Second Semester Undergraduate Students in the Chinese Language and Literature Department at Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

费曼学习法结合社交媒体在汉语语法和口语教学中的应用 ---以内夫谢希尔大学汉语言文学本科一年级下学习者为例

02

Bilal SÖYLEMEZ

12

Socio-Economic Power of Language and Trade Language Preferences of the Ottoman Empire Between the 18th and 20th Centuries

18. ve 20. Yüzyılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyo-Ekonomik Dil Gücü ve Ticaret Dili Tercihleri

03

Jamilu ABDULLAHİ

26

İbn Manzur'un Lisan El-Arab'ının Girişindeki Sözlük Sorunları

Lexical issues in the introduction to Lisan Al-Arab By Ibn Manzur

قضايا معجمية في مقدمة لسان العرب لابن منظور

04

Fatma Nur YILDIRIM

45

Şems-i Mağribî'nin Hayatı ve Etkilendiği Şairler

The Life of Shams-i Maghribi and Poets Influenced

05

İsa BULUKGİRAY
Abdülbaki KINSÜN

55

Dilde Sözcük Ölümü Bağlamında Zazacanın Yitik Kelimeleri

In the Context of Word Death in Language Lost Words of Zazaki

Kitap Değerlendirmeleri

06

Umut CANBERK

77

Hüseyin Remzi Bey'in *Nuhbetü'l-Münşeât* Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme

FEYNMAN ÖĞRENME YÖNTEMİ'NİN ÇİNCE DİLBİLGİSİ VE KONUŞMA ÖĞRETİMİNDE SOSYAL MEDYA İLE KULLANIMI: NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ ÇİN DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ BİRİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ

THE APPLICATION OF THE FEYNMAN LEARNING METHOD COMBINED WITH SOCIAL MEDIA IN CHINESE GRAMMAR AND SPOKEN
LANGUAGE EDUCATION: A CASE STUDY OF FIRST-YEAR SECOND SEMESTER UNDERGRADUATE STUDENTS IN THE CHINESE
LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT AT NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY

费曼学习法结合社交媒体在汉语语法和口语教学中的应用——以内夫谢希尔大学汉语言文学本科一年级下学习者为例

LIHUA LI

Yıl 1, Sayı 2, ss.01-11.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 28.07.2023

Revizyon: 25.08.2023

Kabul Tarihi: 29.08.2023

Year 1, Issue 2, pp.01-11.

Article Type: Research Article

Submitted: 28.07.2023

Revision: 25.08.2023

Accepted: 29.08.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information:

LI, L. (2023). 费曼学习法结合社交媒体在汉语语法和口语教学中的应用 ---以内夫谢希尔大学汉语言文学本科一年级下学习者为例,
Lisaniyat Studies, 1(2),
01-11.

Lihua LI

李丽花，
讲师，
土耳其内夫谢希尔哈吉贝利大学，
科学与文学学院，东方语言系，
汉语言文学系，
lihual491@gmail.com，
ORCID: 0000-0002-7775-9045

ÖZ

Bu çalışma, Nevşehir Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Bölümü birinci sınıf ikinci dönem öğrencilerini hedef alarak Çince konuşma ve dilbilgisi öğretiminde Feynman Tekniği'nin sosyal medya ile birleşik kullanımını derinlemesine incelemektedir. Araştırmalar, öğrencilerin Feynman tekniğini kullanarak dilbilgisi ve konuşma becerilerini geliştirdiğini doğrulamıştır. Bununla birlikte Feynman tekniği ile sosyal medyanın etkileşimli öğrenme platformu olarak kullanılması, öğrencilerin motivasyonunu artırarak daha olumlu bir öğrenme sürecine katkıda bulunmuştur. Ancak bu birleşik yaklaşım uygulanırken bazı sorunlarla karşılaşmış ve öğretmenler bu konuda geri bildirimlerde bulunarak tekniğin geliştirilebilmesi yönünde bazı çözüm önerileri sunmuşlardır. Bu çalışma, Çince öğretimine dair yeni bir yaklaşım sunarak Çince öğretim tekniklerinin geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Gelecekte, bu tekniğin farklı öğrenme grupları ve alanlarda uygulanması ile Çince öğretim tekniklerinin zenginleştirilmesi için daha fazla araştırma yapılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Feynman Tekniği, sosyal medya, Çince öğretimi, Çince dilbilgisi, sözel beceri.

ABSTRACT

This study examines the usage of the Feynman Technique through social media for Chinese grammar and speaking teaching, focusing on Chinese Language and Literature first grade students as the target group in Türkiye. The studies confirm that students improved their grammar knowledge and their oral expression abilities through the Feynman Technique. In addition, the usage of social media as an interactive learning platform with the Feynman Technique contributed to increase students' motivation and proactivity in the learning process. Despite the positive outcomes, some problem were encountered while applying this approach. Therefore, teachers gave feedback on this matter and offered some solutions to improve the technique. The study aims to contribute the methodological evolution of Chinese teaching strategies by presenting a new approach. In the future, more research needs to be done to enrich Chinese teaching strategies by applying social media technique to different learning groups and academic fields.

Keywords: Chinese Grammar; Oral Expression Ability Chinese Language Feynman Technique, Social Media, Teaching,

摘要

本研究以实证的方法探讨了费曼学习法与社交媒体相结合在内夫谢希尔大学汉语言文学本科一年级下语法和口语教学中的应用情况。结果证实了此方法有利于深化学生对语法知识的理解,有利于提高口语表达能力。结合社交媒体提供的学习互动平台,激发了学生的学习动力,提高了学习的积极性与主动性。同时,这个教学策略在实施中也遇到了一些问题,文中也提供相关的解决方案,促使其不断完善。本研究旨在为汉语教学提供创新方法,推动汉语教学策略的发展。未来期望能进一步探究此方法在不同学习群体和学科领域中的应用,丰富汉语教学策略,培养出更多汉语人才。

关键词: 费曼学习法, 社交媒体, 汉语教学, 语法, 口语表达能力。

EXTENDED SUMMARY

In the current context of the “Belt and Road Initiative”, the cooperation between Turkey and China is reshaping the dynamics of international relations. The multifaceted collaboration spanning economics, trade, culture, education, and technology has brought about a new era of bilateral friendship and prosperity. As Turkey emerges as a vital partner in the "Belt and Road" initiative, both nations recognize the pivotal role of language proficiency, particularly in Chinese, as a cornerstone for deepening their cooperation and understanding. Realizing the significance of cultivating a pool of Turkish talent proficient in Chinese, educational institutions and educators are fervently working towards this goal.

Chinese teachers in Turkey, at the forefront of this mission, have taken up the challenge of imparting language skills that transcend borders and cultures. However, they face a myriad of obstacles in their pursuit of nurturing high-quality Chinese-speaking individuals. One of the foremost challenges lies in teaching Chinese oral proficiency in a non-native environment. As students encounter limited opportunities for authentic language immersion, their ability to engage in meaningful conversations with native Chinese speakers becomes restricted. Despite their grasp of vocabulary and grammar, they may struggle with pronunciation and natural expression, hampering their overall communicative competence. The pervasive influence of social media in students' lives presents another hurdle. Countless hours are spent in the virtual realm, leaving little time for focused learning. The allure of social media platforms can be overwhelming, leading to reduced attention to academic responsibilities and a decline in productivity. Addressing this issue requires striking a balance between leveraging social media for educational purposes and mitigating its potential distractions. Furthermore, teachers have noticed that the knowledge acquired during classroom instruction often lacks the practical reinforcement necessary for long-term retention. Students may demonstrate understanding during lessons, but without adequate opportunities for real-world application and practice, their grasp of Chinese grammar and language usage remains superficial. It becomes crucial to create a supportive environment where students actively engage with the language beyond the confines of the classroom.

To tackle these challenges, educators have innovatively combined the Feynman learning method with the power of social media. The Feynman learning method, which involves teaching others to deepen one's understanding of a subject, is incorporated into Chinese language lessons, encouraging students to become both teachers and learners. By explaining Chinese grammar concepts to peers and classmates, students not only reinforce their own understanding but also develop teaching and communication skills. This interactive learning approach fosters a sense of collective learning and cooperation, creating a supportive community of Chinese learners. Additionally, social media serves as a valuable platform for showcasing linguistic progress and fostering cross-cultural exchanges. Students are encouraged to share their language learning journey, practice conversations with language partners, and engage with native Chinese speakers online. The virtual space provides a low-stakes environment for experimentation and exploration,

enabling students to build confidence in their language skills.

The empirical results of this approach have been highly promising. Students who were once hesitant to speak now actively participate in conversations, demonstrating improved fluency and accuracy. As they share their language learning experiences on social media, they receive encouragement from peers and educators, further fueling their motivation and passion for learning.

However, the study has also identified certain challenges that require continuous refinement. Some students may initially struggle to grasp the concept of the Feynman learning method, necessitating additional guidance and examples to ensure its effective implementation. Furthermore, language expression on social media platforms may require constructive feedback from teachers to enhance accuracy and appropriateness.

To address these issues, teachers are dedicated to providing comprehensive instructional guidance and crafting suitable teaching materials that align with the Feynman learning method and social media usage. Active participation in oral expression exercises and real-life language practice opportunities will be encouraged to reinforce students' language proficiency. Timely feedback and reflection sessions will also be incorporated to strengthen their language learning journey.

In conclusion, the application of the Feynman learning method combined with social media in Chinese grammar and oral teaching represents an innovative and promising approach to language instruction. By fostering a supportive and interactive learning environment, students are empowered to overcome linguistic challenges and excel in their Chinese language proficiency. As Turkey and China continue their collaborative journey under the "Belt and Road" initiative, nurturing a generation of proficient Chinese-speaking talents will undoubtedly strengthen their partnership, deepen cultural understanding, and contribute to a brighter and interconnected future for both nations. This research serves as a stepping stone in the evolution of Chinese language teaching strategies and opens doors to further exploration and advancements in language education.

引言

在当前，由中国发起的“一带一路”倡议和由土耳其发起的“中间走廊”计划将推动两国各领域合作进入快车道。土耳其与中国之间的合作，不仅在经济和贸易领域取得显著成果，还在文化、教育、科技等多个层面展开广泛的合作。这种全方位的交流合作为两国之间的友好关系奠定了坚实的基础，同时也为双方带来了巨大的发展机遇。在这个机遇下土耳其国内精通汉语的人才将为推动双方合作发挥重要作用。因此，培养大量精通汉语的土耳其人才成为教育机构和教育工作者的重要工作目标。

作为一线教育工作者的中文教师一直在为实现这个目标而努力着。然而要想培养高质量的汉语人才并不是一件容易的事，在方方面面都面临着一系列的挑战。首先，学生在非母语环境下学习汉语口语往往面临难度较大的问题。在土耳其，学生缺乏与汉语母语者大量的实际交流机会，学生难以获得真实的语言环境，这影响了他们口语水平的快速提高。其次，教师发现学生在课堂上学习理解了语法知识，但过一段时间后就忘了或者不会应用。这说明学生没有真正地掌握知识，不具备实际应用的能力。同时，部分学生的学习积极性和主动性相对较低，缺乏对学习的主动投入和自我驱动，导致学习效果不尽如人意。另外，社交媒体的普及使得学生花费大量时间在虚拟社交世界中，导致学习时间被分散和浪费。学生可因为过度沉迷于社交媒体而忽略学习，无法完成学习任务。

这些挑战促使一线教师寻找解决方案，创新教学方法。通过研究我们了解到，费曼学习法是将知识整合后，经过输出使知识内化的过程。这个过程促使学习者对知识进行深入理解和思考，并能用通俗易懂的语言叙述自己对知识的理解。这个方法有着广泛的实践基础，同样也非常适合我们的汉语学习者，尤其适合学习科学性较强的语法知识。汉语教师应该把这个方法介绍给学习者，并运用到自己的教学实践当中。这样不仅能促进学生加深对汉语语法知识的理解，同时还能提高他们的口语表达能力。另外，社交媒体已经成为我们生活的一部分，不可能强行将其与学生分开。既如此，我们应该将其运用到教学中来，为汉语教学发挥其积极作用。

费曼学习法虽然为世人所熟知，然而学术界关于费曼学习法在教育中应用的研究相对来说较少。用 CNKI 和 DERGIPARK 两个数据库分别以“费曼学习法”和“feynman tekniği”作为主题检索词。结果中文数据库检索到的词条不足百，多数文章关于费曼学习法应用的研究都是在工科领域，而很少涉及中文教育领域。DERGIPAR 结果中与中文教育有关的词条几乎没有。另外，关于社交媒体在教育中的应用研究述评：2007—2020 年>>的文章中得到一组数据。文章中作者分别从 CNKI（北大核心期刊和 CSSCI 检索期刊）和 Web of Science 中，以(主题: 社交媒体)OR(主题: 自媒体) AND ((主题: 教学)OR(主题: 教育))和 TS = ("social media" OR "personal media" OR "self-media" OR "wemedia" OR "we media") AND TS = (teaching OR pedagog OR instruction) 为检索字符，结果分别得到 654 篇和 1974 篇发表时间段为 2007 年 1 月至 2020 年的相关文章(Ge, 2022:103)。由此可见，关于社交媒体在教育中应用在学术界的研究成果还是相当丰富的。

本研究将在充分阐释费曼学习法和社交媒体在汉语教学中的必要性的基础上，以实践案例的形式阐述费曼学习法与社交媒体结合在汉语语法和汉语口语教学中的应用情况。期望能填补学术界前人研究的不足，为汉语教育增添新的教学方法，为培养汉语人才贡献一份力量。

费曼学习法与社交媒体

1. 高效的费曼学习法用于汉语教学的必要性

1.1. 理查德·费曼与费曼教学法

理查德·费曼 (Richard Feynman) 是一位理论物理学家，因其对量子电动力学的贡献，于 1965 年获得诺贝尔物理学奖，并被认为是继爱因斯坦之后最睿智的物理学家。“理查德·费曼最重要的贡献之一是当面对复杂事件时，他总是会说‘这么复杂不可能’并且这种反应总是被证明是正确的。费曼认为，宇宙和宇宙中的法则实际上是简单的，但是人的思维方式使得情况变得复杂(Bülbül, 2020: 16)”。正式这种思维方式使他创造了“费曼学习法”。“费曼学习法的核心是，当你准备学习一门新知识时，必须站在

传授者的立场，假设自己要向别人讲解这门知识。那么你一定要用最简洁、清晰和易于理解的语言表达出来，才能让外行人也能听懂(Yin ve Li, 2021: 12-13)”。“这种学习方法，帮助费曼自己开展了跨领域的快速而有效的学习，也使得费曼总是能以简洁的语言、深入浅出地向学生讲解深奥的知识(Wang, 2020: 99)”。“在大学教授物理学时，他总是能够深入浅出地将复杂的专业理论讲得通俗易懂，无论多么抽象、晦涩的概念，都能用非常生活化的例子表达出来，风趣幽默，一点也不枯燥 (Yin ve Li, 2021: 12)”。

从上面这些表述中我们得知，费曼对事物的认知和学习方式。这种认知和学习方式与中国传统的“大道至简”哲学和“教学相长”思想有很强的一致性。“大道至简”，意思是说，事物的基本原理、方法和规律是极其简单的，把复杂冗繁的表象剥离后，见其本真。而“教学相长”在中国经典文献《礼记·学记》中讲到：“学然后知不足，教然后知困。知不足，然后能自反也；知困，然后能自强也。

故曰：教学相--长也（Dai,2018：555-556）”把经过系统化整理的信息，连同在确定学习目标时罗列出的问题，是用自己的语言把这些问题和答案讲给别人，在传授给别人时，也检查了自己是否已经掌握了这些知识。另外还要不停地回顾与反思。对讲解中遇到阻碍、模糊不清和有疑义的知识重新学习。

费曼学习法，简而言之就是化繁为简，并且无论你是在学习知识还是在传授知识，都应当能够用通俗易懂的语言，道出事物的本质，让就算是八岁的孩童来听也能听得懂。这种高效的学习方法应该被运用到汉语教学当中，尤其是非母语环境的语言教学中，并有其必要性。

1.2. 费曼学习法在汉语语法和汉语口语教学中具有必要性

主要体现在以下几个方面：

深化知识理解。费曼学习法通过教授他人的方式，要求学生将复杂的知识进行简化和清晰的解释，从而促使学生深入理解语法规则和口语表达。在教授他人的过程中，学生需要对知识进行梳理和总结，从不同角度思考问题，这有助于提升对知识的理解和掌握。

提高学习动力。在费曼学习法中，学生扮演教师的角色，需要对知识进行解释和教授，这种主动参与和积极性可以激发学生的学习兴趣 and 动力。学生意识到自己是知识的传递者，这种责任感和自信心有助于增强学习动力，使学生更加愿意投入时间和精力学习汉语语法和口语。

培养创造性思维。费曼学习法鼓励学生通过不同的教学方式和表达方式，将知识呈现给他人，这促进了学生的创造性思维。学生不仅要学习知识，还要思考如何更好地传递和表达知识，这培养了学生的创造性思维和解决问题的能力。

提高口语表达能力。在汉语口语教学中，费曼学习法要求学生以教授他人的方式进行口语表达，这强调了口头交流和表达的重要性。学生通过实际的口语练习和教学活动，提高了口语表达能力和语言组织能力，从而更自信地运用汉语进行口头交流。

综上所述，费曼学习法在汉语语法和汉语口语教学中的必要性显而易见，它通过深化知识理解、提高学习动力、培养创造性思维和提高口语表达能力，为学生提供了一种有效而创新的学习方式，有助于提高学习效率和教学质量。教师应积极运用费曼学习法，结合社交媒体等现代教学手段，优化汉语教学策略，推动学生的汉语学习和交流能力不断提升。

2. 社交媒体在汉语教学中应用的必要性

“二十一世纪显然展现了通信和技术时代的特征，其中最基本的因素无疑是互联网和构成互联网基础设施的社交媒体。被称为信息和技术时代的21世纪，在信息技术方面的发展正在重新塑造人际互动以及社会、经济和文化生活。新的通信技术为人们提供了一个分享情感和思想的媒体平台(Konuk & Güntaş, 2019: 1)。”如今，Instagram、what'app、TikTok、Facebook、YouTube、Twitter、微信等社交软件已经充满了人们的工作、学习和生活休闲的方方面面。“社交媒体具有互动性、普及性和高功能性并成为新兴的语言学习平台，这让其在年轻人的群体中备受青睐.....较年轻用户会在一天之内多次访问诸如Instagram、Snapchat和YouTube等平台(Carter, 2022: 2)。”根据We Are Social 2022年土耳其社交媒体统计数据：截至2022年1月，在土耳其有6890万社交媒体用户，占总人口的80.8%。与2021年相比，土耳其的社交媒体用户增加了890万人，增长率为14.8%。人们平均每天在社交媒体上花费2小时59分钟。

社交媒体之所以使用如此广泛，是因为人们不但可以在上面获得任何感兴趣的信息，大数据也可以向人们推送他们偏好的信息。与此同时，人们还可以成为内容的创作者，随时随地可以创作内容、传播内容。这是一个人人自媒体的时代，人们可以通过流量获取利益。

新的信息技术时代已经改变了我们的生活。

“社交媒体将成为教育的一个重要领域。特别是终身学习理念使社交媒体在学习教学过程中的地位变得更加重要。社交媒体提供给各个年龄组和层次的学习者广泛、便捷和免费的使用机会，增强社会支持和合作，提供同伴支持，提供更加灵活的学习环境，为教学和评估过程提供更多样的应用 (Sarsar, Başbay & Başbay, 2015: 419)。

人们之间面对面的交流方式现在已被技术所取代，社交媒体在此发挥重要的作用。在学习和教学过程中，社交媒体也发挥着重要的作用。在教育领域，社交媒体的使用增加了学生和教师之间的互动，从而支持学习。社交媒体平台方便了信息分享，增加了学生的参与，并创建了互动的学习环境。

“在对外汉语教学中，往往传统的教学方法不能有效地刺激留学生的感官，所以学生容易失去学习的兴趣。社交媒体的主要优势还体现在它可以通过文本、图像和视频等多种表现形式，提供给学生大量真实有趣的学习材料，激发学生的学习兴趣 (Wang, 2016:148)。”

“社交媒体在当前的教学中越来越广泛的运用,产生了一些积极影响,包括加强了学生在学习活动中的合作、提高了学习热情和参与度、创造了更多学习的机会、降低教学成本、进一步促进了教学模式的变革等” (Lu, & Tang, & Han, 2014:49)。

对于中文学习者来说，如果想要培养自己的言语交际能力，那就离不开与我们生活相关的社交媒体。社交媒体通过分享课程材料、进行直播课程、提交作业和组建讨论小组等多种方式对学习过程做出了贡献。同时，它还为学生提供了创作和分享原创内容的机会，促进了他们的创造力和表达能力。教师可以将社交媒体作为有效的工具来呈现课程材料、与学生交流和提供反馈。学生也可以通过社交媒体进行小组作业合作，与同伴互动交流，并分享知识。

费曼学习法结合社交媒体在汉语语法教学和口语教学中的应用 ---以内夫谢希尔大学汉语言文学本科一年级下学习者为例

内夫谢希尔大学，全名内夫谢希尔哈吉贝克塔什维利大学（土耳其语：NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ）位于土耳其中部卡帕多奇亚地区内夫谢希尔市，是一所综合性公立大学。2021年秋季下属于东方语言文学系的汉语言文学本科专业开始招生，每年招生人数在30人左右。截至本文撰稿日期，已有两届学生，分别是2021届和2022届。2022届学生今年春季（一年级下学期）因为地震原因实施线上教学，由于各种原因，数据采集不充分，所以不作为此次研究的参考数据。而2021届学生在一年级下学期时是正常的线下教学，各项数据都比较充分完整，因此作为此次研究对象。研究时间是从第一周到第六周，由于每次活动任务都是在下一周提交，所以实际实践活动的时间为第二周到第七周，为了不混淆我们算作第一周到第六周。这个方案实践活动之所以没有贯穿整个学期，一是在学期中期学生的时间比较紧，需要参加考试和一些文化活动，没有更多精力完成视频拍摄；二是教师应该考虑到任何一个教学方法或者教学活动都应该保持其对学生的吸引力，在没有新的元素加入的情况下不可过度拉长，以免其到最后让学生产生索然无味之感。

以上是对实施此教学方法的一些背景说明，下面我们将具体介绍费曼学习法结合社交媒体在汉语语法教学和口语教学中应用的具体步骤、具体情况、取得的有利成果、出现的问题和针对问题提出的解决方案。

1.具体实施步骤

我们在费曼学习法的基础上，根据实际需求设定下列具体实施步骤：

第一步：设定学习目标，确定学习内容

学生要掌握的学习目标和内容是教师当堂课讲授的语法知识以及配套的课文。每堂课都有一到两个语法点。教师会举几个贴近学生生活的并符合语法规范的是实例引入要讲的语法知识。从例句中总结出语法范式和语用环境，接下来会结合图片或情景进行大量操练。在操练过程中，教师也会标示出注意事项，学生需要做笔记，以便课后完成作业任务。

第二步：扩展消化吸收，化繁为简。学生在课后要重温并深入理解语法知识和课文内容，在图书馆或网络上查阅相关学习资料，对知识点在深度和广度上进行补充。最后对所有信息进行归纳总结，化繁为简整理出自己的知识体系，并且能在规避语法术语的情况下，用自己总结出的通俗易懂的语言描述知识。

第三步：借助多媒体平台以教代学，教学相长。这一步实际上是检验上一步的学习效果。学生们会以教师的角色把自己总结的归纳的知识，以通俗易懂的语言教给他们的朋友、弟弟妹妹或者多媒体上的虚拟学生听。在讲述的过程中他们可以借助文字、绘图、PPT、动画等辅助工具，整个过程要用视频的形式记录下来。在用中文难以表达的地方，他们可以用他们的母语来讲，但在后期视频制作时必须添加汉语字幕。

第四部：检查纠正错误，将视频发布在社交媒体上。学生将做好的视频发到班级群，算作一次作业。

因为所有同学的视频都为每个星期的作业，这个作业会算作平时成绩的考核，最后加到期中考试或者期末考试成绩中。这里的班级群，我们用到的是微信WeChat。纠正过的视频会上传到自己的社交媒体账号，同时要求同班同学到学生账号上为此视频点赞并添加积极评论。

第五步：教师总结，学生反馈。教师总结分析每周视频出现的亮点给予表扬，同时指出出现的问题，与学生一起讨论，共同提出解决策略。学生分享视频制作的经验，遇到的问题，开展小组讨论，教师与学生给出解决方案，为下一次视频制作提供参考。

第六步：综合考评并给予鼓励。基于学生在视频中对语法内容的理解程度、讲述能力、口语表达能力、视频的呈现效果和同学点赞数量，每周都会有一到两名学生的视频作品被批评为“本周之星”。最后得到“本周之星”的同学，会在学期结束前获得一些奖励，奖励的形式通常是承载中国文化一些特色的小礼物，以此来鼓励学生。

2. 实施这个方法的具体情况

关于这个方法的具体内容请参看下表一：

表一：

实施者	懂土耳其语的 中国籍教师	使用教材	<<成功之路>>起步篇 2		学生及 人数	2021 届 29 人
时间	教学内容	学生作业及 形式	完成 人数	使用的 社交媒体	课程形 式	学生在社交媒体上 讲解语法的主要形式
第一周	话题：我们在食堂门口见面 语法点：介词在、给、跟，或者、还是	课后口语练习 (语音形式)	29	WeChat		
		语法讲解 (PPT\视频)	26	Instagram 23 人 Youtube 2 人 WeChat 1 人		无声的中土双语展示 7 人 有声土语讲解为主 19 人
	"本周之星"获得者和作品特点	尤同学：他在 Instagram 上发布了自己的语法短视频。视频中尤同学用干净整洁的手写字清晰地写出语法内容，讲解时配有土语翻译。语法内容讲解清晰、汉语发音清晰、页面整洁。获得同学 21 个赞。				
第二周	话题：我不能去看电影 语法点：助动词想、要、能	课后口语练习 (语音形式)	28	WeChat		
		语法讲解 (PPT\视频)	24	Instagram 22 人 Youtube 1 人 WeChat 1 人		无声的中土双语展示 7 人 有声土语讲解为主 17 人
	"本周之星"获得者和作品特点	尤同学和林同学。尤同学继续保持上周的作品特点和优势，获得同学 22 个赞。林同学的视频里给所有的语法例句都配有准确的图片，所有汉字都有汉语拼音和土语解释，语法讲解细致清晰。获得同学 16 个赞。				
第三周	话题：我从星期一到星期三有课 语法点：介词"从"、序数词"第"	课后口语练习 (语音形式)	27	WeChat		
		语法讲解 (PPT\视频)	24	Instagram 22 人 Youtube 1 人 WeChat 1 人		无声的中土双语展示 7 人 有声中文讲解 1 人 土语讲解为主 16 人
	"本周之星"获得者和作品特点	尤同学的<<我们班的课程表>>视频，全程中文介绍并配有土语字幕，获得同学 22 个赞。				
第四周	话题：我在操场踢球呢 语法点："在.....呢"	课后口语练习 (语音形式)	19	WeChat		
		语法讲解 (PPT\视频)	23	Instagram 22 人 Youtube 1 人 WeChat 1 人		无声的中土双语展示 7 人 有声中文讲解 1 人 土语讲解为主 15 人
	"本周之星"获得者和作品特点	叶同学：她把老师讲的语法都翻译成土语并配了图片，另有解说和配乐。 欧同学：他很会学以致用，视频用"同学们好，我现在在做我的作业呢"开头，准确地表达了本课的语法，之后的叙述也非常准确。				
第五周	话题：我不会汉字输入 语法点："会"、"能"、"可以"、介词"对"	课后口语练习 (语音形式)	13	WeChat		
		语法讲解 (PPT\视频)	19	Instagram 19 人		无声的中土双语展示 5 人 无声的中、土、英三种语展示 2 人 土语讲解为主 12 人
	"本周之星"	尤同学：他用两种语言、两种声音、两种字体，配上拼音、配乐和字幕，非常				

完成作业学生数占班级总人数比率请参看下表二：

表二：

学生总人数	29 人					
时间	第一周	第二周	第三周	第四周	第五周	第六周
课后口语练习完成人数	29	28	27	19	13	无
占总人数比	100%	96.6%	93.1%	65.5%	44.8%	无
语法讲解完成人数	26	24	24	23	19	18
占总人数比	89.7%	82.3%	82.3%	79.3%	65.5%	62.1%

实施此方法学生总体参与情况，请看下表三：

表三：

学生总人数	29 人						
参与总次数	6	5	4	3	2	1	0
课后口语练习参与人数	无	10	10	8	1	0	0
占总人数比		34.5 %	34.5%	27.5%	3.5%	0	0
语法讲解参与人数	11	8	5	2	1	1	1
占总人数比	38%	27.5 %	17%	7%	3.5%	3.5%	3.5%

注：以上数据来自2021-2022春季期中考试前作业统计量，此数据计入期中考试成绩，真实有效。

3. 实施这个方法的取得的成果

3.1. 有利于学生对语法知识更加深入和全面的理解，促进口语表达能力的提高

这个方法实施后，学生为了课后完成语法讲解视频，课上更加认真听课，仔细地做笔记，不懂的地方也及时请教了老师和同学。除此之外课后还上网查找相关资料，在社交媒体上观看相关语法视频，对语法知识点做到更全面和透彻的理解。

每次的课后练习，学生都会以语音的形式发给老师，老师也给予及时的反馈，做的正确的地方给予表扬，错的地方给予纠正。同时，学生通过以教代学的方式，学生向教师的角色转变，从知识的接收者转换成知识的传播者。在这个过程中学生开始组织自己的语言，寻找恰当的词汇，模仿正确的中文发音。这些都非常有利于学生的口语表达能力的提高。

3.2. 有利于提高学生学习的动力和增强自信心，营造良好的学习氛围

学生将自己的视频作品发到社交媒体账号后，老师们、同学们以及学生的家人和朋友们会到学生账号上为其加油鼓励。这样，学生的努力受到老师、同学和家人朋友们的关注与支持，这极大的增强了学生的成就感和自信心，为之后的继续努力学习提供动力。另外，学生之间相互学习、相互鼓励、相互点赞，增进了学生之间的感情，营造了良好的学习氛围。

3.3.有利于提高 学生学习中文的积极性、主动性和创造性

社交媒体的加入，极大地提高了学生学习的兴趣。短视频的制作，又给学生留下个人创作的空间。在给他人讲解时，学生不必依照老师的语法模板重复刻制，而是在充分理解的基础上，加入自己的思考，从新的角度讲述这个语法知识。在制作视频时，他们可以添加自己喜欢的合理的有趣的事例、图片和视频特效。此外，讲解一个语法知识时，不再局限于文字、图片和解说，还拍成了情景剧。在这个过程中学生真正做到了学以致用并极大提高了学生学习中文的积极性、主动性，激发学生的创造性思维。这一点从表一的“本周之星”中我们可以窥见一斑。

3.4.有利于提高学生作业完成率和学业成绩

从表二中我们可以看出，口语练习的作业完成率大部分在90%以上，而语法视频作业的完成率大部分也在70%以上。同时，从表三中我们可以看出学生整体参与度比较高，而且学生的参与次数是和期中考试或期末考试成绩关联的，参与次数越多，算在学业成绩里的分数越多，那么整体学业成绩就会提高。

结语

本研究旨在探讨费曼学习法结合社交媒体在汉语语法和口语教学中的应用，并以内夫谢希尔大学汉语言文学本科一年级下学习者为例进行实证研究。通过对研究结果的分析 and 总结，我们得出以下结论：

首先，费曼学习法是一种高效的学习策略，其通过教授他人来加深对知识的理解，有利于学生深入掌握汉语语法知识和提高口语表达能力。结合社交媒体的教学方法，学生可以在互动平台上进行语言交流和实践，提高了学生学习汉语的兴趣和学习主动性，进一步提高学习效果，促使其汉语水平整体得到提升。

其次，此教学方法在实际应用过程中也存在一些问题，如：部分学生缺乏思考，没有深入理解费曼学

法内涵，没有将知识内化，只会读笔记；有的同学害羞，害怕出错不愿意开口说汉语；学生汉语水平处于初级阶段时多使用其母语表达，这对汉语教师运用的学生母语的能力提出很高要求。针对这些问题，我们提出了一些应对策略，包括用优秀的案例向学生解释说明费曼学习法的内涵及在课程中的应用意义；鼓励学生与之加强沟通，引导学生开口去说；教师利用环境优势不断地深入地学习学生母语，用学生母语拉近与学生的距离。

最后，本研究旨在为在非目的语环境下进行汉语语法和口语教学提供了一种新的教学方法。研究的不足之处，期望得到专家学者的批评指正，共同探讨，为土耳其的汉语教学贡献一份力量。在未来的研究中，我们期望进一步探索和优化费曼学习法和社交媒体在汉语教学中的应用，拓展适用于不同学习群体和学科领域的教学策略，为汉语教育的持续发展做出更多贡献，为中土两国的发展培养出更多的汉语人才。

参考文献

- Bülbül, M. Ş. (2020). Bilim lideri ve bilim eğitimcisi olarak Richard Feynman. Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 3(Özel Sayı 2), 65-74.
- Carter, A. 艾登·卡特 (2022), Yunyong TikTok jiaoxue- Shejiao meiti zai gaodeng jiaoyu yuyan ketang de weilai shi shenme? 运用TikTok教学-----社交媒体在高等教育语言课堂的未来是什么? (Trans. Y. Yao姚雨菲, J. Hu 胡珺楚, Y. Feng冯怡润, L. Zhou周麟). Melbourne Asia Review, (2), 1-5.
- Dai, S. 戴圣 (2018), Li Ji礼记. Nanjing 南京: Jiangsu Fenghuang Kexue Jishu Chubanshe江苏凤凰科学技术出版社.
- Ge, Z. 葛子刚 (2022). Shejiao meiti zai jiaoYU zhong de yingyong yanjiu Shuping: 2007—2020 nian 社交媒体在教育中的应用研究述评: 2007—2020 年. BeijingYoudianDaxueXuebao (Shehui KexueBan) 北京邮电大学学报(社会科学版), 24(1), 102-112.
- Konuk, N., & Güntaş, S. (2019). Sosyal medya kullanımı eğitimi ve bir eğitim aracı olarak sosyal medya kullanımı. International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries, 3(4), 1-25.
- Lu, F. 卢锋, & Tang, X. 唐湘宁, & Han, L. 韩璐. (2014). Shejiao meiti zai jiaoxue zhong de Wunyong ji Yingxiang 社交媒体在教学中的运用及其影响, XianDaiYuanJuLiJiaoYu现代远程教育,(5), 49-53.
- Sarsar, F., Başbay, M., & Başbay, A. (2015). Öğrenme-öğretme sürecinde sosyal medya kullanımı. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(2), 418-431.
- Wang, D. 王东营 (2016). Shejiao meiti zai zhongwen jiaoxue zhong de yingyong yanjiu 社交媒体在中文教学中的应用研究. Yuwen Xuekan语文学刊, (16), 148.
- Wang, Y. 王珏, (2020). “Feiman Xuexi Fa” Jiaoxue Yuanli Fenxi ji Yingyong“费曼学习法”教学原理分析及应用. GuanxiZhiyeJishuXueyuanXuebao(XinxihuaJiaoxue)广西职业技术学院学报(信息化教学), 13(4), 98-102.
- Yin, H. 尹红心, & Li, W. 李伟, (2021). Feiman xuexi fa 费曼学习法, Nanjing 南京: Jiangsu Fenghuang Wenyi Chubanshe江苏凤凰文艺出版社.

18. VE 20. YÜZYILLARI ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK DİL GÜCÜ VE TİCARET DİLİ TERCİHLERİ

SOCIO-ECONOMIC POWER OF LANGUAGE AND TRADE LANGUAGE PREFERENCES OF THE OTTOMAN EMPIRE BETWEEN THE 18TH AND 20TH CENTURIES

BİLAL SÖYLEMEZ

Öz

Bu çalışmada ilk olarak para, güç ve dil kavramları arasındaki ilişkiler incelenecek ve açıklanacaktır. Bu üç kavramın birbiriyle ilişkileri esas alınarak “dilin sosyo-ekonomik gücü” kavramı mevcut örneklerle desteklenerek ele alınacaktır. Daha sonra bu bilgiler ışığında, 18. ile 20. yüzyıllar arasında devletin ticaretinde önemli bir rol oynayan Osmanlı İmparatorluğu şehirlerinin demografik yapısı ve bu şehirlerdeki yabancı ve yerli tüccarların etnik profilleri incelenecektir. Böylelikle bu şehirlerde ticarete en çok kullanılan diller belirlenecek ve ticarete tercih edilen diller üzerinden devlet ve dil nüfuzu değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil, dilin sosyo-ekonomik gücü, para, prestij, ticaret.

Abstract

In this study, first of all, the relations between power, money and language phenomena will be examined and explained. Based on the relations of these three phenomena with each other, the concept of "socio-economic power of language" will be explained and supported with current examples. In line with this program, the demographic structures of the cities of the Ottoman Empire, which played an important role in the trade of the state between the 18th and 20th centuries, and the ethnic profiles of local and foreign merchants in these cities will be examined. Thus, the languages most used in trade in these cities will be determined and a state and language prestige reading will be made over the languages preferred in trade.

Keywords: Economy, language, money, prestige. socio-economic power of language, trade.

Yıl 1, Sayı 2, ss.12-24.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 12.03.2023

Revizyon: 25.08.2023

Kabul Tarihi: 15.09.2023

Year 1, Issue 2, pp.12-24.

Article Type: Research Article

Submitted: 12.03.2023

Accepted: 15.09.2023

Revision: 25.08.2023

Atıf Bilgisi / Reference Information:

SÖYLEMEZ, B. (2023). Socio-Economic Power of Language and Trade Language Preferences of the Ottoman Empire Between the 18th and 20th Centuries, *Lisaniyat Studies*, 1 (2) , 12-24.

Bilal SÖYLEMEZ

Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Political Science,
International Relations

1. Introduction

Man is a social being by nature and is in constant contact with people. At this point, some facts are important when talking about human relations. One of them is power. A person naturally establishes a power relationship with other people with whom he is in a relationship, and based on this relationship, he either tries to be strong or tries to get along with the stronger one. Throughout history, there have been many tools that enable people to reach power, but this tool has long been money. Money is the tool that gives people power, if they have it. So people need money to get power. One of the most important things people need to reach money is communication, and this is where language comes into play. Language is the most important communication tool of people. When people choose the language they will use in communication, they prefer the language that will bring them the money in the shortest way. This situation should be expressed as the “socio-economic power of language”, that is, the potential of language to bring people closer to money. These languages are usually the languages of economically strong countries. The languages of economically strong nations are preferred by the people and they become active languages of trade.

2. Power, Money, Language Phenomena and Their Interrelationships

Power, money and language have always interacted with each other throughout history. In order to examine and interpret this interaction in detail and correctly, first of all, these three concepts should be examined separately. In this context; After examining the concepts of power, money and language separately, an analysis will be made by examining the relationships between these three concepts.

2.1. Strength

There is no single definition of what power is. Thinkers and researchers have made definitions by approaching from different points and have increased the diversity of definitions. German sociologist Max Weber while defining power (*macht*), Weber approaches it from a sociological perspective and reduces power to a social ground. According to Weber , power; It is the potential of an actor in a social relationship to fulfill his wishes, even when faced with resistance, regardless of whether the consequences are deterrent or not.¹

Russell ; “Power” is the basic concept of social sciences. Russell states that power is the ability to direct the behavior of other people and therefore emphasizes that the concept of power is a relational concept. In other words, the concept of power refers to the relations between individuals, that is, social actors.²

Foucault , on the other hand, considers power as a set of actions. For him, power is a relationship, an action. But this is an action not directly on others, but on the current or future actions of others. The way to understand power is to look at power relations and how power is exercised. Power means directing behavior and the consequences that these behaviors can create.³

¹ Gerth , H. H. , & Mills , CW (2014). *From Max Weber : essays in sociology* . Routledge .

² Bertrand , R. (1938). *Power : A New Social Analysis*, chapter 3. Allen and Unwin , London .

³ Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Power (P_{ab}). The power of actor a over actor b is the amount of b's resistance that a could potentially overcome.
- Addiction (D_{ab}). The dependence of actor a on actor b is directly proportional to a's motivational investment in b-mediated goals and inversely proportional to the existence of these goals outside the a-b relationship.
- ($P_{ab} = D_{ba}$). a's power over b is equal to and based on b's dependence on a.

The whole theory revolves around these three concepts. Because power is based on the dependence of the other, most analyzes deal with the two variables that determine the dependence. Recognizing the reciprocal character of social relationships that include interdependence, a power-dependency relationship is represented as two sets of equations. However, this relationship can be balanced or unbalanced, which is expressed as follows:

$$\begin{aligned} \text{balanced:} & \left(\frac{P_{ab}=D_{ba} \quad "}{P_{ba}=D_{ab}} \right) \\ \text{unbalanced:} & \left(\frac{P_{ab}=D_{ba} \quad v}{P_{ba}=D_{ab}} \right) \end{aligned}$$

The balance of power does not neutralize power, because the relationship can be balanced at different levels of mutual power, resulting in a notion of cohesion in social relationships or groups. In an unbalanced relationship, someone with a power advantage (PA) is represented as $PA_{ab}-P_{ab}-P_{ba}$ ⁴.

2.2. Money

Traces of the first written records of one of the most important phases in the history of money, roughly defined as the use of precious metals as money, date back to BC. It is found in Mesopotamia and Egypt in the third millennium BC . In the millennia that followed, this practice continued throughout the world, first in Europe, the Middle East, and South Asia with the spread of coins, then through Western colonialism and the rise of modern industrial societies throughout the globe ⁵.

The word money, which means "geld" in German, "i soldi" in Italian, "argent" in French , has passed into Turkish from Persian (para).⁶ It is often described by economists in terms of its functions, most prominently as a medium of exchange, but also as a means of payment, a unit of account, and a store of value. These roles also express a logical explanation for how and why the use of money arose.⁷

Money comes into play as a third good during the exchange of two goods or services, allowing this exchange to take place at different times and places. While fulfilling the function of being a medium of exchange, it also performs the function of being a unit of account and value that enables these two goods and/or services subject to exchange to be expressed with the same unit of measurement. Since money serves the development of humanity and the needs of protecting the produced values, besides the two basic functions listed above, it is also seen as an element of accumulation. In modern times, we can say that in addition to these features of money, the feature of being an economic policy implementation tool in developed economies has been added.⁸

⁴ Emerson , RM (1964). power-dependence relations : two experiments . Sociometry , 282-298.

⁵ Eagleton, C., Williams, D. J., Cribb, J., Eagleton, C., Errington, E., & Kahya, F. (2011). Paranın tarihi. Türkiye İş Bankası.

⁶ Özlük, D. (2019). Türkiye Türkçesinde Farsça Kökenli Kelimeler (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

⁷ Pamuk, S. (2000). *a monetary history of the Ottoman empire* . Cambridge University press .

⁸ Keynes, J. M. , Moggridge , DE, & Johnson, ES (1971). the collected Writings of John Maynard Keynes (Vol . 1, pp . 260-264). London : Macmillan .

2.3. Language

In the broadest sense of the term, language encompasses the means by which an individual's sensory, emotional and volitional experiences are expressed and transmitted to others. Sound, touch and body movements that convey auditory, tactile and visual impressions, respectively, can be used for this purpose. ⁹Although language has taken place as a field of study supporting research in many social science disciplines, it actually has a much more important place. The thinkers have not refrained from expressing their views on language in the process from Ancient Greece to the present. Language occupied the agenda of the world of philosophy, especially in the 20th century, and even became the main agenda item of many thinkers such as Wittgenstein .

According to Heidegger , language is where man encounters in existence. “Language is the home of the being in which it exists by dwelling in it, in which man belongs to it by guarding the truth of existence”. Heidegger calls this mode of being that belongs to man as " Dasein ". When Heidegger says language is the home of being, he does not mean a simple accommodation built and owned by an individual. For Heidegger , language is a collective historical and linguistic accommodation that possesses this individual already, even before he learns to speak his own language.¹⁰ In this way, Heidegger emphasizes the inclusive feature of language that includes the individual and associates language with culture.

Wittgenstein , on the other hand, says in the Tractatus that language paints the world. According to that; the picture is the representation of reality in language. It is thanks to the logical form that language has in common that language can portray the world. Logical form mediates the organization of the world on the one hand and language on the other. According to Wittgenstein, language and the world construct each other hand in hand, and therefore the individual is both the subject and the object of the world and language.¹¹

When we try to determine the place of language in language-human relations, human appears as an entity that both has language and is surrounded by language. In other words, human should be taken into consideration because he is both the subject and the object of language. Since the act of self-actualization takes place in a world formed by language, its own language is important for it. Man's own language is his home, in this house he lives and determines himself. The most important thing to be said about human language in this determination is that there is no special human language, that is, the biological genus called "homo sapiens " does not have a language like the "language of bees". Instead, there are many languages in man, and there is also the act of learning language. All human languages are based on communicating something to someone. Without identification through language, no learning, no tradition, and no transmission from generation to generation takes place. In this respect, language is the carrier of all human actions.¹²

⁹ Boas , F. (Ed.) (1938). “Language.” General Anthropology . New York : DC Heath and Company , p. 124-145

¹⁰ Heidegger , M. (2001). Poetry language thought _ Harper and row .

¹¹ Wittgenstein , L. (2013). tractatus logico-philosophicus . Routledge .

¹² Wien, H. (1959). Tarih İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Altı Konferans, (çev. İsmail Tunalı), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

2.4. Power and Language Relationship

Power, hegemony etc. They are related concepts and they are all related to language. While language continues to exist as a different perspective in social sciences, it has also affected the explanations brought to the phenomenon of power. At this point, it is important to understand the relationship between power and language.

Language is never a neutral means of expression. Discourses are expressions of power relations and reflect the practices and positions associated with these relations. The use of a discourse therefore makes it possible for the speaker to position his knowledge of a particular field in such a way that he can claim to be justified according to criteria set within the discourse. Such professional discourses give users the power to control others.¹³

“To speak is to exercise a power; to speak is to risk one's own power; language is as important as the concept of discourse in Foucault's analysis, who says, "To speak is to risk winning or losing everything". Because without language, discourse is not possible. In order to be in power, language must form discourse.¹⁴

Gramsci says, language is constituted as an arrangement of communicative concepts and functions, not cultural or ideological values. Cultural difference exists above all at the level of communication and is valuable primarily in terms of 'fitness to the situation'. In other words, linguistic difference does not imply significant cultural specificity; but simply different ways or styles essentially have common functions and concepts. Gramsci's interest in the process of becoming hegemonic of some languages is important as debates about the dominance and legitimacy of English in many fields are currently in full swing. As Gramsci states, the use of language is closely related to education, culture, ideology and politics, and therefore cannot be considered apart from the problems of dependency and domination.¹⁵

Language enables the person to establish a power against the person with whom he/she is communicating, but besides this, language represents the one who has the power. When people who speak different mother tongues communicate with each other, the person whose mother tongue is the preferred language rises to the position of power in that conversation. Because language represents power itself, as well as the power of discourse that enables power to be established. Power is the mighty; that is, he who has the power and has the authority to make decisions.

A good example of this is the preference of translators in diplomatic negotiations, even if the two parties know each other's language. The use of mother tongue is a natural expression of national identity. If one of the diplomatic parties agrees to communicate in the mother tongue of the other, it means accepting the superiority of that native-speaking diplomatic party and naturally the superiority of that native-speaking nation. At this point, the native speaker rises directly to a superior position, that is, to a strong position.¹⁶ A state whose language is preferred in a place for various reasons is either preferred because it is strong, or it becomes powerful over time because its language is spoken. In other words, language affects or explains inter-state power relations as well as interpersonal power relations.

At this point, we need to refer to Emerson's formulation again. According to Emerson, a's power over b is equal to b's dependence on a, i.e. ($P_{ab} = D_{ba}$). Here, the preferred language in the communication between the parties makes the native speaker strong. The person who speaks that

¹³ Layder, D. (2005). understanding social theory . sage.

¹⁴ Foucault, M. (2022). Kelimeler ve şeyler. EA Publish.

¹⁵ Ives, P. (2004). *Language and hegemony in Gramsci* (pp . 144-160). London : Pluto press .

language as a foreign language accepts the power of the person who speaks that language as a mother tongue, because he agrees to speak that language. Here the native language in question represents power and let's call it "L". The foreigner who accepts to speak the mother tongue is dependent on the native speaker for various reasons and therefore he accepted his power. In this case, it is dependence. Let's call this reason "X". In this case, our formula becomes: (PLab = Dxba), that is, actor "b" is dependent on actor "a" to the degree of importance of cause "X", and "L" language of actor "a" gains importance for actor "b" in direct proportion to the importance of "X" reason, and it gives power to actor "a" in the same proportion.

2.5. Power – Money – Language Pyramid

Humans naturally want to survive. In other words, they are like a machine programmed to survive and adapts to the conditions in this direction or creates new conditions that will enable it to survive, when necessary. This understanding is found at a fundamental point in Hobbes' philosophy. According to him, on the basis of human behavior, his orientation and avoidance; "The desire to survive, the desire to continue to exist" lies. The most basic impulse in man, the ultimate goal of his desires and hatreds, is "survival". Man's greatest fear is the fear of death. For this reason, people want to survive and protect their existence. To achieve this, they need power. It is this sense of survival and power that lies at the root of human behavior. For this reason, Hobbes accepted that the most basic right of man is "the freedom to do anything to protect his own life".

Hobbes argues, there are two main rights that the law of nature grants to people. These are "self-defense" and "not obeying a state that is not strong enough to provide security of one's life". These natural rights are laws that the human mind makes clear to man. Both fundamental rights actually have a single purpose. It is also "preserving life and avoiding death". This is the reason for the existence of the state. If the state cannot fulfill this duty, the human being gets rid of the obedience debt by using this natural right.¹⁷

Nietzsche also associates the will to survive with power. According to him, the will to power symbolizes individualism and the instinct for obtaining power. In this framework, the individual turns to power by using knowledge, that is, his mind, in his struggle to survive and adapt to his changing environment.¹⁸ In short, man needs power to survive, and in line with his power need and will, he tries to either be strong or find someone or something that is strong.

So, what makes a person strong? Since the first day of his existence on earth, man has tried to reach power in some way and has used different things as a tool in line with this effort. For example; consider a caveman. This caveman instinctively tries to survive. It must feed himself to survive. It must hunt in order to feed himself, and must use a spear or arrow to hunt. Here, this caveman uses arrows or spears to gain power, that is, he turns these hunting tools into tools in the process of accessing power. When we adapt the same situation to today, we see that money is used instead of these hunting tools. In other words, a person now uses money as a tool to obtain sufficient power in the process of reaching the food he needs for nutrition. Today this is called commerce.

¹⁶ Baker, M. (1997). non-cognitive constraints and interpreter strategies in political interviews in *Translating sensitive Texts* (pp . 111-129). brill

¹⁷ Hobbes, T., & Missner, M. (2016). Thomas Hobbes : Leviathan (Longman) library of primary sources in philosophy). Routledge

¹⁸ Nietzsche, F. (2017). the will to power _ Penguin UK .

So, what do people use to get money? One of the most important things in business is communication. This is where language comes into play. Language is the most important communication tool of people. When people choose the language they will use in communication, they prefer the language that will bring them the money in the shortest way.

The rate of foreign language proficiency of shopkeepers in Istanbul - Grand Bazaar is a good example for this. A research was conducted under the leadership of Üsküdar University Head of Sociology Department Prof. Dr. Ebulfez Süleymanlı, on "Sociological Analysis of the Contribution of the Craftsmen of the Grand Bazaar to Culture and Tourism from Past to Present". Avrasya University Department of Social Work Dr. in which Faculty Member Nihan Kalkandeler also took an active role.

In the research, it is important that it determines the foreign language knowledge, comprehension and speaking proficiency, since tradesmen who sell to 30.6 percent domestic tourists and 62.9 percent foreign tourists are in constant communication with tourists. 74.2 percent of the participants prefer to communicate mainly in English. English is followed by Arabic with 30.6 percent, Russian with 17.7 percent, German and Spanish with 9.7 percent, French with 6.5 percent and Persian with 1.6 percent. The rate of tradesmen who can both understand and speak several foreign languages is 25.6 percent. The rate of tradesmen who have language problems is recorded as only 14.5 percent.

"Do you prefer to attract the attention of domestic or foreign tourists?" 75.8 percent of the participants answered the question "foreign tourists" and 12.9 percent "domestic tourists".¹⁹

When choosing the languages they prefer to communicate, the shopkeepers of the Grand Bazaar decide according to the ethnic density of the tourists. In other words, they prefer to learn the languages most spoken by incoming tourists. This is an indication of the utilitarian approach of the tradesmen. Artisans approach language learning from a utilitarian perspective, because language is a tool on the road to money.

The three languages most spoken by shopkeepers are English, Arabic and Russian, because if tradesmen can speak these languages, they can communicate with tourists who speak these languages, so they can make more sales and earn more money. In other words, language connotes money in the minds of tradesmen. Here we need to talk about the concept of "socio-economic power of the language". The most learned language is the most profitable language. In other words, the most learned language is the language with the highest socio-economic power.

A similar situation is also valid for Edirne, which is located on the Bulgarian border. After the rapid depreciation of the Turkish lira, many tourists from Bulgaria flocked to Edirne for shopping due to the exchange rate difference. Bulgarians who come to the city mostly prefer the city markets as well as the shops between the shopping malls and the street . With this influx, while tradesmen hung signs in Bulgarian in their shops, some companies started to use only promotional posters written in Bulgarian . In a news broadcast by CNN Türk on 08.08.2022, the following statements were included:

¹⁹ Marketing Türkiye, "Kapalı Çarşı Esnafılığı Bitiyor mu?", erişim: 20.11.2022, <https://www.marketingturkiye.com.tr>.

Marketing Türkiye, "Kapalı Çarşı Esnafılığı Bitiyor mu?".

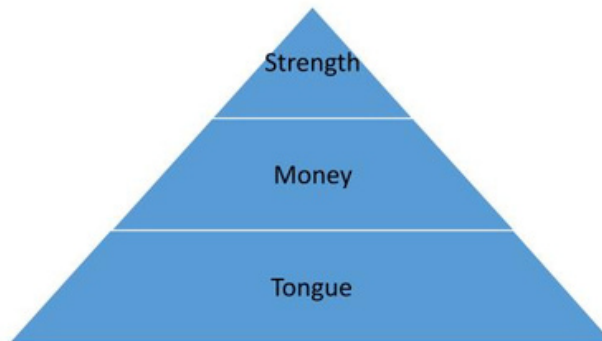

“Gülhan Ali, who came from Bulgaria, stated that the signs in Bulgarian were positive and said, ‘I think it is very nice. Because people are struggling. The shopkeepers of this place benefit from foreigners. I think it should not be reduced, it should increase’ she said.”²⁰

As we can see from the news text, tradesmen use Bulgarian to attract Bulgarian tourists. The reason for this is the socio-economic power of Bulgarian, that is, the potential of Bulgarian to bring tradesmen to money.

It is possible to see a similar situation in the Georgian city of Batumi. After the collapse of the Soviet Union, the activities of Turkish businessmen began to penetrate the Autonomous Republic of Adjara. Cultural interaction gained momentum with the spread of Islamic education for Georgian youth in the region, along with the economic activity led by the Turks. With the impact of the 2003 Rose Revolution in Georgia, Turkish influence continued to increase. The first striking project of the Turks was the construction of the Sheraton Hotel in 2006. In 2007, two airports were built, one in Tbilisi and the other in Batumi. From 2011, Turks began to control the Batumi real estate market. The biggest Turkish influence in Adjara was energy projects such as hydroelectric power plants. When the economic superiority in the region is in the hands of the Turks, it also affects the rate of Turkish Language usage in this region.

Turkish signs stand out on Georgian streets. Kutaisi, one of the central streets of Batumi, has long been known as the Turkish corner. Mostly Turkish is spoken in Kutaisi than Georgian²¹. This is an example of the socio-economic power of Turkish Language.

As seen in the pyramid above, there is a hierarchical order in the power-money-language relationship from language to power. To put it briefly; money is the tool that gives people power, if they have it. So people need money to get power. One of the most important things people need to reach money is communication. Language is important here. Language is the most important communication tool of people. When people choose the language they will use in communication, they prefer the language that will bring them the money in the shortest way. This situation should be expressed as the “socio-economic power of the language”, that is, the potential of language to bring people closer to money.

²⁰ CNN Türk, “Edirne'de Bulgarca Tabela Tartışması”, erişim: 20.11.2022, <https://www.cnnturk.com/>. CNN Türk, “Edirne'de Bulgarca Tabela Tartışması”

²¹ Haber7, “Oraya Gidenler Hangi Ülkede Olduğunu Şaşıyor”, erişim: 20.11.2022, <https://ekonomi.haber7.com/>. Haber7, “Oraya Gidenler Hangi Ülkede Olduğunu Şaşıyor”

3.1. The Social and Economic Structure of the Ottoman Empire in its Last Two Centuries

The social and economic life of the Ottoman Empire in the last period was adversely affected by the wars and the lack of merit. The fact that the West played an increasingly important role in the Ottoman economic life deepened the place of non-Muslims, who constituted the bourgeois part of the Ottoman Empire, in the Ottoman economy. With the effect of this situation, there were also efforts to create a Muslim-Turkish Bourgeoisie.

Population of the Ottoman Empire is generally categorized as Muslims and Non-Muslims. In the last period of the Ottoman Empire, non-Muslims took a great place in the social and economic field. Non-Muslims generally lived in cities and operated in non-agricultural areas. Muslims, on the other hand, generally lived in rural areas and were engaged in agriculture and animal husbandry. It is also known that minorities had a significant place in the domestic and foreign trade of the period.

The Ottoman's continuous loss of territory and the liberalization of the economy and its integration with the world economy had transformed the distribution relations in the country in favor of non-Muslims. The middle strata of the empire, which were getting stronger, had difficulty in finding a common denominator regarding Ottomanism as an upper identity. Despite the Tanzimat reforms, the religious position of the state was making the non-Muslim Ottomans uneasy and reinforcing their community identities. In the 19th century, as a result of opening up, Ottoman foreign trade and financial obligations elevated non-Muslims and foreigners who were active in these fields to a different position in the Ottoman lands. The real "bourgeois" of the Ottoman Empire that took shape in the 19th century were largely non-Muslim Ottomans, Levantines, and foreigners settled in port cities. As the Ottoman Empire opened up, the Muslim craftsmen, who continued their production with traditional methods, became relatively poor under the conditions of free competition, and in some regions they lost their craft.²²

As can be seen, the Ottoman bourgeoisie is largely composed of non-Muslims. In addition, this bourgeoisie was engaged in commerce, not industry. The Turkish and Muslim bourgeoisie were weak, scattered, unorganized and largely dependent on the current situation²³. One of the reasons for this weakness is the Turkish-British Trade Agreement signed with England in 1838 and other trade agreements signed with other European States in the years following this agreement. These treaties made the Ottoman Empire a market for the west. Trade was out of the control of the state and all foreign traders gained the right to trade freely within the borders of the Ottoman State. In addition, another disadvantage of local traders against foreign traders is that they have to pay internal customs duty in addition to trade taxes.²⁴

For the 17th. Century, the British dominated the Ottoman-European trade. The large profits of the Levant Company merchants, who generally bought raw materials such as raw silk, mohair, cotton and licorice in the Ottoman countries, and sold finished products such as woolen fabrics and metalware, contributed significantly to the capital accumulation in England and the development of British mercantilism. For the Ottoman economy, "it is an economy with scarce supply and abundant demand; That's why we have to keep it," said Colbert. The French, who made important strides with Colbert's economic policy, gained importance in the trade of the Ottoman Empire with Europe in the 18th century. The French were also selling more industrial goods to the Ottomans. However, the presence of some low-quality cotton fabrics, cotton and mohair yarn among their imports from the Ottoman

²² Toprak, Z. (2012). Türkiye'de Milli İktisat: 1908-1918, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul.

²³ Boratav, K. (1988). Türkiye iktisat tarihi, 1908-1985 (Vol. 1). Gerçek Yayınevi.

²⁴ Yapp, ME (1982). Ages Keyder : The definition of a peripheral economy : Turkey 1923 1929.(Studies in Modern Capitalism .) viii, 158 pp

Cambridge: Cambridge University Press : Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme , 1981.£16 . *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* , 45 (3), 590-591

Empire, even in the late 18th century, is interesting in that the Ottoman economy had not yet lost its artisanal industries enough to become an absolute exporter of raw materials.²⁵

The balance in the commercial facilities granted to the European states deteriorated against the Ottomans from the beginning of the 18th century. In the said period, a great increase in production was achieved when steam power began to replace manual power in Europe.

As a natural result of this, states such as France, England and Russia entered into a fierce competition to obtain the Ottoman market. After 1774, the way was opened for the Ottoman Greeks, who wanted to break through the capitulations, to become consuls or to act as foreign merchants by entering the consulates as servants. In addition, the official titles of the consuls, most of whom were local, who made money through trade, agriculture, usury, provided them with an advantageous position in their relations with the government.²⁶

Considering these changes, we can say that; Ottoman control over the country's economy in the eighteenth century was considerably weaker than in the sixteenth century. The most important reason for this was that the European states existed in the Ottoman lands with their consuls, captains and merchants, as well as money and employment opportunities. In addition, Christian merchants often entered the service of a consulate as an interpreter to ease their tax burdens, with an emphasis on approaching foreign merchants and consuls.²⁷

In general, we can see that both non-Muslims and western powers played an active role in Ottoman trade. The absence of a Muslim-Turkish Ottoman bourgeoisie also played a major role in this. This is one of the main reasons why economic power was generally in the hands of non-Muslims. As we explained in detail under the previous headings, we know that modern people use money as a tool to gain power. This means that the holder of the money has reached a position of power. Considering the recent general economic situation of the Ottoman state, we can say that a similar situation is valid for non-Muslims and Western states as well. Since non-Muslims and Western states held the money, they rose to a stronger position compared to the Turks.

3.2. Preferred Languages in Commerce in the Ottoman State

The Ottoman Empire had a multinational structure and some nations were prominent in commercial activities. Among the Ottoman subjects, Greeks, Armenians and Jews were active in trade. Even though they were not citizens, Western nations also gained economic power with the privileges given. This situation made the languages of these nations strong in trade. A local representative who knew the market conditions was indispensable for foreign traders who wanted to do business in Anatolia, and these representatives should know Greek or Turkish and general business conditions. German manufacturers, in particular, employed representatives who knew local languages and local habits, thus addressing the market. The intermediaries, usually local non-Muslims, were the guides for the foreign trader. However, over time, some of these intermediaries opened their own trading houses and started to import European products to the Ottoman country themselves or started exporting directly from the Ottoman country. The trade with England and the Ottoman country was largely in the hands of these intermediaries. Elements such as the higher education levels of the local non-Muslims, their business understanding, commercial experience and skills, knowledge of Muslim-Turkic traditions and languages and their familiarity with European languages made them indispensable partners for European traders.

²⁵ Tezel, Y. S. (2002). Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi:(1923-1950). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı

²⁶ Çadırcı, M. (1991). Tanzimat döneminde Anadolu kentleri'nin sosyal ve ekonomik yapıları (Vol. 124). Turk Tarih Kurumu Basmevi.

²⁷ Faroqhi, S. (1997). İktisat Tarihi (17. ve 18. yüzyıllar). Türkiye Tarihi, 3, 191-215.

In addition to their own trade houses in centers such as Istanbul and Izmir, some of them also opened branches/representations in various centers in Europe. Business houses of Greeks and Armenians were especially common in England.²⁸

A series of reports on the financial situation of the Ottoman Empire in the second half of the 19th century, prepared by the officials responsible for the Ottoman desk of England, the greatest political and economic power of the period, were translated into Turkish and made into a book. This work, which was compiled and published from the British archives, is very important in that it is based on first-hand sources and expresses the official views of England, the greatest imperialist power of the period, on the Ottoman finances. In the book, there are reports written on Ottoman budgets, problems in the financial system, the introduction of taxes and the Düyûn - ı Umumiye in 1861, 1863, 1869, 1883 and 1892. The reports compiled by Nezih VARGAN "British Reports on Ottoman Finances (1861-1892)" were published by the "Turkish Ministry of Finance, Research, Planning and Coordination Board". The work, which is in the Central Library of the Ministry of Agriculture and Forestry of the Republic of Turkey, gives important information about the languages used in the Ottoman trade.

Lingua franca in the Ottoman market was French. French was preferred in commercial transactions and correspondence with abroad, because Ottoman merchants and non-Muslim subjects were more familiar with French. In addition, knowing Greek was beneficial in trade. The language spoken by everyone who directly or indirectly engaged in trade in İzmir was Greek, and French was widely spoken in business circles as it was taught in every school. The most useful language for business purposes in Edirne was French. Greek and Spanish were also spoken in the markets. In Izmit, the merchants were in contact with foreign countries through the big business houses in Istanbul, and the merchants who tried to establish direct contact with the English trading houses were having difficulties because of these companies' neglect of the French language. Commercial travelers to be sent from England around Adana were required to know at least French. Since French is dominant in commercial life, it was emphasized that price and product lists, catalogs and advertisements to be sent to the country should be in French. Catalogs and price lists to be sent in Adana were required to be in French or Greek. The most useful language in trade in Trabzon was French. After the First World War, it was stated that the English merchants who wanted to trade in the country should use Greek or French.²⁹

The activeness of non-Muslims in commercial activities has also been the reason why they are active in trade education. For this reason, especially for commercial purposes, French and Greek language trainings were given. The school that was opened in this sense and can be considered as the first private commercial school of the Ottoman Empire is the Elen (Greek) Commercial School or Heybeliada Greek Commercial School. The school, which was founded by wealthy Greek merchants and bankers during the reign of Mahmut II, set an example for many schools established in this area. In addition, the efforts of the Greek bourgeoisie to create a qualified middle class and the need for staff of the Greek merchants engaged in trade were met from these schools. Greeks played an important role in the field of banking and finance as well as trade in the Ottoman Empire. The Western life experience gained together with the established commercial relations has created extremely creative effects on the Greeks. Economic development has created a new intellectual segment that presents a historical past to their ethnic communities and interprets the future in line with the openings brought by enlightenment. This segment has become more active in trade day by day and has had a say. They sent their children to Western countries, which they thought would be better for education, thanks to the wealth they gained in order to continue their commercial activities, especially in the hands of the Greeks, and at the same time, they established schools within the borders of the Ottoman Empire. Thus, the foundations of the first trade schools in the Ottoman Empire were laid by the Greeks.³⁰

²⁸ Baskıcı, M. Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920). Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, 64(01), 39-55

²⁹ Vargan, N. (ed), Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892), T.C. Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 355, Ankara 2000.

³⁰ Taşdemir, S. S. Osmanlı Devleti'ndeki Rumların Ticaret Eğitimine Bakış Açısı; İstanbul-Heybeliada Rum Ticaret Mektebi ile Milli Lisanlar ve Ticaret Mektebi. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (2021 Özel Sayı), 155-176.

Conclusion

As can be seen, the French and Greeks, who were economically strong in the last period of the Ottoman state, also influenced the languages used actively in trade. French and Greek were used more and more and became the languages of communication in Ottoman trade. French and Greek were also used by Turkish subjects in commercial activities. French and Greek were taught in trade schools.

We need point to Emerson's formulation again. The preference of French and Greek in the communication between the parties makes the French and Greeks strong. Turks and other nations accept the power of the French and Greeks because they agree to speak French or Greek. Because Turks and other nations are dependent on the French and Greeks for economic reasons. If we express this relationship with a formula, our formula becomes as follows:

“P” for “Power”, “D” for “Dependence”, “G” for “Greek”, “g” for “Greeks”, “F” for “French Language”, “f” for “French People”, “t” for “Turks”, “E” for “Economic reasons”;

“PGgt = DEtg or PFft = Detf”. The “t” actor is dependent on the “r”/“f” actor in the degree of importance of the “E” cause. And the “R”/“F” language of the “r”/“f” actor gains importance for the “t” actor in direct proportion to the importance of the “E” reason and gives the “r”/“f” actor the same power.

As we mentioned under the title Power - Money - Language Pyramid, there is a hierarchical order in the power - money - language relationship from language to power. Well; Turks and other nations used Greek or French to reach money. Thus, they had enough power to reach the money and continue their lives.

If we approach it in line with the concept of "socio-economic power of the language", the fact that they are actively used in trade indicates that French and Greek are economically strong. In other words, these two languages are the two languages with the highest potential to bring money to the parties in the Ottoman trade. Both foreign traders and Turkish subjects used French and Greek in their commercial activities, so they accepted the superiority of these two languages.

As we mentioned earlier, Wittgenstein said that “language is the home of man”. In other words, language is the domain of man's dominance, the region in which he has power. If we approach from this point of view, the acceptance of French and Greek in trade means the acceptance of these two languages and therefore the power/dominance of these two nations.

Bibliography

- Baker, M. (1997). *Non-cognitive constraints and interpreter strategies in political interviews in Translating Sensitive Texts* (pp. 111-129). Brill.
- Baskıcı, M. (2009). Osmanlı piyasasında ticaret: yabancı tüccarların dikkat etmesi gereken hususlar (1870-1920). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (01), 39-55.
- Boas, F. (Ed.) (1938). “Language.” *General Anthropology*. NewYork: D.C. Heath and Company, s. 124-145.
- Boratav, K. (1988). *Türkiye iktisat tarihi, 1908-1985* (Vol. 1). Gerçek Yayınevi.

- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentleri'nin sosyal ve ekonomik yapıları* (Vol. 124). Turk Tarih Kurumu Basmevi,
- Emerson, R. M. (1964). Power-dependence relations: Two experiments. *Sociometry*, 282-298.
- Eagleton, C., Williams, D. J., Cribb, J., Eagleton, C., Errington, E., & Kahya, F. (2011). *Paranın tarihi*. Türkiye İş Bankası.
- Faroqhi, S. (1997). *İktisat Tarihi* (17. ve 18. yüzyıllar). Türkiye Tarihi, 3, 191-215.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2022). *Kelimeler ve şeyler*. EA Publish.
- Gerth, H. H., & Mills, C. W. (2014). *From Max Weber: essays in sociology*. Routledge Özlük, D. (2019). *Türkiye Türkçesinde Farsça Kökenli Kelimeler* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Heidegger, M. (2001). *Poetry language thought*. Harper and Row.
- Hobbes, T., & Missner, M. (2016). *Thomas Hobbes: Leviathan* (Longman library of primary sources in philosophy). Routledge.
- Ives, P. (2004). Language and hegemony in Gramsci (pp. 144-160). London: Pluto Press.
- Keynes, J. M., Moggridge, D. E., & Johnson, E. S. (1971). *The Collected Writings of John Maynard Keynes* (Vol. 1, pp. 260-264). London: Macmillan.
- Layder, D. (2005). *Understanding social theory*. Sage.
- Nietzsche, F. (2017). *The will to power*. Penguin UK.
- Pamuk, S. (2000). *A monetary history of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye'de milli iktisat: 1908-1918*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi:(1923-1950)*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Taşdemir, S. S. Osmanlı Devleti'ndeki Rumların ticaret eğitimine bakış açısı; İstanbul-Heybeliada Rum Ticaret Mektebi ile Milli Lisanlar ve Ticaret Mektebi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2021 Özel Sayı), 155-176.
- Varcan, N. (ed), (2000). *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 355.
- Wittgenstein, L. (2013). *Tractatus logico-philosophicus*. Routledge.
- Wien, H. (1959). *Tarih insan ve dil felsefesi üzerine altı konferans*, (çev. İ. Tunalı), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Wien, H. (1959). *Tarih insan ve dil felsefesi üzerine altı konferans*, (çev. İ. Tunalı), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Yapp, M. E. (1982). *Çaglar Keyder: The definition of a peripheral economy: Turkey 1923 1929. (Studies in Modern Capitalism.)* viii, 158 pp. Cambridge: Cambridge University Press: Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1981.£ 16. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 45(3), 590-59.
- Marketing Türkiye, "Kapalı Çarşı Esnafılığı Bitiyor mu?", erişim: 20.11.2022, <https://www.marketingturkiye.com.tr>. Marketing Türkiye, "Kapalı Çarşı Esnafılığı Bitiyor mu?".
- CNN Türk, "Edirne'de Bulgarca Tabela Tartışması", erişim: 20.11.2022, <https://www.cnnturk.com/>.
- CNN Türk, "Edirne'de Bulgarca Tabela Tartışması"
- Haber7, "Oraya Gidenler Hangi Ülkede Olduğunu Şaşıyor", erişim: 20.11.2022, <https://ekonomi.haber7.com/>. Haber7, "Oraya Gidenler Hangi Ülkede Olduğunu Şaşıyor"

İBN MANZUR'UN LİSAN EL-ARAB'ININ GİRİŞİNDEKİ SÖZLÜK SORUNLARI

LEXICAL ISSUES IN THE INTRODUCTION TO LISAN AL-ARAB BY IBN MANZUR

قضايا معجمية في مقدمة لسان العرب لابن منظور

JAMILU ABDULLAHİ

Abstract

What are the major issues discussed by the exordium? What are the opinions on which Ibnu Manzur agreed with the modern lexicographers? And what are those issues on which he disagreed with them? What is the extent of the correctness and congruence of his lexicographical opinions in his Lisan to the view of the modern lexicographers.

The exordium contains about eight key elements: (i)-The preamble which is about praising the Almighty Allah and seeking peace and blessing for the Prophet.(ii)-Allah's bounty on human beings especially the ability to speak.(iii)-His thorough and deep study and criticism of the previous dictionaries and linguistic books.(iv)-Explicit mentioning, evaluation and critique of his sources.(v)-His methodology in arrangement, compilation and definition.(vi)-Mentioning of characteristics and features of his dictionary.(vii)-Mentioning of his aim, objective and the circumstances of his authorship.(viii)-Mentioning of its title, hope and prospect.

The paper has so far discovered and discussed about nine lexicographical issues raised by the exordium of Lisan Al'Arab i.e.Comprehensiveness and Arrangement, the imperativeness of lexicographical criticism and its role in the improvement of dictionary compilation and production, the possibility of dictionary's coverage of the entire language,the imperativeness of dictionary's accuracy in selecting and editing its material, dictionary is the vessel of culture and civilization and a source of pride for the nation, the issue of corpus and the lexicographers copying from each other's work, dictionary is an effective educational tool that entrench the values of the society, the cumbersomeness of the work of dictionary compilation and the role of living spoken language in the development and revival of the dictionary material.

As per the findings of the paper, the research has discovered the following:(i)-That the exordium of Lisan Al'Arab Dictionary is one of the most comprehensive exordiums and prefaces of ancient Arabic dictionaries in term of lexicographical matters in spite of its relative shortness.(ii)-That Ibn Manzur is a revivalist lexicographer in his time on both theoretical and practical levels, although his revivalism is more manifest in theoretical term, in his criticism of the previous dictionaries, and his laying down or discovering some fundamental lexicographical issues that must be adopted by any lexicographer aiming at compiling an ideal Arabic dictionary, as for the practical dimension, he was always pulled aback by the conservatism, and imitation of the forerunner scholars in their purist principles.

Yıl 1, Sayı 2, ss.25-42.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 09.09.2023

Revizyon I: 20.09.2023

Revizyon II: 06.10.2023

Kabul Tarihi: 16.10.2023

Year 1, Issue 2, pp.25-42.

Article Type: Research Article

Submitted: 09.09.2023

Revision I: 20.09.2023

Revision II: 06.10.2023

Accepted: 16.10.2023

Atıf Bilgisi / Reference Information:

عبد الله ج. (2023). قضايا معجمية في مقدمة لسان العرب لابن منظور *Lisaniyat Studies*, 1 (2) , 30-49
25-42.

Jamilu Abdullahi

قسم اللغة العربية

جامعة بايرو، كوتونيجيريا

Jamilelkanawi@yahoo.com

ORCID: 080-6698-9432

That Ibn Manzur had benefitted immensely from his delay and his coming after the majority of the great ancient lexicographers, which enabled him to go through their works and criticized them, which availed him the opportunity of reviving and theorizing the Arabic lexicography within the limits of the knowledge advancement of his time.(iv)-That Ibn Manzur was right in most of the issues he discussed in the exordium as far as modern lexicography is concerned.

The paper finally recommended for more attention to and study of the Arabic heritage in the light of modern studies and sciences, with a view of positioning it in its rightful position in the schemes of scientific advancement, and called for more investigation on the efforts of ancient scholars in linguistic studies within the limitations of the advancement of their time.

Keywords: Arrangement and comprehensiveness. lexicographical criticism, Lexicographical issues, lexicographical thought, modern lexicography.

Öz

Bu makale, İbn Manzur Al'İfriqi'nin "Lisanul Arab" adlı sözlüğünün mukaddimesini açıklamaya ve modern leksikografların önerileri ışığında mukaddimenin ortaya çıkan sözlüksel meseleleri keşfetmeye, tartışmaya ve analiz etmeye çalışmaktadır. Bu, İbn Manzur'u leksikografik bulgular mahkemesi önünde sorgulanacağı anlamına gelmez çünkü bu adalet ve tarafsızlığa aykırıdır; Fakat daha çok, atalarımız olan Arap sözlük bilimcilerin leksikografik düşüncelerinin derecesini belirlemek amacıyla mukaddime de yer alan en önemli konuları modern leksikografik çalışmalarla test etmek, onların saygınlığını ve önceliğini kabul ederek, eksikliklerine veya bilgi ilerlemelerinin izin vermediği konularda doğruluğa karşı çelişkilerine referans vermek ve sonunda katkılarını değerlendirmek ve onları doğru yerde sıralamaktır.

Bu amaçla araştırmacı, yazarın görüşlerini ortaya koyarken, betimlerken, tartışırken ve analiz ederken betimsel, analitik ve karşılaştırmalı yöntemleri benimser, araştırmanın soruları aşağıdaki gibi özetlenir: Lisan Al'Arab'ın mukaddimesi nedir ve leksikografik önemi nedir? Mukaddime tartışılan başlıca konular nelerdir? İbn Manzur'un modern lügatçilerle hemfikir olduğu görüşler nelerdir? Ve onlarla aynı fikirde olmadığı konular nelerdir? Lisan'ındaki sözlükbilimsel görüşlerinin doğruluğu ve modern sözlükbilimcilerin görüşleriyle uyuma derecesi nedir? Mukaddime yaklaşık sekiz temel unsur içermektedir: (i)-Yüce Allah'a hamd ve Peygamber'e selâm ve bereket dilemeyi konu edinen giriş. (ii)- İnsanlara özellikle konuşma yeteneği konusunda Allah'ın lütfu. (iii)- Önceki sözlüklerin ve dilbilim kitaplarının derinlemesine incelemesi ve eleştirmesi. (iv)-Kaynakların açıkça belirtilmesi, değerlendirilmesi ve eleştirilmesi. (v)-Düzenleme, derleme ve tanımlama metodolojisi. (vi)-Sözlüğünün özellik ve niteliklerinin belirtilmesi. (vii)- Yazarlık sürecinin amacı, hedefi ve koşullarının belirtilmesi. (viii)-Başlık, umut ve beklentiden bahsedilmesi.

Bu çalışma şimdiye kadar Lisan Al-Arab'ın mukaddimesinde ortaya konan dokuz leksikografik meseleyi keşfetmiş ve tartışmıştır. Bunlar; Kapsamlılık ve düzenleme, leksikografik eleştirinin zorunluluğu, sözlük derleme ve üretiminin geliştirilmesindeki rolü, sözlüğün tüm dili kapsamının olasılığı, sözlüğün malzeme seçiminde ve düzenlenmesinde doğruluğun zorunluluğu, sözlüğün kültür ve medeniyetin taşıyıcısı ve ulus için bir gurur kaynağı olması, külliyat meselesi ve leksikografların birbirlerinin çalışmalarından kopyalama durumu, sözlüğün toplumun değerlerini yerleştiren etkili bir eğitim aracı olması, sözlük derleme çalışmasının zorluğu ve yaşayan konuşma dilinin gelişimdeki rolü ve sözlük materyalinin yeniden canlandırılması.

Çalışmanın bulgularına göre araştırma şu tespitlerde bulunmuştur: (i)-Lisan Al'Arab Sözlüğü'nün girişi, leksikografik açıdan nispeten kısa olmasına rağmen eski Arapça sözlüklerinin en kapsamlı mukaddime ve önsözlerinden biridir. (ii)- İbn Manzur, kendi döneminde hem teorik hem de pratik düzeyde ihtiyacı bir sözlükçüdür, ancak onun ihtiyacı teorik açıdan, önceki sözlükleri eleştirmesi ve ideal bir Arapça sözlük

derlemeyi amaçlayan herhangi bir sözlükçü tarafından benimsenmesi gereken bazı temel leksikografik meseleleri ortaya koyması veya keşfetmesiyle daha belirgin olmasına rağmen, pratik boyutta ise, muhafazakarlık ve öncü alimlerin saflık ilkelerini taklit etmekten kaçınmıştır. (iii) İbn Manzur'un, büyük eski sözlük bilimcilerinin çoğundan sonra gelmesi, ona önceki eserleri inceleme ve eleştirme fırsatı vermiştir. Bu da ona zamanının bilgi ilerlemesi sınırları içinde Arap leksikografisini yeniden canlandırma ve teorileştirmesine imkan sağlamıştır. (iv)-Modern leksikografi açısından, İbn Manzur'un mukaddimede tartıştığı konuların çoğunda haklı olduğu söylenebilir.

Son olarak makale, modern bilimler ışığında Arap mirasına daha fazla ilgi gösterilmesini ve çalışılmasını tavsiye eder. Eskiçağ bilim adamlarının, bilimsel alanda hak ettikleri yeri alabilmeleri için, çalışmalarındaki çabalarının daha fazla araştırılması için çağrıda bulunur.

Anahtar Kelimeler: Düzenleme ve kapsamlılık, leksikografik düşünce, leksikografik eleştiri, Leksikografik konular, modern leksikografi.

ملخص البحث:

تهدف هذه الورقة إلى استعراض مقدمة لسان العرب لابن منظور محمد بن مكرم الإفريقي، وتتبع القضايا المعجمية التي أثارها، ومناقشتها وتحليلها على ضوء ما أسفرت عنه أطروحات المعجميين المحدثين، وليس الغرض من ذلك إيقاف ابن منظور وآراءه أمام محكمة معطيات المعجمية الحديثة، فذلك مناف للإنصاف والموضوعية، وتكليف للقدامى ما ليس في وسعهم، وإنما القصد الكشف عن أهم القضايا التي اشتملت عليها المقدمة ووضعها على محك الدراسات المعجمية الحديثة، لمعرفة المدى الذي وصل إليه الفكر المعجمي عند أسلافنا المعجميين العرب، اعترافاً بفضلهم وسبقهم، وإشارة إلى ما قصروا عنه، أو جانبهم فيه الصواب مما لم يسمح به التقدم العلمي في عصرهم، ليصل من خلال ذلك إلى تقويم تلك الجهود ووضعها في محلها اللائق بها. يسلك الباحث في كل ذلك مناهج وصفية وتحليلية ومقارنة في استعراض آراء المؤلف ووصفها ومناقشتها وتحليلها، وتتلخص إشكالية البحث في التساؤلات التالية: ما هي مقدمة لسان العرب وما مكانتها عند المعجميين واللغويين؟ وما هي أهم القضايا التي أثارها المقدمة؟ ما الآراء التي وافق فيها ابن منظور المعجميين المحدثين؟ وما هي التي خالفهم فيها؟ ما مدى إصابة ابن منظور في آرائه المعجمية في مقدمة لسانه وموافقته لوجهة نظر المعجميين المحدثين.

الكلمات المفتاحية: قضايا معجمية، المعجمية الحديثة، فكر معجمي، النقد المعجمي، الترتيب والشمول.

تسعى هذه الدراسة إلى معالجة مقدمة معجم لسان العرب لابن منظور جمال الدين محمد بن مكرم، وعرضها على محك النظريات المعجمية الحديثة، لمعرفة منزلتها منها، وتشتمل الدراسة على المحاور التالية:

1-تمهيد:

تعدّ مقدمات المعاجم- كغيرها من الكتب والمؤلفات-مداخل إلى مدوناتها ومعلوماتها، ومفاتيح إلى مناهجها ورموزها، ففيها يعرف المعجمي قراءه وجمهوره بخلفية معجمه ودوافعه، وأسسها وعناصره، وخصائصه ومنهجه، وأهدافه وأغراضه، ومادته ومحتوياته، ورموزه واختصاراته، ومميزاته ومآثره، وإبداعاته وتجديداته، وزياداته وحذوفه، وظروفه وملابساته، وخطته وآلياته.

على أن بعض المعاجم قد يستفيض بعد ذلك فيتطرق إلى الحكمة من وراء تسمية المعجم، والمصادر التي اعتمد عليها في استقاء مادته، وانتقاد المعاجم السابقة عليه مما دعا إلى تأليفه وتصنيفه، والتنويه بالمساهمين فيه أفراد وجماعات ومؤسسات، والشكر والتقدير لأعضاء لجان إعداده وتحريره، والإشارة إلى الجهود المبذولة في طبعه وإخراجه، والعقبات التي اعترضت مراحل العمل فيه، وتحديد جمهوره وأثر المعجم عليهم فيما سبق له من طبعات-إن كان للمعجم أكثر من طبعة-، وما توالى له من تلك الطبعات، وملامح كل طبعة منها ومميزاتها، وما يطمع أن يكون عليه المعجم في المستقبل.

وتختلف المعاجم في كل هذه العناصر المذكورة إقلالا وإكثارا، اختلافها في زخم المعلومات الواردة فيها ونوعيتها وعمقها وقيمتها، ومن ثم ترتبط الإفادة القصوى من محتويات أي معجم بقراءة المستعمل لمقدمته قراءة فاحصة هاضمة تمكن القارئ والمستعمل من الغوص في بحره واستخراج لآليه وأصدافه، أما الذي يستهين بمقدمة المعجم ولا يرفع بها رأسا-وهي عادة معظم مستخدمي المعاجم كما يشير إلى ذلك ديفيد كريستال (1998: 108) - فتفوته فوائد جمة ترتبط برموز المعجم وتقاليدته ومنهجه وخصائصه، وطبقات معلوماته وأنواعها.

هذا عن تقاليد المعاجم الحديثة بمختلف لغاتها في محتويات مقدماتها، أما المعاجم العربية القديمة فهي إضافة إلى احتوائها على العديد مما سبق-وفي غياب مؤلفات خاصة في التنظير للمعجمية وتحديد أسسها، والدراسات النقدية والوصفية والتاريخية للمعاجم الموجودة باختلاف أنواعها-فتكاد تكون الميدان الوحيد الذي يلجأ إليه قدامى المعجميين في بث آرائهم في صناعة المعاجم ونقد المعاجم السابقة عليهم، إضافة إلى مناقشة القضايا اللغوية والنحوية والصرفية، مما يمت إلى الأسس التي توخوها في وضع معاجمهم، ومناقشة قضايا فقه اللغة وعلم الأصوات وأسس علم المفردات، ومن ثم تعتبر هذه المقدمات أكبر وأهم مصدر للناظر في آراء قدامى المعجميين ووجهات نظرهم في القضايا المعجمية وأسس صناعة المعجم.

وكان اختيار مقدمة لسان العرب لابن منظور ميدانا لهذه الدراسة والتدليل على مصداقية الأطروحة السابقة؛ لأنها وإن كانت من أقصر مقدمات المعاجم القديمة وخطبها؛ فهي من أشمل تلك المقدمات والخطب وأحفلها بالقضايا المعجمية وانتقاد المعاجم السابقة والإشارة إلى بعض أسس صناعة المعاجم كما سيتضح للقارئ فيما بعد.

2- نبذة عن ابن منظور ومعجمه لسان العرب:

أولاً: نبذة عن ابن منظور الإفريقي:

-اسمه ونسبه:

هو اللغوي الأديب المؤرخ الفقيه أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم بن علي بن أحمد بن جلال الدين مكرم بن نجيب الدين أبي الحسن علي بن أبي القاسم بن حبة بن محمد بن منظور بن معافى بن ضمير بن ريام بن سلطان بن كامل بن قرّة بن كامل بن سمعان بن جابر بن رفاعة بن جابر بن رويغ بن ثابت بن سكن بن عدي بن حارثة الأنصاري الرويفعي الإفريقي بم المصري، من نسل رويغ بن ثابت الأنصاري، (الزركلي، 2002: 108)، و(الموسوعة العربية العالمية، 1999: 284)، و(ابن منظور، 1999: 7) ومكرم بن بتشديد الراء، (الصفدي، 2000: 37)، والمصري نسبة إلى مصر لولادته فيها على أحد القولين، وكذلك يقال في الإفريقي لولادته في طرابلس الغرب كما يرى الآخرون، (الزركلي، 2002: 108) و (الموسوعة العربية العالمية، 1999: 284)، ومهما يكن من أمر فقد سكن كلا القطرين وتلمذ فيه وتقلد ديوان الإنشاء في مصر والقضاء في طرابلس؛ ومن ثم صحة نسبته إليهما على أي الاعتبارين.

ميلاده ونشأته:

أما عن ميلاده فيكاد يجمع المؤرخون لابن منظور على أن ولادته كانت سنة 630 هـ (الموافق لسنة 1233م)، إلا ما ذكره أحمد فارس الشدياق في مقدّمته للسان العرب طبعة بولاق؛ حيث جعل ولادته سنة 690 هـ ووفاته سنة 771 هـ وهو تاريخ بعيد لا يعول علي¹ ولد في أول السنة المذكورة في يوم الإثنين الثاني والعشرين من المحرم (الصفدي، 2000: 37)، و (ابن منظور، 1999: 6)، ولم تذكر معظم المراجع التي أرّخت له مكان ولادته إلا الزركلي في أعلامه، فهو أول من ذكر أنه ولد بمصر وقيل بطرابلس الغرب، كما لم توافنا المراجع بشيء يعتمد عليه في نشأته وطفولته، وكل ما في أيدينا هو ما ذكره ابن منظور بنفسه في مقدّمة كتابه نثار الأزهار؛ حيث قال: "كنت في أيام الوالد-رحمه الله-أرى تردد الفضلاء إليه، وتهافت الأدباء عليه" (ابن منظور، 1999: 6)؛ مما يشير إلى أنه نشأ في بيت علم وأدب يهتم بالعلماء والأدباء، ويقدرهم حقّ قدرهم، وأن طفولته كانت مشغولة بالعلم والتحصيل.

-شيوخه وتلاميذه:

لم يشر ابن منظور ولا عرّف في جميع كتاباته بالأساتذة والشيوخ الذين أخذ عنهم؛ مع ما اشتهر به من الإطناب سواء في ثنايا معالجته للمواد التي يكتبها، أو في مقدّمة معجمه "اللسان" وسائر الكتب التي اختصرها (ابن منظور، 1999: 6)، وممن تذكر المراجع من شيوخه أبو الحسن علي بن المقيّر البغدادي، ومرتضى بن حاتم، وعبد الرحمن بن الطفيل، ويوسف المخيلي، وعلي الصابوني. (الموسوعة العربية العالمية، 1999: 284)، و (الويكيبيديا، الموسوعة الحرة: مادة: ابن منظور)، و (الصفدي، 2000: 37)، و (السيوطي، 1979: 348).

أما عن تلاميذه فتذكر المراجع الثلاثة منهم، وهم: تاج الدين السبكي، وشمس الدين الذهبي، وقطب الدين ولد ابن منظور نفسه، وكان هذا الأخير كاتب إنشاء بمصر مثل أبيه (الصفدي، 2000: 37).

-علمه وأدبه:

كان محمد بن منظور عالما مشاركاً في أنواع من العلوم العربية والإسلامية؛ يشهد له بذلك ما تقلّده من مناصبي الإنشاء والقضاء، وما تركه من مؤلفات جمة قيمة في مختلف فروع المعرفة الإسلامية. كان كثيراً النسخ ذا خط حسن، وله أدب ونظم ونثر (الصفدي، 2000: 37).

يمتاز نثره بالرقّة وخفة الظل والإكثار من البديع، إلا إذا شرع في شرح الألفاظ، وتعليل المعاني، كما نجد في معالجته مواد معجمه "اللسان"، وكتابه الآخر "أخبار أبي نواس". ويعود الفضل في طوعية نثره وجماله لوظيفتي الإنشاء كان محمد بن منظور عالماً مشاركاً في أنواع من العلوم العربية والإسلامية؛ يشهد له بذلك ما تقلّده من مناصبي

-وفاته:

عاد ابن منظور في آخر عمره إلى مصر حيث عاش بقية حياته وتوفي بها. مات في القاهرة عن عمر يناهز واحداً وثمانين سنة. وقد كف بصره في آخر عمره، وترك بخطه نحو خمسمائة مجلد (الموسوعة العربية الميسرة، 1965: 37)، و (الموسوعة العربية العالمية، 1999: 284)، و (الزركلي، 2002: 108).

ويكاد المترجمون لابن منظور يتفقون على أن وفاته كانت في شعبان سنة إحدى عشر بعد ستمائة للهجرة (711هـ) (ابن منظور، 1999: 1).

-آثاره وأعماله:

كان ابن منظور ملعاً باختصار الكتب المطولة في الأدب والتاريخ، قال عنه ابن حجر: "كان مغرماً باختصار كتب الأدب المطولة". وقال الصفدي: "لا أعرف كتاباً مطوّلاً إلا وقد اختصره، ويذكر أنه ترك بخطه خمسمائة مجلد"، و من مؤلفاته: معجم لسان العرب، وهو أشهر أعماله، جمع فيه أمهات كتب اللغة، فكاد يغني عنها جميعاً.

2- مختار الأغاني، وهو مختصر كتاب الأغاني للأصفهاني.

3- مختصر تاريخ بغداد للخطيب البغدادي في عشر مجلدات.

4- مختصر تاريخ دمشق لابن عساكر.

5- مختصر مفردات ابن البيطار.

6- مختصر العقد الفريد لابن عبد ربه.

7- مختصر زهر الآداب وبمر الألباب للحصري القيرواني.

8- مختصر الحيوان للجاحظ.

9- أخبار أبي نواس (الموسوعة العربية الميسرة، 1965: 37)، و (الموسوعة العربية العالمية، 1999: 284)، و (الزركلي، 2002: 108) و (الويكيبيديا، الموسوعة الحرة: مادة: ابن منظور)، و (أحمد الإسكندري وآخرون، د.ت. 213: 2).

ثانياً: خلفية عن معجم لسان العرب:

- عنوانه:

سمّى ابن منظور معجمه لسان العرب وذلك في قوله: "وسمّيته لسان العرب وأرجو من كرم الله تعالى أن يرفع قدر هذا الكتاب وينفع بعلومه الزاخرة..." (ابن منظور، 1300: 4)، ويرى البحث أن هذه التسمية راجعة إلى أنه هدف من وراء عمله هذا إلى خدمة اللسان العربي والتنويه بشأته ومكانته في زمن يزهّد فيه أهله ويولونه الأدبار كما صرّح بذلك في مقدّمته. أما عن نوعه فهو معجم لغوي يعنى برط اللغة بالقرآن الكريم والحديث النبوي الشريف. (قاسم، 2002: 62)

- هدفه:

- 1- تتلخص أهداف ابن منظور من تأليفه للسان في ثلاثة أمور هي:
1- خدمة اللغة العربية بدافع من الحماس الديني؛ إذ هي أفضل اللغات وأشرفها؛ وعليها مدار أحكام الكتاب العزيز والسنة النبوية؛ ولأن العالم بغوامضها مدرك لما يتوافق فيها النية واللسان، وما يتخالفان فيها × واللغة العربية كذلك لغة أهل الجنة كما استدلل ابن منظور على ذلك بما رواه ابن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أحبوا العرب لثلاث: لأنّي عربي، والقرآن عربي، وكلام أهل الجنة عربي". (ابن منظور، 1300: 4)
- 2- لفت أنظار الناس إلى اللغة العربية وصرفهم إلى تعلمها والاعتزاز بها؛ وذلك لما رآه من انتشار الجهل بالعربية بين الناس، وانصرافهم عن تعلمها وافتخارهم بغيرها من اللغات الأعجمية، وفي ذلك يقول المؤلف: "...وذلك لما رأيته قد غلب في هذا الأوان، من اختلاف الألسن والألوان، حتى لقد أصبح اللحن في الكلام يعد لحنا مردودا، وصار النطق بالعربية من المعاييب معدودان وتنافس الناس في تصانيف الترجمات في اللغة الأعجمية، وتفاصحوها في غير العربية؛ فجمعت هذا الكتاب في زمن أهله بغير لغته يفخرون، وصنعتهم كما صنع نوح الفلك وقومه منه يسخرون..." (ابن منظور، 1300: 4).
- 3- إكمال جوانب النقص التي لاحظها في المعاجم السابقة عليه، وذلك بتحقيق مبدئين جوهريين من أهم المبادئ التي يتطلبها المعجم اللغوي، وهما الشمول والترتيب، فالمعاجم قبله بين معنية بالترتيب مع الاقتصار والإيجاز، وبين معنية بالجمع مع الخلل في الترتيب أو تعقيده، يقول ابن منظور: "ورأيت علماءها بين رجلين أما من أحسن جمعه فلم يحسن وضعه، وأما من أحسن وضعه فلم يحسن جمعه، فلم يفد حسن الجمع مع إساءة الوضع، ولا نفعت إجادة الوضع مع رداء الجمع..." (ابن منظور، 1300: 4).

- مصادره:

كان ابن منظور أول معجمي في تاريخ اللغة العربية يبين المصادر التي استقى منها مادة معجمه (حسن، 2002: 62)، وهو كمعظم المعجميين القدامى لم يتوسع في الأخذ من اللغة الحية مشافهة عن الأعراب الأقحاح كما كان دأب الرعيل الأول من اللغويين الذين جمعوا اللغة في المرحلة الأولى، أما المصادر التي اعتمد عليها فخمسة وهي: تهذيب اللغة للأزهري (ت370)، والمحكم والمحيط الأعظم لابن سيده الأندلسي (ت458)، والصاحح للجوهري (ت398)، وحاشية ابن بري (ت582)، والنهاية لابن الأثير (ت606) (مرزبان، 2002: 62) و(نصار، 1988: 429)، و (حسن، 203)، و (عمر، 1987: 256)، ويذكر ابن منظور أن موقفه من هذه المصادر موقف ناقل أمين يجمع لباب ما فيها من مواد، فما كان في لسانه من هنات وزلل فعهدته على مصنفي تلك المصادر، وحمده وذمه عليها (ابن منظور، 1300: 422).

- منهجه:

سار ابن منظور في ترتيب مواد معجمه على نظام الأبواب والفصول، جاعلاً الحرف الأخير من الكلمة المجردة باباً. والأول منها فصلاً، وهو نظام ابتكره إسماعيل بن حماد الجوهري في معجمه "الصّاحح"، فيما يعرف بمدرسة القافية، فأول أبوابه باب الهمزة، وأول فصل منه فصل الهمزة، ثم فصل الباء من باب الهمزة ففصل التاء، وهكذا إلى آخر الباب، ثم ينتقل بعد ذلك إلى باب الباب. (قاسم، 2002: 63)، ويشتمل المعجم على ثمانية وعشرين باب بعدد الحروف الهجائية، أما عدد الفصول فمتفاوت اعتمداً على ورود هذه الفصول مع كل باب فيما ورد من لغة العرب؛ إذ أن بعض الحروف لم ترد الكلمات بادئة بها مع الحروف الي يجعلها أبواباً.

أما منهجه في معالجة المواد وتفسيرها فإنه كان يطيل ويستطرد في شرحه ومواده، ويعنى بالشواهد القرآنية والحديثية والشعرية، كما يعنى بالتفصيلات الكثيرة في علوم النحو والصرف وتفسير القرآن الكريم، وما قيل في تفسير الأبيات الشعرية التي يستشهد بها، كما تجنب تصحيقات الصحاح عن طريق ضبط عباراته، مستفيدا في ذلك بتوجيهات ابن بري، وكان يتوسع في شرح موده، ويستفيض في ذكر أسماء الرواة والعلماء واللغويين والنحويين (حسن، 2002: 67) و (حسن، 2008: 305).

-مميزاته:

يعد لسان العرب من أشمل المعاجم العربية للألفاظ والمعاني، أفرغ فيه مؤلفه خمسة من أمهات امعاجم اللغوية كما تقدّم، وهو ذو طبيعة موسوعية جعلت منه مرجعا قلما يستغني عنه الباحث في اللغة العربية في توثيق لفظة أو الكشف عن المعاني اللغوية والاصطلاحية (سلطاني، 2001: 53)، و (حسن، 2002: 62)، ومن مميزاته:

- 1- اتساع موده، وعنايته الدقيقة بالشرح، والإكثار من الشواهد القرآنية والحديثية والشعرية.
- 2- عنايته بالمسائل الصرفية والنحوية والنواحي اللغوية كالاشتراك اللفظي والتضاد والترادف.
- 3- عنايته بالنوارد والأخبار (قاسم، 2002: 64).

-مآخذ:

مما يؤخذ على ابن منظور في لسانه تكراره لتفسير الصيغة الواحدة بسبب جمعه ما في مراجعه دون نقد أو اختيار؛ إذ كانت غايته الإطارة والاستقصاء، كما يؤخذ عليه اقتصره على مراجعه الخمسة؛ ما فوّت عليه مواد وتعريفات وتفسيرات وشروح كثيرة وردت في معاجم أخرى غنية في ذلك؛ مثل الجهرة لابن دريد، والبارع لأبي علي القالي، والمقاييس لابن فارس، والحيط للصاحب ابن عباد، والعين للخليل ونحوها (سلطاني، 43).

-طبعاته:

طبع معجم لسان العرب طبعا عدة، أولاها طبعة بولاق فيما بين سنة 1300 وسنة 1308هـ في 20 جزءا، والثانية في لبنان في 65 جزءا صغيرة، ثم قامت دار صادر ببيروت بإصدار طبعة ثالثة في خمسة عشر جزءا.

وأعيد ترتيب موده وفقا لأوائل الكلمات المجردة، مع اعتبار الحرف الثاني من الكلمة فصلا، وأضيفت إلى المعجم مجموعة من المصطلحات العلمية التي أقرتها الجامعات العلمية والجامعات العربية، وزودت بالصور والرسوم والخرائط، واختير لهذه الطبعة اسم: "لسان العرب المحيط"، وقام بإعدادها وترتيبها السيدان يوسف الخياط، ونديم مرعشلي، وصدرت هذه الطبعة عن دار لسان العرب ببيروت (عمر، 1987: 256)، و (قاسم، 2002: 64-65).

3-محتويات المقدّمة:

تتمثل أهم عناصر مقدّمة اللسان فيما يلي:

أ-الديباجة المشتملة على التحميد والصلاة والتسليم:

وقد استهلها بقوله بعد البسملة: "قال عبد الله بن المكرم بن أبي الحسن بن أحمد الأنصاري الخزرجي، عفا الله عنه بكرمه: الحمد لله رب العالمين، تبركا بفاتحة الكتاب العزيز، واستقراء لأجناس الحمد بهذا الكلام الوجيز، إذ كل مجتهد في حمده، مقصر عن هذه المبالغة.." (ابن منظور، 1999: 17) إلى قوله: "والصلاة والسلام على سيدنا محمد المشرف بالشفاعة، المخصوص ببقاء شريعته إلى يوم الساعة، وعلى آله الأطهار، وأصحابه الأبرار..." (ابن منظور، 1999: 17)

ب-الحديث عن فضل الله وكرمه للإنسان بالنطق، وشرف اللسان العربي لنزول القرآن الكريم به، وأنه لغة أهل الجنان:

وفي ذلك يقول: "أما بعد فإن الله سبحانه قد كرم الإنسان وفضله بالنطق على سائر الحيوان، وشرف هذا اللسان العربي بالبيان على كل لسان، وكفاه شرفاً أنه به نزل القرآن، وأنه لغة أهل اللسان، روي عن ابن عباس رضي الله عنه، ما قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أحبوا العرب ثلاث: لأنّي عربيّ، والراّن عربيّ، وكلام أهل الجنة عربيّ" (ابن منظور، 1999: 17).

ج-الإشارة إلى اطلاعه على معظم كتب اللغة المصنفة قبله، ونقدها وتقييمها إجمالاً:

وذلك قوله: "وإنّي لم أزل مشغوفاً بمطالعة كتب اللغات والاطّلاع على تصانيفها، وعللّ تصاريفها، ورأيت علماءها بين رجلين: أمّا من أحسن جمعه فإنه لم يحسن وضعه، وأمّا من أجاد وضعه فلم يجد جمعه، فلم يقد حسن الجمع مع إساءة الوضع، ولا نفعت إجادة الوضع مع رداءة الجمع" (ابن منظور، 1999: 17).

د-التصريح بمصادره منها، وتقييمها وذكر محاسنها ومآخذها:

وذلك في قوله: "ولم أجد في كتب اللغة أجمل من تهذيب اللغة لأبي منصور محمد بن أحمد الأزهري، ولا أكمل من المحكم لأبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيده الأندلسي رحمهما الله، وهما من أمهات كتب اللغة على التحقيق، وما عداهما بالنسبة إليهما ثنيتا الطريق" (ابن منظور، 1999: 17).

ثم انبرى ينقدهما قائلاً: "غير أن كلاّ منهما مطلب عسر المهلك، ومنهل وعر المسلك، وكأنّ واضعه شرع للناس مورداً عذبا وجلاهم عنه، وارتاد لهم مرعى مربعا ومنعهم منه؛ فقد آخر وقدم، وقصد أن يعرب فأعجم، فرّق الذهن بين الثنائي والمضاعف والمقلوب، وبدّد الفكر باللفيف والمعتلّ والرباعي والخماسي فضاع المطلوب..." (ابن منظور، 1999: 17). ثم أتبع ذلك بنقد الصحاح للجوهري وذكر محاسنه وعيوبه: "ورأيت أبا نصر إسماعيل بن حماد الجوهري قد أحسن ترتيب مختصره وشهره، بسهولة وضعه، شهرة أبي دلف بين باديه ومختصره، فخفّ على الناس أمره فتناقلوه، وقرب عليهم مأخذه فتداولوه وتناقلوه، غير أنه في جوّ اللغة كالذرة، وفي بحرها كالقطرة (ابن منظور، 1999: 18) "

هـ-ذكر منهجه في الترتيب والجمع والتعريف:

بقوله: "ولم أخرج فيه عن هذه الأصول، ورتبته ترتيب [الصحاح] في الأبواب والفصول، وقصدت توشّحه بجليل الأخبار، وجميل الآثار، مضافاً إلى ما فيه من آيات القرآن الكريم، والكلام على معجزات الذكر الحكيم، ليتحلّى بترصيع دررها عقده، ويكون على مدار الآيات والأخبار والآثار والأمثال والأشعار حله وعقده..." (ابن منظور، 1999: 18).

و-ذكر خصائص معجمه ومميزاته:

في قوله: "فجاء هذا الكتاب بحمد الله واضح المنهج سهل السلوك... وجمع من اللغات والشواهد والأدلة، ما لم يجمع مثله... فجاء بحمد الله وفقّ البغية وفوق المنية، بديع الإتقان، صحيح الأركان، سليماً من لفظة لو كان، حلت بجمعه عقدة الألفاظ..." (ابن منظور، 1999: 18).

ز-ذكر غرضه وهدفه وملابسات تأليفه:

قول ابن منظور في ذلك: "فإنني لم أقصد سوى حفظ هذه اللغة النبوية، وضبط فضلها، إذ عليها مدار أحكام الكتاب العزيز والسنة النبوية... وذلك لما رأيته قد غلب في هذا الأوان من اختلاف الألسن والألوان، حتى لقد أصبح اللحن في الكلام يعد لحناً مردوداً، وصار النطق بالعربية من المعاييب معدوداً، وتنافس الناس في تصانيف الترجمات في اللغة الأعجمية، وتفاصحوا في غير العربية، فجمعت هذا الكتاب في زمن أهله بغير لغته يفخرون، وصنعت كما صنع نوح الفلك وقومه منه يسخرون..." (ابن منظور، 1999: 19).

ح-ذكر عنوانه ورجاؤه وتوقعاته:

يقول ابن منظور: "وسميته [لسان العرب] وأرجو من كرم الله تعالى أن يرفع قدر هذا الكتاب وينفع بعلمه الزاخرة، ويصل النفع به بتناقل العلماء له في الدنيا والآخره، وأن يكون من الثلاث التي ينقطع عمل ابن آدم إذا مات إلاّ منها..." (ابن منظور، 1999: 19).

4-أهم القضايا التي عالجتها المقدمة:

لقد امتاز ابن منظور من بين كثير من قدامى المعجميين العرب بتأخر زمنه عنهم ومجيئه بعد مضي أهم مؤلفي المعاجم العربية القديمة؛ فرصة اهتبلها في الاطلاع على تلك المؤلفات وغيرها من الكتب اللغوية القديمة، ودراستها ونقدها، واستنباط بعض القضايا والأسس التي ينبغي أن يبنى عليها المعجم العربي المثالي، بل سعى في تحقيق ذلك عملياً كما نجد صدى لذلك في مقدمته حيث يقول: "فاستخرت الله في جمع هذا الكتاب المبارك، الذي لا يساهم في فضله ولا يشارك..." (ابن منظور، 1999: 18)، ويضيف بعد ذلك: "فجاء هذا الكتاب بحمد الله واضح المنهج سهل السلوك، آمنا بمنة الله أن يكون مثل غيره وهو مطروح متروك. عظم نفعه بما اشتمل من العلوم عليه، وغني بما فيه عن غيره وافترق غيره إليه، وجمع من اللغة والشواهد والأدلة، ما لم يجمع مثله مثله.." (ابن منظور، 1999: 18)، ويرد في ذلك: "فجمعت منها في هذا الكتاب ما تفرق، وقرنت بين ما غرّب منها وما شَرّق، فانتظم شمل تلك الأصول كلها في هذا المجموع، وصار هذا بمنزلة الأصل، وأولئك بمنزلة الفروع..." (ابن منظور، 1999: 18).

أضف إلى ذلك تجديده في مصادر استشهاده، وتقديمه رؤية شاملة لعيوب الترتيب في المدارس المعجمية السابقة، وتصحيحه لأغلاط ترتيب مدرسة الصحاح التي تبناها، كما أكد ذلك الحمزاوي بقوله: "فهو أول معجمي قد أقرّ اعتماد الحديث لغة من اللغات التي يجب أن يركز عليها المعجم، لا سيما وأن التقاليد اللغوية والمعجمية العربية كانت لا تثبته في جلها لأنه يروى بمعناه لا بلفظه" (الحمزاوي، 1986: 142).

وقوله كذلك: "أما من حيث قضية الوضع أو الترتيب، فيكفي أن نشير إلى أن ابن منظور كان أول من وقّر لنا في مقدّمته نظرة نقدية إجمالية عن وجوه ذلك الوضع كما تصوّرها سابقوه" (الحمزاوي، 1986: 143)، كل ذلك يستدعي أن نقف وقفة متأنية مع مقدّمة معجمه لسان العرب، لاستكناه طبيعة الفكر المعجمي عنده، ومكانة ما توصل إليه من آراء وأسس من المعجمية المعاصرة.

وقف الباحث بعد تمعنه في المقدّنة على تسع قضايا معجمية هامة ذكرها ابن منظور أو أشار إليه، أو استنبطها الباحث من قراءته للمقدّمة، وهي على النحو التالي:

(أ)-قضية الشمول والترتيب:

وهما دعامتان من أهم الدعائم التي يقوم عليها العمل المعجمي، أما الشمول فيقصد به أن يغطي المعجم أكبر عدد ممكن من المادة اللغوية التي يتوقع مستخدم اللغة ورودها فيه، انطلاقاً مما نصّ عليه المعجمي في هدفه من وضع معجمه والجمهور الذي يتوجه به إليه، والفترة الزمنية التي نوى تغطيتها، والمستوى اللغوي الذي أراد معالجته، والمساحة الجغرافية التي جعلها ميدانه، أما الترتيب فيراد به ضرورة أن يرتب المعجمي مواد معجمه ومداخله طبقاً لنظام من الترتيب معيّن محدّد يكون مجال اتفاقية معرفية بينه وبين جمهوره، يتوصل به هذا الجمهور إلى الوصول إلى طلبته من المعجم بأدنى جهد وفي أقصر وقت.

وقد أشار ابن منظور إلى هاتين الدعامتين في معرض نقده للمعاجم السابقة عليه قائلاً: "ورأيت علماءها بين رجلين: أما من أحسن جمعه فلم يحسن وضعه، وأما من أجاد وضعه فإنه لم يحسن جمعه، فلم يفد حسن الجمع مع إساءة والوضع، ولا نفعت إجادة الوضع مع رداءة الجمع" (ابن منظور، 1999: 17)، فابن منظور هنا يرى حتمية الجمع بين الدعامتين المتكاملتين من أجل وضع معجم مثالي متكامل، فالأول يضمن للقارئ الحصول على طلبته من المعجم مادة وشرحاً، والثاني يضمن له الوصول إلى تلك الطلبة دون كبير عناء.

وقال ابن منظور وهو ينتقد التهذيب والمحكم على وجه الخصوص لإخلالهما بدعامات الترتيب: "...غير أن كلا منهما مطلب عسر المهلك، ومنهل وعر المسلك، وكأن واضعه شرع للناس مورداً عذبا وجلاهم عنه، وارتاد لهم مرعى مربعا ومنعهم منه، فقد آخر وقدم، وقصد أن يعرب فأعجم، فزّق الذهن بين الثنائي والمقلوب وبّد الفكر باللفيف والمعتل والرباعي والخماسي فضاع المطلوب، فأهمل الناس أمرهما، وكادت البلاد لعدم الإقبال عليهما تخلو منهما..." (ابن منظور، 1999: 17-18).

وكما انتقد الصحاح للجوهري لإخلاله بدعامة الجمع قائلا: "ورأيت أبا نصر إسماعيل بن حمّاد الجوهري قد أحسن ترتيب مختصره وشهره بسهولة وضعه، شهرة أبي دلف بين يديه ومختصره... غير أنه في جَوّ اللغة كالذرة، وفي بحرهما كالقطرة..." (ابن منظور، 1999: 18)، فابن منظور كما يرى الدكتور محمد رشاد الحمزاوي أول من أقرّ هذين المصطلحين "ما وراء اللغويين" حسب تعبير المحدثين، واللذان يعتبران العنصرين المتكاملين بالضرورة لوضع كل معجم، وسمّاهما باصطلاحه المعاصر بـ "الوضع والجمع"، واللذان حاول الخليل بن أحمد إدراكهما بمبدئه التقليبي دون أن يصل إلى حل معجمي تطبيقي (الحمزاوي، 1986: 140-141)، أما عن مسألة الجمع أو الشمول فسنعود إليها بالتفصيل عند حديثنا عن إمكانية إحاطة المعجم باللغة.

أما عن الترتيب فقد كانت شريحة كبيرة من النقود التي وجهت إلى المعاجم العربية القديمة دائرة حوله؛ وكان القضية الأساسية التي قامت عليها المدارس المعجمية واحدة تلو الأخرى على امتداد تاريخ المعجمية العربية؛ بغية تحسين الترتيب المعجمي وتطويره، وتيسر سبل الوصول إلى المواد المعجمية دون كبير عناء، وقد خصص الودغيري فصلا كاملا لقضية الترتيب عند ابن الطيب الشرقي في كتابه: "قضايا المعجم العربي من خلال كتابات ابن الطيب الشرقي"، أكد فيه أن تعدّد تلك المدارس المعجمية لم يكن إلا من أجل البحث عن حلّ أفضل لمشكلة التنظيم والترتيب، وأن نظام القاموس كلما كان بسيطا محكما في آن واحد كلما كان أقرب من القارئ، ومن ثم عزي انصراف الناس عن المعاجم الضخمة ذات السعة في المدونة وكثرة المواد؛ إلى صعوبة نظامها وشدة تعقيدها (الودغيري، 1989: 249)، وأضاف أن أهم ما لاحظته الشراح والنقاد والمستدركين على المعاجم القديمة وأخطرها هي عيوب الخلط والتشويش، وأنه قلما تقرأ مقدّمة لقاموس لغوي قديم إلا وتجد فيه نقدا لقاموس أقدم منه يكون محوره مشكلة التنظيم والترتيب (الودغيري، 1989: 250).

وظلت المشكلة محط أنظار المحدثين من اللغويين والمعجميين، فقد كان عني بها الشدياق وهو من أوائل من نادى بتجديد المعجم العربي وإقامته على أسس من العلم وما وصلت إليه الصناعة المعجمية في البلاد المتقدّمة، حيث ميز بين نوعين من التخليط تقع فيه المعاجم القديمة في ترتيب موادها، وهما الخلط الخارجي، أو خلط المداخل، ويقصد به ورود المادة في غير بابها، وآخر خلط داخلي، وهو الخلط في ترتيب المعلومات والمعاني تحت المدخل الواحد (الودغيري، 1989: 251).

(ب)-النقد المعجمي وضروريته ودوره في تطور المعجمية:

مما يساهم في تطور العلوم بشكل عام، والمعجمية وصناعة المعاجم بصورة خاصة، ما يضطلع به العلماء من انتقاد الأعمال والنظريات والمفاهيم والآراء، بغية تمييز جيدها من رديئها، وصوابها من خطئها، وإنجازاتها من قصورها، وما ينبغي أن يتخذ من خطوات، أو يصحح من مفاهيم، أو يطور من مناهج، أو يعدّل من نظريات، أو يحسّن من إجراءات، أو يقرّ من آراء، أو يضاف من مجالات أو معلومات وغير ذلك مما يساهم في تقدّم العلوم والفنون وتطورها، ولقد فطن ابن منظور إلى ضرورة تصدّي نخبة من اللغويين والمعجميين للمعاجم العربية بالدراسة والنقد بغية تطويرها وتحسينها، وذلك في قوله في معرض حديثه عن عيوب الصحاح وقصوره، وتصدّي الشيخ محمد ابن برّي لنقده وتصويبه " وهو مع ذلك قد صحّف وحزّف، وجزّف فيما صرّف، فأتيح له الشيخ أبو محمّد بن برّي فتتبع ما فيه، وأملى عليه أماليه، مخزّجا لسقطاته، مؤرّخا لغلطاته" (ابن منظور، 1999: 18).

فما قام به ابن برّي ينصب حسب ابن منظور في سياق ما هو بصده من محاولة للتنظير ووضع المعجم المثالي الذي ينشده هو، وقد أشار إلى هذا الدور التطويري الذي تقوم به الدراسات النقدية للمعاجم غير واحد من اللغويين والمعجميين المحدثين، فقد أشار إلى ذلك الودغيري في معرض حديث عن ابن الطيب اللغوي وحاشيته على القاموس المسّماة (إضاءة الراموس وإضافة الناموس على القاموس) ما نصّه: "وهي بقدر ما تنتقد القاموس العربي القديم تنبّه صانع القاموس الجديد إلى ما ينبغي أن يتجنبه؛ لأنّ الذي يضع علامة استفهام حول قاموس موجود هو بالبداية يدشن طريقا جديدة نحو قاموس جديد" (الودغيري، 1989: 97).

فالنقد المعجمي حسب الودغيري وضع غير مباشر لمواصفات المعجم المثالي وعناصره.

ويشير كذلك في موضع آخر بصورة أكثر وضوحاً حيث يقول: "فالأطروحة التي نحاول الدفاع عنها في هذا القسم هي أن ابن الطيب بحاشيته المذكورة، كان أحد العوامل البارزة التي أدت إلى تطوير قاموس اللغة العربية وتجديد صناعته ليبدو في صورة جديدة انطلاقاً من القرن التاسع عشر الميلادي" (الودغيري، 1989: 341).

ويقول رياض زكي قاسم بهذا الصدد: "ليس عيباً أن ننظر إلى معجمنا نظرة ناقد متفحص شؤونه إرادة العمل على النهوض به نهوضاً حضارياً من حيث المادة والمنهج، حلم الغياري على العربية في رؤية معجم تطرد مادته باطراد مستجدات الكلم، وتتسع دواله بتنوع تشقيق المعنى، وما واكبه من مصطلح يدق ويتلون وفق تقدم العلوم والفنون" (قاسم، 2002: 259)، فالنقد المنشود عملية مستمرة مطردة تلاحق تجدد الحياة وتطورها.

ويشيد الدكتور عدنان الخطيب بصنيع اللجنة المشرفة على تحرير المعجم الوسيط التي تقدمت في مقدمته بالرجاء إلى رجال اللغة والأدب، أن يبعثوا إليها بما يستدركون عليها من نقص يلزم الإنسان، أو خطأ يفوت جهد الحريص، ليثبت ما يصح منه في الطبعة الثانية (الخطيب، 1994: 6)، كما أشار إلى الدور الفعال التي لعبته مقالاته النقدية للمعجم الوسيط والتي نشرها تباعاً في مجلة مجمع دمشق-في استكمال جوانب نقصه وتلافي أخطائه(الخطيب، 1994: 6)، وأن من القبول الحسن الذي حظي به المعجم بين الجمهور ما عمد إليه الباحثون ونقده اللغة من تعقّبهم لمواده وتعقيّبهم عليها، وموافاة المجمع بما يعنّ لهم من ملاحظات (الخطيب، 1994: 7)، وأن ما يقوم بنشره من "نظرات" نقد للمعجم الوسيط في مجلة "مجمع اللغة العربية في دمشق" ليس فيه أية استهانة بالجهد المبذول في إخراجها، بل كلها تقدير للخطأ التي خطاها المعجم الوسيط بالمعجم العربي، وإنما الغاية منها طلب الكمال له، حتى لا يكون في غده المرتجى له دون المعاجم الأجنبية الحية(الخطيب، 1994: 7).

ويلخص لنا الخطيب القضية في عبارة موجزة مقنعة قائلاً: "كان للنقد والموازنة في تاريخ المعجم العربي، أبعد الأثر في تطوير هذا المعجم وتجديده"(الخطيب، 1994: 51).

(ج)-إحاطة المعجم باللغة كلها:

بما أن المعجم وعاء للغة بجميع عناصرها ومستوياتها، وشواهدا واستعمالاتها، ومجالاتها وتطوراتها، فمن حيث النظرية يتوقع أن يحيط المعجم بجميع اللغة بحيث لا يشذ عنه شيء منها ولا يندّ، وذلك ما يجول في رأس كثير من مستخدمي المعجم وهم يتصفحوه بحثاً عن مفردة من المفردات؛ وهو نفس ما اعتقده ابن منظور وهو يعيب على الصحاح قصوره في جمع المادة، حيث قال: "غير أنه في جوّ اللغة كالذرة، وفي بحرها كالقطرة، وإن كان في نحرها كالذرة"، (ابن منظور، 1999: 18) فوجه تعيب ابن منظور للصحاح هنا هو قصوره البالغ في الإحاطة باللغة حتى بلغ من ضائلته بالنسبة إليها كأنه ذرة في الجو، وقطرة في البحر، فهو هنا يشير من طرف خفي إلى أنه كان ينبغي على الصحاح أن يحيط باللغة حتى يكون المعجم المثالي الذي يشدّوه ابن منظور، لكن رأي ابن منظور هنا مخالف لوجهة نظر المعجمية الحديثة من وجهين:

أولاً: أن إحاطة المعجم باللغة وإن كانت مطلوبة نظرياً، فهي غير ممكنة تطبيقياً، لا للأفراد ولا للمجموعات والمؤسسات التي تضطلع بوضع المعاجم، أما القدامى فنظروا إلى القضية من منظور ديني، وربطوه باللغة العربية لغة الدين الإسلامي، فقال ابن فارس: "واللغة تقرر أنه لا يحاط بها، ولا يتوصل إلى منتهائها، فلا يعرف لها ثلث ولا نصف"، ويقول في موضع آخر: "ولا يحيط بالعلم إلا الله، وقد مر أنه لا يحيط بلسان العرب إلا نبي". (الودغيري، 1989: 142).

وأما المحدثون فنظروا إلى القضية من منظور علمي، فلم يقيّدوا المسألة باللغة العربية وحدها، وإنما عموماً على سائر اللغات البشرية، وتحددت صعوبة الإحاطة باللغة عندهم بعاملين:

الأول: أن اللغات البشرية وإن كانت تتركب من عدد محدود من الأصوات، فإن ما تعبر عنه من معان يصل في بعضها إلى عشرات الملايين، فكيف يتأتى للمعجم اللغوي أن يحيط بكل ذلك، فاللغة ملك للجماعة اللغوية تمتلك بمجموعها مجموع تلك اللغة، أما الفرد فليس بمقدوره إلا أن يمتلك نسبة يسيرة من ذلك، وخاصة إذا نظرنا إلى مختلف المجالات والمستويات وسائر التخصصات والفنون والحرف التي تشتمل عليها اللغة الواحدة.

الثاني: أن اللغة كائن حي يتطور باستمرار وبسرعة حثيثة، وخاصة في مجال معجمها أي قائمة المفردات التي تتكون منها؛ نتيجة تجدد الحياة وتطورها، ومن ثم ضرورة تجديد طبعاته بين الحين والآخر، وإلا فإنه يصبح قاصراً وناقصاً في أعين جمهوره بعد مرور عقد من الزمان دون تجديد مواده (الودغيري، 1989: 141-154)

ثانياً: أن فكرة تحديد جمهور المعجم لم تكن واضحة ولا محددة في تلكم العصور، فالمعاجم القديمة تصنف غالباً دون تحديد للجمهور الموجهة هي إليه، وكأنها موجهة إلى جميع مستخدمي اللغة على اختلاف طبقاتهم ومشاربهم، وإنما يكون التركيز فيه على نوع اللغة أو مستواها الذي يعالجه المعجم، كالصحيح من اللغة عند الجوهري، والجمهور الشائع عند ابن دريد، وهو نفسه كاف في رد نقد ابن منظور للجوهري الذي اشترط على نفسه أن لا يورد في معجمه إلا ماصح من لغات العرب.

أما عن الشمول والإحاطة المقصودان المطلوبان من المعجمي، فقد لخص الودغيري الحديث عنهما حين أشار إلى أنه يجب على المعجمي أن يحدد لنفسه فئة القراء الذين يريد أن يتوجه إليهم، فإذا كانت هذه الفئة من الطلاب ومتوسطي الثقافة فإنه يكتفي بعدد محدود من المداخل، دون الخروج إلى الألفاظ الغريبة ذات الدلالة الموهلة. أما إذا كان هدف سائر فئات القراء على اختلاف مستوياتهم العلمية وتخصصاتهم واهتماماتهم وأذواقهم، فستقتضي مهمته التوسع ما أمكن في جمع المادة، حتى يستطيع إرضاء سائر طلبات هذه الفئة، علماً بأن المرأ مهما ارتفعت درجة علمه باللغة يظل في حاجة لا تنقطع إلى استشارة القاموس في لحظة من اللحظات (الودغيري، 1989: 125).

(د)- ضرورة دقة المعجم في انتقاء مادته وتحريرها:

يجب على المعجم أن يتوخى الدقة في انتقاء مادته وتحريرها، وما يقدم عنها من معلومات وشروح وتعريف، باعتباره كتاباً تربوياً أنيطت به مهمة تثقيف الأمة وتعليمها ما يتعلق بلغتها وثقافتها، وباعتباره الحجة في قضايا الاستعمال اللغوي؛ حيث أن كل خطأ يصدر عنه يسري مفعوله إلى الكثرة الكاثرة مستخدميه، ولقد فطن إلى ذلك ابن منظور حيث قال عن التهذيب والمحكم أن كلا منهما: "قد أخر وقدم، وقصد أن يعرب فأعجم" (ابن منظور، 1999: 17)، وقوله السابق عن غلطات الصحاح للجوهري: "وهو مع ذلك قد صحف وحرف، وجزف فيما صرّف" (ابن منظور، 1999: 18)، وكذلك قوله عن ابن الأثير في نهايته: "غير أنه لم يضع الكلمات في محلها، ولا راعى زائد حروفها من أصلها" (ابن منظور، 1999: 18)، فالمعجم اللغوي المثالي حسب ابن منظور يجب أن يكون بنجوة من هذه المعايير لأنه المثال المحتذى، والنموذج المقتدى، فالمعجم-حسب سيدني لاندو يرادف عند الناس ويوحي بالحجة والعلمية والدقة، ومن ثم ولقوة الكلمة وسحرها المستمر، يسارع المؤلفين إلى تسمية مؤلفاتهم سواء منها ما كان على شكل الأعمال المرجعية من مداخل وشروح أو ما لم يكن من قبيل ذلك، يسارعون على تسميتها بالمعجم حتى تروج عند المشتريين لثقتهم بالمعاجم ثقة تكاد تصل إلى حد التقديس (لاندو، 1984: 5).

(هـ)- المعجم وعاء للثقافة والحضارة ومفخرة من مفاخر الأمة:

يعتبر المعجم وعاءاً لثقافة وحضارة القوم المكتوب هو بلغتهم، حيث يمثل المعجم بجميع طبقات نصوصه وأطيافها، من مداخل، وتعريفات وشواهد وأمثلة، وتعقيبات وتعليقات، يمثل بكل ذلك ثقافة القوم وحضارتهم بجانيهما المادي والمعنوي، كما أن المعجم مفخرة عظيمة من مفاخر الأمم يباهون بها الأمم الأخرى، ويدل على ما وصلوا إليه من الرقي والوعي اللغوي، ولقد فطن ابن منظور إلى ذلك وأشار إليه ضمنياً بقوله: "وذلك لما رأيته غلب في هذا الأوان، من اختلاف الألسنة والألوان، حتى لقد أصبح اللحن في الكلام بعد لحنا مردوداً، وصار النطق بالعربية من المعايير معدوداً، وتنافس الناس في تصانيف الترجمات في اللغة الأعجمية، وتفاصحوها في غير العربية، فجمعت هذا الكتاب في زمن أهله بغير لغته يفخرون، وصنعتة كما صنع نوح الفلك وقومه منه يسخرون" (ابن منظور، 1999: 19)، فابن منظور كما

سبق في الحديث عن غرضه من وضعه معجمه، ألف معجمه في زمن هيمنت فيه العناصر التركية في الحكم، واللغة التركية في الإدارة والثقافة والتأليف؛ حتى انصرف أكثر الناس عن العربية تعلماً وتأليفاً واعتزازاً؛ وصار بعضهم يستحيي من الانتساب إلى العربية والتحدث بها، ويتباهى بالحديث بالتركية وإتقانها، فأراد ابن منظور فيما أراد من تأليفه لسان العرب أن يحفظ للغة العربية ثقافتها وحضارتها من الذوبان في تيار اللغات والثقافات المغازية من جانب، وأن يفاخر بهذا المعجم الشعوب الأخرى ومن يتصدى للتأليف باللغات غير العربية من جانب آخر، وذلك طبقاً لما أكدته الدراسات المعجمية الحديثة، فكما يقول ستارنيس ونويس، لقد جعل الإكمال الظاهر لمعجم الأكاديمية الفرنسية عام 1694 الإنجليز واعين بقلق تخلفهم في دراسة لغتهم هم، ومنذ ذلك الحين فصاعداً، كان الجو مفعماً بالتخطيط لتطوير اللغة الإنجليزية، ومنحها هيبة كبرى (لاندو، 1984: 48)، وكما استقبل الجمهور الإنجليزي معجم الدكتور صموئيل جونسون للغة الإنجليزية بحفاوة بالغة باعتباره قضية مفخرة قومية تنتشلهم من الشعور بالنقص والدونية وتضعهم في مصاف سائر المجتمعات الأوروبية التي وضعت لنفسها معاجم قومية.

وقد علّق الدكتور رشاد الحمزاوي على قضية المفخرة والاعتزاز بلسان العرب في وجه طغيان النزعة الشعوبية قائلاً: "أما لسان العرب فهو معجم دعت إليه النزعة الموسوعية الدفاعية الاندماجية التي كانت تهدف إلى جمع اللغة في معجم متحف لتحافظ على تراثها وتحميه من التيارات الجارفة التي كانت تتمثل في السلطة واللغة التركيتين السائدتين في عصر ابن منظور" (الحمزاوي، 1986: 55). وقال الدكتور أحمد مختار عمر وهو يتحدث عن مكانة المعجم التراث القومي ومفاخره في معرض حديثه عن مستقبل المعجم العربي: "وتتوقف درجة القرب أو البعد على مقدار

الوعي الجماهيري بأهمية المعجم وعلى مدى اقتناع المؤسسات الثقافية والهيئات الأكاديمية بأن أوجه الإنفاق على المعجم لم تعد من قبيل الترف أو الإسراف، بعد أن تحوّلت هذه الصناعة إلى واجب قومي من ناحية، وإلى استثمار حقيق من ناحية أخرى (عمر، 1998: 165).

ويعزز الدكتور عدنان الخطيب هذا الموقف قائلاً: "إذا تفاخرت اللغة كل بمعجمها، فالفخر كل الفخر لأهلها الضاد، إذ لم يعرف العالم أمة كالعرب فاقوا سائر الأمم عناية بلغتهم وسعياً في جمعها وتدوينها، وبحثاً في مفرداتها، وتعقيباً لدلالة الحرف الواحد من حروفها بحسب موقعه من اللفظ الواحد" (الخطيب، 1994: 5)، وكان قد قال قبل ذلك في مقدمته: "تشرف العربية اللغات بالتنزيل العزيز، وهي تفاخرهن بـ "معجم صنعه علماءها حفاظاً على لغة القرآن الكريم، مودّعينه عبقرية العرب في بداوتهم، وعبقريتهم بعد أن صقلتهم حضارة الإسلام" (الخطيب، 1994: 11)، غنها مفخرة حقاً ليس للعرب فحسب، وإنما لكل أمة عالمة واعية معتزة بقوميتها وتراثها، وراغبة في تطويرها وتقديمها.

أما عن علاقة المعجم بثقافة الأمة وحضارتها، فقد أكّد كثير من اللغويين والمعجميين على ضرورة أن يعكس المعجم حضارة أهل اللغة المكتوب لها المعجم وثقافتهم، كما قرّروا وجود علاقة جدلية بين المعجم من جانب وبين الثقافة والحضارة، فيرى القاسمي ضرورة أن تختار الشواهد (وتصاغ الأمثلة) بعناية عظمى لتعطي القارئ فكرة عن حضارة الناطقين بها (القاسمي، 1997: 145).

وصرّح الحمزاوي بأن المعجم يمثل المعرفة والتربية والثقافة والحضارة (الحمزاوي، 1977: 18)، وأن المعجم وقضاياها ذات صلة بالمسائل اللسانية والتربوية والاجتماعية والثقافية والحضارية (الحمزاوي، 1977: 19)، ويرى كذلك أن التّم بالمعجم العربي تقدّم بالمعرفة والتربية والحضارة (الحمزاوي، 1977: 19).

ويعتقد أحمد فارس الشدياق أن المعجم رصيد يحتاج إلى منهج، وأداة تربوية يستوعب مقاصد ووظائف معيّنة، ومرجع حضاري يشهد بمكانة الأمة من التقدّم والرقى. (الحمزاوي، 1977: 18) وذلك كله أن الذي يتعلم لغة قوم ما بحاجة على معرفة ثقافتهم وحضارتهم.

(و)-قضية المدونة ونقل المعاجم بعضها عن بعض:

المعاجم كغيرها تراث علمي تراكمي متنام ينقل بعضها عن بعض على امتداد تاريخ اللغة المكتوبة هي لها، فتأخذ المعاجم اللاحقة من المعاجم السابقة عليها جميع مكونات المدونة من مداخل، ومعلومات إملائية ونطقية وصرفية ونحوية، وتعريفات وشواهد وأمثلة، ولقد أشار إلى ذلك ابن منظور بقوله: " ولم أخرج فيه عمّا في هذه الأصول، ورتبته ترتيب [الصحاح] في الأبواب والفصول " (ابن منظور، 1999: 18) ، وأردف في موضع آخر: "فجمعت منها في هذا الكتاب ما تفرّق، وقرنت بين ما غرّب منها وما شرّق، فانتظم شمل تلك الأصول كلها في هذا المجموع، وصار هذا بمنزلة الأصل وأولئك بمنزلة الفروع.." (ابن منظور، 1999: 18) ، وأضاف ثالثة: "وليس لي في هذا الكتاب فضيلة أمتّ بها، ولا وسيلة أتمسك بها، سوى أنني جمعت فيه ما تفرّق في تلك الكتب من العلوم، وبسطت القول فيه ولم أشبع باليسير...فمن وقف فيه على صواب أو زلل، أو صحّة أو خلل، فعهدته على المصنّف الأول، وحمده وذمّه لأصله الذي عليه المعوّل، لأنني نقلت من كل أصل مضمونه، ولم أبدل منه شيئاً، فيقال إنّما إثمه على الذين يبدّلونه، بل أدّيت الأمانة في نقل الأصول بالفص، وما تصرّفت فيه بكلام غير ما فيه من النص..." (ابن منظور، 1999: 18-19) ، يؤكد ابن منظور هنا على أن مادة معجمه منقولة بنصها وفصها من مصادره الخمسة التي ذكرها، لم يتصرف فيها بشيء من أنواع التصرف حتى لا يتهّم بالتبديل والتغيير، والسؤال المطروح هنا: ما مدى صوابية هذا التصرف من ابن منظور من وجهة نظر المعجمية الحديثة، وما مدى التزام ابن منظور بهذا الشرط نفسه على مستوى التطبيق في معجمه اللسان:

أما عن شق السؤال الأول: فإن نقل المعاجم بعضها عن بعض قضية معروفة بالبدهة في معاجم شائر اللغات، وليس مقتصرًا على المعاجم العربية، وهذا ما وصفه به لاندو تاريخ المعجمية الإنجليزية من أنه تلاوة لعمل قرصنة

متعاقبة وأحياناً ناجحة، وأضاف أن تاريخ المعجمية الإنجليزي ليس أكثر من نقل مبرر أو فاضح من سابقي أحدهم، أحياناً مع اعتراف متذمّر، (على الأقل في القرن السابع عشر) (لاندو، 1984: 35).

ويقرر لاندو عدم إمكانية كتابة معجم جديد خال من أي اقتباس من المعاجم السابقة، مثله مثل أي مؤلف يدّعي صاحبه كتابته من مجاجة فكره دون الرجوع إلى أي مرجع أو بحث، ضاربا بذلك مثلاً بالمؤرخ الذي يدّعي أنه كتب تاريخ جديداً خالص الجدة، نسجه طرياً من ذهنه، دون أي اعتماد على الخزانة المتراكمة من التواريخ السابقة عليه.

ويضيف لاندو قائلاً: "ومن حسن الحظ أن قليلاً جداً من المعاجم هي جديدة حقيقة، ولا يوجد من المعاجم العامة التجارية التي يكتبها الموظفون، وتنشرها دور النشر هي كذلك"، ويستبعد لاندو بعد ذلك هذه إمكانية بصورة قاطعة ونهائية: "ومع هذا فالعامة تتوقع من المعاجم العامة، والتي قد تكون كذلك تواريخ تزامينية للاستعمال اللغة أن تكون جديدة بهذا المعنى، لم تكن كذلك قط، ولن تكون" (لاندو، 1984: 36).

ويعزو لاندو توقع العامة هذا إلى ضغوط الأسواق المعجمية التي تتوقع من كل معجم أن يكون جديداً، غير أنه يتصور أي معجم جديد حقا أن يكون قطع عمل فظيعة، تفتقد إلى ما لا يحصى من الكلمات والمعاني الأساسية، والمليئة بالسخافة والأخطاء التي تستعصي على التعبير (لاندو، 1984: 35).

ويعزو لاندو صعوبة وضع المعاجم الجديدة كل الجدة لدى المعجميين المعاصرين-علاوة على ما ذكر- إلى ضيق الوقت الذي لا يسمح لهم-حتى وإن كانت لديهم ملفات اقياسات واسعة في متناول أيديهم-بالعودة إلى تلك الملفات لإعادة الأعمال التي قام بها أسلافهم قبل مئات السنين، وتحليل معنى كلمة واحدة هي (set) على سبيل المثال، والتي قد تستغرق أكثر من ثمان صفحات في معجم أكسفورد للغة الإنجليزية، والتي قد تكلف المعجمي ذو الخبرة العالية شهرين أو أكثر من العمل غير المنقطع لتمييز بين المعاني وتعريف هذه الكلمة (لاندو، 1984: 36).

ويختتم لاندو حديثه بتقرير الحقيقة مرة أخرى، أن المعجميين المعاصرين -بالطبع- ينقل بعضهم من بعض، ويحاولون التحسين على ما قام به أسلافهم، شأنهم في ذلك شأن كوكريم الذي اقتبس من بلوكر في القرن السابع عشر (لاندو، 1984: 37).

على أنه يقرر مع ذلك دور مهارة المعجمي وذكائه في جعل مواد معجمه تبدو جديدة كل الجدة بما يضيف إليه من ابتكارات وتحسينات وتيسيرات ومصطلحات جديدة ومعاني مستجدة، ضاربا بذلك مثلاً من معجم نوح وبستر الأمريكي للغة الإنجليزية لعام 1828 (لاندو، 1984: 35-36).

وأما الشق الثاني من السؤال فقد أجاب عنه الدكتور محمد رشاد الحمزاوي حيث أشار إلى طريقة اللسان في جمع المادة لم تقتصر على الجمع البحث إطلاقاً، كما نطن إلى يومنا هذا، وليست كل الطرافة حتى تكون متميزة بوجه بارز، فهي حسبها تقليدية توفيقية في خطوطها الكبرى، وإن كانت تشمل نوعاً من التجديد الفوضوي، فهي تعكس ثقافة صاحبها الذي يعتقد أن عصر جمع اللغة قد ولى مع السلف، وليس على المتأخرين إلا أن يجتهدوا في المذهب وفي طريق عرضه ووضعه (الحمزاوي، 1986: 114).

فابن منظور وإن كان يعتبر نفسه ناقلاً جماعاً من حيث الفكرة والتنظير، فإنه على مستوى التطبيق ناقل مجد حسبما تدعو إليه الدراسات المعجمية الحديثة.

(ز)-المعجم أداة تربوية تكّرس في المجتمع قيمه ومقدّراته:

بما أن المعجم للغة وبالتالي وعاء لثقافة أهل اللغة المكتوب هو بها وحضارتهم؛ فهو أداة تربوية تعمل على تكريس تلك الثقافة والحضارة؛ بل وقيم المجتمع ومقدّراته وترسيخها في أذهان مستخدميها عبر المواد والنصوص التي يحتوي عليها؛ وهو ما يوحى به قول ابن منظور: "حتى لقد أصبح اللحن في الكلام يعدّ لحناً مردوداً، وصار النطق بالعربية من المعايير معدوداً... فجمعت هذا الكتاب في زمن أهله بغير لفته يفخرون، وصنعتة كما صنع نوح الفلك وقومه منه يسخرون" (ابن منظور، 1999: 19)، وقوله قبل ذلك: "وقصدت توشيحته بجليل الأخبار، وجميل الآثار، م

مضافاً إلى ما فيه من آيات القرآن الكريم، والكلام على معجزات الذكر الحكيم، ليتحلّى بترصيع دررها عقده، ويكون على مدار الآيات والأخبار والآثار والأمثال والأشعار حلّه وعقدّه" (ابن منظور، 1999: 18)، قصد ابن منظور من معجمه كما سبق إلى رد أذهان الناس إلى اللغة العربية وعلومها، وثقافتها، كما هدف من وراء ذلك أيضاً إلى تكريس قيم المجتمع ومقدّراته عن طريق تلك النصوص التي ضمّنها المعجم من جليل الأخبار وجميل الآثار، مضافاً إلى ما فيه من آيات القرآن الكريم، والأمثال والأشعار، وهي نصوص تمثل مرآة صافية لكل ما تقدّره الأمة من قيم ومقدّرات، وما تقدّسه من معتقدات وأعراف، وقد أكدت الدراسات المعجمية الحديثة كل ذلك، كما أشارت إليه الورقة عند الحديث عن مفخرة الأمم بمعاجم لغاتها.

(ح)-صعوبة عمل المعجمي وعظم مسؤوليته:

ليس العمل المعجمي بالعمل الهين الذي يتصدى له كل من هب ودب، وإنما هو عمل يتطلب بالأساس تخصصات وخبرات نادرة، كما يتطلب صبراً وجلد منقطعي النظير منذ تصور العمل ووضع الخطة، واختيار المدونة، وجمع المادة، وعملية الاشتقاق، واستقاء الشواهد والتعريفات، وترتيب المداخل ومشتقاتها، وغير ذلك من الخطوات المعروفة في صناعة المعاجم، ولقد فطن ابن منظور إلى عظم هذه المسؤولية، كما يتجلى ذلك في اهتمامه وتفانيه في جمع مواد معجمه، وإطلاعه على جل الكتب اللغوية السابقة عليه، وانتقادها واختيار أصحابها وأجملها وأكملها، واستكمالها مساوئ بعضها بمحاسن بعض، وفي ذلك يقول: "وإنّي لم أزل مشغولاً بمطالعة كتب اللغة والإطلاع على تصانيفها، وعلل تصانيفها" (ابن منظور، 1999: 17)،

إنها مسؤولية فطن إليها وشعر بها وأدركها ابن منظور بصورة بدائية بسيطة؛ حتى جاءت البحوث الحديثة فبلورت مدى عظمتها وضخامتها؛ فقد سمى الدكتور جونسون المعجميين بغير الضارين الذين يقومون بالأعمال الشاقة (كريستال، 1998: 108)، ووصف غليسون الصناعة المعجمية بقوله: "إن عمل المعاجم عمل مضجر إلى أقصى حدّ.. إنّه الدقّة، إنه عبء عظيم لا يمكن تصديقه" (عمر، 1987: 161)، وقد عزا الدكتور أحمد مختار عمر هذه الصعوبة إلى أنه يستلزم العمل المعجمي معرفة كل شيء عن اللغة المعنية، والخصائص الملائمة لكل وحداتها المعجمية، والنظام العام للغة، كما يستلزم تكوين صورة واضحة عن مستعمل المعجم وهدفه وتفكيره.

ثم أضاف صعوبتين أخريين هما: كون المعجمي يعالج ظاهرة مفتوحة من اللغة وهي المفردات التي لا تستقر على حال، إذ هي متطورة باستمرار، ومن ثم فإن أية محاولة لحصر أي لغة حية يعدّ مطلباً عزيز المنال إن لم يكن مستحيلاً، ويظل المعجمي في حالة تساؤل عن مدى تحقيق معجمه للشمول، وقدر قربه أو بعده من الجمع الكامل لمادة اللغة. وثانيهما: أن المعنى الذي هو محل اهتمام المعجمي الأول يعد في حد ذاته مصدر صعوبة بالغة حتى عده بعضهم من أصعب حقول الدراسة (عمر، 1987: 161).

تظهر هذه الصعوبة بصورة أكثر وضوحاً لو رجعنا إلى الخطوات والمراحل التي يمر بها إعداد المعجم وخاصة في دور النشر الكبرى، من وضع خطة المعجم والقيام بدراسة الجدوى، ووضع خطة العمل وإعداد فريق العمل، إلى إعداد ملفات الاقتباس، والقيام بالاشتقاقات... إلى تمام العمل وطابعته وإخراجه (عمر، 1998: 663-113).

ويعلق لاندو على الموضوع قائلاً: "إن العمل متكرر بطبيعته لأنه واسع، لكن يكمن في هذا التكرار الآلاف والآلاف من الحالات الاستثنائية التي تتطلب قراراً منبنيًا على المعرفة وسريعاً جداً عادة، وإن الفكرة الساذجة من أن المعجم بحكم أنه يستغرق سنوات قبل إنجاز طبعاته أن لدى محرريه الوقت الكافي لفكرة خاطئة"، ثم أضاف "إن سعة مقدار العمل الذي يتم إنجازه يتطلب معدلاً سريعاً جداً من العمل، وخاصة في شأن المعاجم التجارية. أولئك الذين اجتهدوا في إنتاج قاموس جديد هم وحدهم يمكنهم فهم الحجم الهائل من العمل الذي يتعين عليهم إنجازه (لاندو، 1984: 4).

ويروي لنا لاندو نموذج من طبيعة هذا العمل ومداه على لسان أحد، بل أشهر وأفضل محرري المعاجم الإنجليزية على الإطلاق وهو أ.هـ. مزي: "فقط أولئك الذين جربوا يعرفون الحيرة التي تنتاب المحرّر أو مساعده، بعد ما ينتهي من توزيع الاقتباسات لكلمة مثل above... بين 20 أو 30 مجموعة، ويوفر لكل من هذه المجموعات تعريفاً، ويفرّشها على الطاولة أو الأرضية، حيث يتمكن من المسح العام للجميع، ويقضي ساعة كاملة في تغيير مواقعها مثل القطع على لوحة النرد، محاولاً الوصول إلى السجل التاريخ غير المكتمل من شذائ تلك الشواهد، مثل: تعاقب المعاني، بحيث تؤدي سلسلة منطقية للتطور، وتبدو المحاولة أحياناً يائسة..." إلى حيث يقول: "إنّ الذين يظنون أن مثل هذا العمل يمكن التسريع به، أو أن بإمكان أي شيء أن يسرّعه، غير إحضار مزيد من القوى الذهنية، من الأحسن أن يجربوا" (لاندو، 1984: 37).

ومع هذا فإن الكثيرين حتى في أوساط التخصصات اللغوية، فضلاً عن التخصصات العلمية الأخرى، يستهينون بالعمل المعجمي، ويحسبونه هيناً، ويرون أن بمقدور كل من هب ودب أن يقوم به، وقد شعر الدكتور صموئيل جونسون نفسه بمثل هذه النظرة الشذراء إلى الصناعة المعجمية في عصره، فتوسل بلطافة إلى اللورد تشرتير فيلد، والذي سيصبح فيما بعد راعيه في أن يقدّر هذه الصناعة ولا يراها صناعة عادية لا تستحق الاعتبار، مغلفاً خلال ذلك موارثه من نظرات الناس واعتبارهم لها: "أعرف أن العمل الذي أزاوله يتم اعتباره بصورة عامة عمل صعب خليك بالعميان، وأنه مشقة مناسبة للصناعة العديمة الفن، ومهمة لا تتطلب لا نور علم، ولا أنشطة عبقرية، ولكن يمكن أداؤها بنجاح دون أي جودة عالية أفضل من احتمال الثقل مع صبر بليد، وتتبع خطى الحروف الهجائية بعزم متناقل" (لاندو، 1984: 48).

(ط)- دور اللغة الحية المنطوقة في تنمية مادة المعجم وتجديدها:

تعتبر اللغة الحية المنطوقة الأصل في الدراسات اللغوية وجمع المادة المعجمية، حيث كان أوائل اللغويين يعتمدون على الرواية الشفهية في جمع اللغة وتدوينها، تمهيد لدراساتها وتقعيدها، ولم يتغير الاتجاه ويركن اللغويون إلى ما في بطون الكتب والمعاجم إلا بعد انقضاء عصر الرواية، وبما أن اللغة كائن حي يولد وينمو ويتطور ويموت، فإنه يتحتم أن تظل اللغة المنطوقة التي تمثل هذه التطورات والتغيرات الرافدة والمعين الحقيقي التي تستقي منه المعاجم موادها بصورة مستمرة، ولقد عالج ابن منظور هذه القضية في قوله: "لأن كل واحد من هؤلاء العلماء انفرد برواية رواها، وبكلمة سمعها من العرب شفاهاً" (ابن منظور، 1999: 18)،

ونفى أن يكون اعتمد الرواية الشفهية مباشرة عن العرب في موضع آخر مجارة للغويين والمعجميين الذين وقفوا باللغة عند حدود عصور التدوين فقال: "وأنا مع ذلك لا أدعي فيه دعوى فأقول شافهت أو سمعت، أو فعلت أو صنعت، أو شددت أو رحلت، أو نقلت عن العرب العرباء أو حملت، فكل هذه الدعاوى لم يترك فيها الأزهري وابن

سيده لقائل مقالا، ولم يخلها فيه لأحد مجالا" (ابن منظور، 1999: 18)، على أنه واصل بعد ذلك مشيدا بعملهما في هذه الرواية جمعا وإتقانا وإسنادا فقال: "فإنهما عيّنا في كتابيهما عمّن روبا، وبرهنا عمّا حويا، ونشرا في خطيهما ما طويا، ولعمري لقد جمعا فأوعيا، وأتيا بالمقاصد ووفيا" (ابن منظور، 1999: 18).²

فابن منظور على المستوى النظري يؤيد الأخذ والاستقاء من لغة الحياة تكملة وتطوير للمعاجم اللغوية؛ لكنها على المستوى التطبيقي ينحاز إلى جمهور قدامى اللغويين والمعجميين، ولقد أكدت الدراسات الحديثة هذه الفكرة، يقول الدكتور أحمد مختار عمر في معرض حديثه عن عوامل النهوض بالمعجم العربي حديثا: "الاعتماد على المادة الحية، ومجموعات الاقتباسات مما أضاف إلى مادة المعاجم التقليدية التي تنتقل من معجم إلى معجم-مادة أخرى شقت طريقها إلى الحياة خارج المعجم" (عمر، 1998: 27).

وقد تحدث الدكتور الودغيري بإسهاب حول ضرورة تجديد المادة المعجمية بما استجد من الألفاظ التي تفرزها الحياة وتطورها، ضاربا بذلك نماذج من نقد المعاجم العربية القديمة، لقصورها عن مواكبة مستجدات الحياة في العصور الإسلامية الزاهرة، وما تلا ذلك من مستدراكات عليها، أمثال صنيع المستشرق دورزي في استدراكه على المعاجم العربية القديمة، وقاموس إدوارد لين المعنون بـ "مدّ القاموس"، والمستشرق فانيان الذي كتب "تكميلات للقواميس العربية" (الودغيري، 1989: 186-188، 188-194، 119-209)، كل هذه الجهود تشير إلى ضرورة الأخذ من اللغة الحية لاستكمال جوانب النقص في المعجم اللغوي وجعله مواكبا للحياة في تطورها وتجدها، ما دام أنه وعاء للغة، واللغة تعبير عن الحياة وتسجيل لها.

الخاتمة:

الحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات، لقد تناولت المقال بالدراسة واحدة من أشهر مقدمات المعاجم العربية القديمة، متمثلة في مقدّمة معجم لسان العرب لابن منظور محمد بن مكرم الإفريقي، وبعد الحديث عن المعجم وصاحبه، تطرقت المقال إلى عناصر المقدّمة، وأهم القضايا المعجمية التي تناولتها، وتوصلت الدراسة إلى النتائج التالية:

- أن مقدّمة لسان العرب من أحفل مقدمات المعاجم القديمة وخطبها بالقضايا المعجمية على الرغم من قصرها النسبي.

- أن ابن منظور معجمي مجدد على المستويين النظري والتطبيقي، وإن كان تجديده أظهر في الجانب الأول

بانتقاداته للمعاجم الشابقة عليه ووضعه أو تفضّنه إلى بعض القضايا المعجمية الأساسية التي ينبغي أن يأخذ بها من يرغب في وضع المعجم المثالي، أما في الجانب التطبيقي فكانت تشدّه نزعة المحافظة والاقتداء بالأسلاف والتقيد بمبادئهم الصفوية.

- استفاد ابن منظور من تأخره عن جل أصحاب المعاجم القديمة، فاطلع على معظم أعمالهم وانتقدها، مما أتاح له فرصة التجديد والتنظير للمعجمية العربية في حدود ما يسنح له التقدم العلمي في عصره.

- أن ابن منظور مصيب في النسبة الكبرى من القضايا التي ناقشها في المقدمة من منظور المعجمية الحديثة. -يوصي الباحث بالمزيد من العناية بترائنا العربي ودراسته دراسة جديدة على ضوء معطيات الدراسات والعلوم الحديثة، لوضعه في المكان اللائق به في ركب التقدم العلمي، والنباش عن جهود القدامى في الدراسات اللغوية في حدود ما وصل إليه عصرهم.

² كان كاتب هذا المقال ضحية مثل هذا الاستخفاف والاستهانة، حينما تقدّم بأحد الأعمال المعجمية، (معجم ثنائي هوساوي-عربي)، شارك في إعداده وطبع بالرياض، بالمملكة العربية السعودية، تقدم به ضمن أعمال علمية أخرى للترقية، فما كان من إحدى اللجان في الكلية إلا أن أقلت من شأنه وأعطته أخط الدرجات.

المصادر والمراجع:

- الإسكندري، وآخرون. (د.ت.). تاريخ الأدب العربي. القاهرة: وزارة المعارف العمومية. ج3.
- بحيري، س. ح. (2008م). المدخل إلى المصادر العربية. القاهرة: مؤسسة المختار للنشر والتوزيع. ط2.
- الحمزاوي، م. ر. (1986م). طريقة ابن منظور في تحرير مادة لسان العرب، في: "من قضايا المعجم العربي قديما وحديثا. بيروت: دار الغرب الإسلامي. ط1
- الحمزاوي، م. ر. (1986م). ابن منظور ومفهوم المدونة، في: "من قضايا المعجم العربي قديما وحديثا. بيروت: دار - الغرب الإسلامي. ط1.5
- الحمزاوي، م. رشاد. (1986م). محاولة في وضع أسس المعجمية العربية: تعيير ومنهج، في: "من قضايا المعجم العربي - قديما وحديثا. بيروت: دار الغرب الإسلامي. ط1
- الحمزاوي، م. ر. (1977م). كلمة الافتتاح: (في المعجمية العربية المعاصرة). بيروت: دار الغرب الإسلامي. ط1-
الخطيب، ع. (1994م). المعجم العربي بين الماضي والحاضر. بيروت: مكتبة ناشرون. ط1-
الزركلي، خ. (2002م). الأعلام. بيروت: دار العلم للملايين. ط15-
السلطاني، علي. (2001م). التذكرة في المعاجم العربية، معاجم الألفاظ: نشأتها وتطورها. دمشق: دار العصماء-
السيوطي، ج. ع. (1979م). بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة. تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم. بيروت: دار-
الفكر. ط2
الصفدي، ص. خ. (1420هـ 2000م). الوافي بالوفيات. تحقيق واعتناء: أحمد الأرناؤط، وتركي مصطفى. بيروت: دار-
إحياء التراث العربي. ط1. ج5
5. عمر، أ. م. (1987م). البحث اللغوي عند العرب مع دراسة قضية التأثير والتأثر. القاهرة: عالم الكتب.
عمر، أ. م. (1998م). صناعة المعجم الحديث. القاهرة: عالم الكتب. ط1-
قاسم، ر. ز. (2002م). المعجم العربي بحوث في المادة والمنهج والتطبيق. بيروت: دار المعرفة. ط1-
القاسمي، ع. (1997م). علم اللغة وصناعة المعاجم. رياض: مطابع جامعة الملك سعود. ط1-
مرزبا، ع. ح. (2002م). المعاجم العربية دراسة وصفية وتحليلية. الزاوية: دار شموع الثقافة. ط1-
ابن منظور، م. م. (1999م). لسان العرب. تصحيح: أمين محمد عبد الوهّاب، ومحمد الصادق العبيدي. بيروت: دار إحياء-
التراث العربي. ومؤسسة التاريخ العربي. ط3. ج1
ابن منظور، م. م. (1300هـ). لسان العرب. بولاق: المطبعة الكبرى الأميري-
الموسوعة العربية الميسرة. (1965م). القاهرة: دار الشعب، ومؤسسة فرانكلين للطباعة والنشر. بإشراف شفيق غربال-
الموسوعة العربية العالمية. (1999م). الرياض: مؤسسة أعمال الموسوعة للنشر والتوزيع. ط2. ج24-
نصار، ح. (1988م). المعجم العربي نشأته وتطوره. القاهرة: دار مصر للطباعة. ج2-
الودغيري، ع. (1989م). قضايا المعجم العربي من خلال كتابات ابن الطيب الشرقي. الرباط: منشورات عكاظ. ط1-
ويكيبيديا. الموسوعة الحرة. مادة ابن منظور.
Crystal, D. (1998). Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press. 2nd Edition.
Landau, S. (1984). Dictionary: The Art and Craft of Lexicography. New York: Charles Scribners.

ŞEMS-İ MAĞRİBÎ'NİN HAYATI VE ETKİLENDİĞİ ŞAİRLER

THE LIFE OF SHAMS-I MAGHRIBI AND POETS INFLUENCED

FATMA NUR YILDIRIM

Öz

Hicri 8. yüzyılın sonları ve 9. yüzyılın başlarında yaşamış, kendinden söz ettirmiş, meşhur, mutasavvıf şair Şems-i Mağribî Fars edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Daha çok manzum eserleri ile tanınır. Divanında 199 gazel, 35 rubai, 4 kıta ve 3 terci-i bent bulunur. Eserlerini daha çok Farsça kaleme almış olup, gazellerinde yer yer Arapça beyitlere rastlanıldığı da görülür. Şiirlerinde vahdet-i vücûd meselesine çokça yer vermiştir. Şiirlerinin fikrî yapısı genellikle İbnü'l-Arabî ile yakından ilişkilidir. İbnü'l-Arabî ile aynı dönemde yaşamamış olsa da kendisinden üveysî yol ile feyz almış olduğu görülür. İbn'ül Arabî'nin silsilesinden gelen bir zata intisap ederek sık sık Kuzey Afrika tarafına yolculuk eder. Bu seyahatleri nedeniyle Mağribî lakabıyla anılır. Bu çalışmada Şems-i Mağribî'nin hayatına kısaca değinilip etkilendiği şairler tespit edilmeye çalışılmıştır. Mağribî, kendisinden önceki yüzyıllarda yaşamış pek çok şairin şiir tarzından oldukça etkilenmiş ve etkilendiği şairlerden bazı beyitlerinde bahsetmiştir. İlgili beyitler tespit edilip Mağribî'nin düşünce dünyasına yön veren şairler sunulmak istenmiş, bilhassa Mağribî'nin etkilendiği şairlerin beyitlerine benzer şiirlerine yer verilmiş ve Türkçeye tercüme edilmiştir. Özellikle Senâî-yi Gaznevî, Fahreddîn-i Irâkî, Ferîdüddîn-i Attâr'ın şiirlerinin yapılarından, usul ve tarzlarından, vezinlerinden nasıl etkilendiği örnekler verilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fahreddîn-i Irâkî, Ferîdüddîn-i Attâr, Muhammed-i Mağribî, Senâî-yi Gaznevî, Şems-i Mağribî.

Abstract

The famous sufi poet Muhammed Shams-i Maghribi, who lived at the end of the 8th and the beginning of the 9th century, has a very important place in Persian literature. He is mostly known for his poetic works. There are 199 ghazals, 35 rubai, 4 stanzas and 3 terci-i bent in his divan. He wrote his works mostly in Persian, and it is seen that Arabic couplets are occasionally encountered in his ghazals. He gave a lot of place to the issue of unity of existence in his poems. The intellectual structure of his poems is generally closely related to İbn al-Arabi. Although he did not live in the same period as Ibn al-Arabi, it is seen that he received fayz from him through the uwaysi way. Joining a person from the lineage of Ibn al-Arabi, he often travels to the North African side. Afterwards, he began to be known by the nickname Moorish. In this study, the life of Shams-i Maghribi was briefly mentioned and the poets he was influenced by were tried to be determined. Maghribi was briefly mentioned and the

Yıl 1, Sayı 2, ss.43-52.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 07.06.2023

Revizyon: 28.09.2023

Kabul Tarihi: 13.10.2023

Year 1, Issue 2, pp.43-52.

Article Type: Research Article

Submitted: 07.06.2023

Revision: 28.09.2023

Accepted: 13.10.2023

Atıf Bilgisi / Reference Information:

YILDIRIM, F. N. (2023). ŞEMS-İ MAĞRİBÎ'NİN HAYATI VE ETKİLENDİĞİ ŞAİRLER, *Lisaniyat Studies*, 1 (2), 43-52,

Fatma Nur YILDIRIM

Kırıkkale Üniversitesi

fatmanur_keceli@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-8009-9802

poets he was influenced by were tried to be determined. Maghribi was highly influenced by the poetic style of many poets who lived in the centuries before him and mentioned the poets he was influenced by in some of his couplets. The relevant couplets were determined and the poets who shaped al-Maghribī's world of thought were presented, and poems similar to the couplets of the poets influenced by al-Maghribī were included and translated into Turkish. In particular, how the poems of Sanai Ghaznavi, Fakhruddin Iraqi, Fariduddin-i Attar were affected by their poetic structures, methods and styles, and prosodies were examined by giving examples.

Keywords: Fahreddîn-i Irâkî, Ferîdüddîn-i Attâr, Muhammed-i Mağribî, Senâî-yi Gaznevî, Şems-i Mağribî.

Extented Summary

When we take a look at the literary works and the history of the period in which that work was written, we can clearly see that; The historical period we are examining tells us about that nation in every aspect and almost opens the door for us to go back to that time. If human beings want to enter through that opened door, it gives the passenger the opportunity to watch. And thus, it is not easy to get out of those dusty pages of history in the face of this situation that leads to a very deep journey. We feel like we are traveling in time. It is such a journey that the destination can never be predicted. The important thing here is: How should a person establish a connection between the past and the future? In other words, how should one live today, taking into account that historical period, or how should one infer from today's modern world by researching and understanding the literary works of that history? How should he establish this balance without breaking away from his past and without getting away from today's world? Because we cannot understand the present without the past. We cannot guide today's society by ignoring the cultural elements of the past. It will be easier to add meaning to today's era if we learn the history to which our roots are connected. Those roots have been left to us as historical, literary and cultural heritage. Protecting this heritage is only possible by preserving and keeping those values alive. The poets we have examined here and as we see in their poems, these people hold a mirror to the society of their period. It shows us the people of that period, the sociological structure of the society, their lifestyles, cultural and moral values, traces of civilization, and geographical structure.

Mohammad Shirin-i Maghribi, which we have discussed as a subject, is a literary figure who has come a long way in the world of thought and meaning. His real name was Mahammad Shirin-i Maghribi, and he became more famous with the name Maghribi. It is rumored that he was born in h.749/m.1348. There is no clear and sufficient information about his life, birth and death in the sources. Although there are many disagreements and different rumors about the date of death, the years h.809/m.1406 and h.810/m.1407 are mostly focused on. The rumors about these dates are explained in detail in the section below of the article. In addition, in the following sections of the article, detailed information about this subject, namely the rumors on the date of death, is given. Again, according to the strong information we have reached, he was buried in the Sorhap Cemetery after he died by his followers upon his will. Sorhap Cemetery is in Tabriz. It is rumored that he migrated from this mortal world upon a historical event that took place at that time. He is buried in what is now known as the "Poets Monument" in Tabriz.

After meeting his teacher Ismail Sisi, he joined the Kobraviyya sect, and later he was greatly influenced by Ibn al-Arabi and joined the Akbariyye sect. It is clearly seen that Ibn al-Arabi's way of thinking

works in his poems. It is possible to see the concept of unity of existence almost in most of his poems. He combined the Kobraviyya and Akbariyye sects within his own body. He was nicknamed Maghribi because he traveled a lot to the North African region and used the Maghribi pseudonym in his poems. He did not live at the same time as Ibn al-Arabi, but he was guided by a person connected to him.

Here, by trying to understand the world of thought of the Maghribi, we carry the meaning realm of not only him but also many poets influenced by him. First of all, we have the opportunity to cultivate these meanings in our inner world and then transfer them to the world we live in. In this way, it is possible to understand where great poets such as Fakhruddin Iraqi, Fariduddin Attar, Sanai Ghaznavi converged, who made themselves known to the whole world, guided the spiritual world of people, guided them, illuminated their dark paths, and radiated light wherever they went like the sun. Shah Ni'matullah Wali mentioned the name of Maghribi in one of his couplets and mentioned his name in the same couplet with Iraqi. According to the information given in the sources, he had a close friendship with Kamal Khujandi. In other words, he lived with many great sufi poets in recent times. The meaning that each of them wants to convey is the same, only their language, style, subject processing and writing types have been different. While one of them wrote in prose, another expressed that notion in verse. It is not possible to see them separately from each other. They have fulfilled this lofty task by carrying the meaning they wanted to express in the past centuries to the next period.

In this study, we tried to deal with Shams-i Maghribi, a literary figure, and his main couplets. We compared the couplets of other poets with the couplets belonging to the Maghribi, who are close in meter, structure and subject. And we tried to understand which poets and teachers who came before and after him interacted with, who was influenced by him and which poets he influenced. Although we know that we cannot understand this world of meaning without the eye of the heart, we wanted to open the door to their world in a way. We examined the couplets in his poems and tried to translate these couplets in Persian into Turkish as much as we could. We hope that it will contribute to the work done in this field.

GİRİŞ

Edebî eserler yazıldığı dönemden pek çok izler taşır. Şairler; yaşadıkları dönemin tarihini, düşünce tarzlarını, kültürel özelliklerini, dinî olgularını, toplumun sosyolojik unsurlarını bir köprü olarak günümüz insanının dikkatine sunar. Klasik Fars edebiyatını yakından tanımak için bu şahsiyetlerin ruh dünyası anlaşılmalıdır. İnsanın düşünce dünyasını şekillendiren bu eserler günümüz modern toplumuna da yol göstermiştir. Şems-i Mağribî'nin şiirlerinde de bahsedilen özellikler görülmektedir.

Şairlerin ve yazarların eserlerinde kimlerin etkilerinin görüldüğü önemlidir. Mağribî'nin Şeyhu'l-Ekber unvanı ile bilinen tasavvuf ve İslam düşünce tarihinde büyük etkileri görülen İbnü'l-Arabî'den ve başka şairlerden ne şekilde faydalandığı şiirlerinde açıkça görülmektedir.

Şems-i Mağribî'nin Hayatı ve Vefatı

Tam adı Ebû Abdullâh Muhammed Şîrîn b. İzzeddîn b. Âdil el-Bezâzîni¹ et-Tebrizî el-Mağribî olup Mağribî ismi ile meşhur olmuştur. Lakabı Muhammed Şîrîn veya Molla Muhammed Şîrîn'dir (Tosun, 2010, s. 192-193). 749h./1348m. Tebriz'in Rudâkat kasabasının Emmend köyünde doğmuştur² (Dihhudâ, 1377, s. 21.220). Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. 809h. yılında 60 yaşında iken öldüğü rivayet edildiğine göre 749h./1348m. yıllarında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir (Ateş, 1968, s. 309). Başka kaynaklara göre ise Isfahan'ın Nâyîn kasabasında doğmuştur. Bir kaynağa göre 809h. yılında İstehbân-ı Fars'da vefat etmiştir (Tarlan, 1923, s. 108). Rızâ Kuli Han'a göre İstehbân-ı Fars'da vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Rızâ Kuli Han burada Şeyh Mağribî isminde bir yer olduğunu ve mezar kitabesine göre Mağribî'nin buraya defnedilmiş olduğunu ifade eder (Ateş, 1968, s. 309). Vefat tarihi ile ilgili ihtilaflar olsa da kabul edilen bir tarih vardır ve daha çok 809h./1406m. ve 810h./1407m. yılları üzerinde durulmaktadır.

Tebriz'de ilim tahsil ettiği daha sonrasında tasavvufa yöneldiği bilinmektedir. İlim tahsil ettiği sırada Kübrevî şeyhi İsmâil Sîsî ile yolları kesişmiş ve onun müridi olmuştur (Tosun, 2010, s. 192-193). Sonrasında Afrika'ya yaptığı seferlerde silsilesi İbnü'l-Arabî'ye ulaşan bir zata intisap etmiş ve bu sebeple şiirlerinde Mağribî nisbesini kullanmıştır. Ömrünü bu yola adanmış ve öğrenciler yetiştirmiştir.

Ravzatü'l-Cinân yazarı Hüseyin-i Kerbelâî (ö. 962h./1554m.), Mağribî'nin vefat tarihi ve vefatıyla ilgili rivayetleri naklederek Mağribî'nin yaşamından bir noktayı da aydınlatmış olur ve şunları ifade eder:

“Mevlânâ'nın³ vefatının feci ölüm olayı şöyle gerçekleşmiştir; Mirza Ebû Bekir (Mirânşah'ın oğlu) Kara Yusuf'un ordusu tarafından bozguna uğramış. Tebriz'i bırakıp Sultaniye kalesine kaçmış. Kara Yusuf'u ve Tebriz halkını katletmeye karar vermiş. Tebriz halkı bu olaydan sonra korkmuşlar. Mağribî'nin huzuruna gitmişler. Tebriz'de tâun (veba) hastalığı varmış. Mağribî murâkabeden sonra buyurmuş ki: 'İlahi dergâha girip hâlimi arz ettim. Bu belanın defolması için bir kurban istediler. Biz kendimizi kurban ettik. Yarın biz bu dâr-ı fenâdan göçeceğiz. Na'sımızı Sohrâb'a götürsünler. Baba Mezid'in haziresine medfun etsinler.' Oradan döndüklerinde Mirza Ebû Bekir ordusu perişanlık içinde bozguna uğramıştır. Bu olayın senesi 809h./1406m. yılı idi” (Mir Âbidînî, 1393, s. 8).

Mağribî'nin vefatının 810h./1407m. yılı olduğu konusunda meşhur müridi Abdurrahim Halvetî'nin şu aşağıdaki beyti zikredilir (Mir Âbidînî, 1393, s. 8):

در جنت فردوس بدیدم که سیر است
خاندان و خرامان شد فرمود که خیر است

چون مغربي از مغرب تن رفت به مشرق
پرسیدمش از عاقبت و سال وفاتش

Mağribî beden mağribinden ruhlar (nurlar) alemine göçünce (onun) Firdevs cennetinde seyirde olduğunu gördüm. Ona akıbetini, vefat yılını sordum, mutlu oldu, güldü ve buyurdu ki; hayırlı oldu.

'Burada geçen 'hayr' kelimesinin ebced hesabı 810h./1407m. eder.'⁴ Abdurrahmân-ı Câmî ise Nefehâtü'l-Üns adlı eserinde Mağribî'nin 809h./1406m. yılında 60 yaşında vefat ettiğini ifade etmiştir (Yezdî, 1392, s.8). Mağribî'nin mezarlığı Tebriz'de Sohrâb⁵ Baba Mezid haziresindedir.

¹ Bezâzîni adını sadece Seyyid Ebû Tâlib Mir Âbidînî kullanmıştır.

² Tarlan, Ali Nihat, İran Edebiyatı, İstanbul, 1923, s. 108

³ 'Mevlânâ' ismi ile kastedilen Şems-i Mağribî'dir.

⁴ Yezdî, Dîvan-ı Şems-i Mağribî, Tahran, 1392, s.5.

⁵ Sohrâb Mezarlığı, Serhat Mezarlığı olarak da geçer. Makberetü's-Şuara ismi ile bilinen Şairler Anıtı Tebriz'de bulunur.,

2. Mağribî'nin Eserleri

1. *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*: Tasavvuf ve vahdet-i vücûdla ilgili konuların ele alındığı şiirlerden oluşur. Birçok yazma nüshası bulunan eser Mîr Âbidînî ve L. Lewisohn tarafından yayımlanmıştır. Mağribî'nin divanını ilk kez neşreden Mîr Âbidînî (Tosun, 2010, s. 192-193), son neşreden ise Leonard Lewisohn'dur (Acer, 2022, s. 4).
2. *Câm-ı Cihânnümâ*: Mağribî, bu eserinde varlık mertebelerini daire şeması ile çizerek açıklamıştır. Birçok nüshası olan eseri Mîr Âbidînî divanın sonunda neşretmiştir.
3. *Dürrü'l-ferîd fî ma'rîfeti merâtibî't-tevhîd*: Tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât konularının ele alındığı Farsça mensur bir eserdir (Tosun, 2010, s. 192-193).
4. *Şerh-i Rubâî'yi Ebû Sa'îd*: Ebû Sa'îd-i Ebü'l-Hayr'ın "Havrâiyye" adıyla bilinen rubâîsinin şerhidir (Tosun, 2010, s. 192-193).
5. *Esrâr-ı Fâtîha* adıyla kaydedilen eseri Mir'âtü'l-'ârifîn ve mazharü'l-kâmilîn fî Mültemesi Zeynî'l-'âbidîn'dir. Mağribî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eseri Nüzhetü's-Sâsâniyye'nin ise günümüze ulaşmadığı sanılmaktadır (Tosun, 2010, s. 192-193).

3. Mağribî'nin Etkilendiği Şairler

3.1. Mağribî ve Kemâl-i Hucendî

Mağribî gibi Kemâl-i Hucendî de İsmail Sîsî'nin meşhur müritlerinden olup aralarında yakın bir dostluk varmış. Bir gün Mevlâna Mağribî, Muhammed-i Meşrikî, Muhammed Assâr, Muhammed-i Hayâlî, Şeyh Kemal'in sohbetine gitmişler. Şeyh yemek pişirmekle meşgul imiş ve bir gazel okumuş:

*Eğer göz ve kaş buysa naz ve cilve buysa,
Ey zühd ve takva elveda! Ey akıl ve din elveda! (Anonim, 2023a) (Gazel:834)*

Bunun üzerine Mağribî, Hucendî'ye demiş: "Mevlâna büyüktür. Mecazi manadan başka bir manası olmayan bu şiiri neden söylemek gerek?" Hucendî bunun üzerine onun sûfiyane remizlerini açıklamış. Gözün işaret dilinde ayn olduğunu, kaşın perdeden ibaret olduğunu ve sıfata işaret ettiğini söylemiş. Mağribî, Kemal-i Hucendî'nin bu tavrından dolayı onun sözlerine itimat etmiş (Mir Âbidînî, 1393, s. 14-15).

3.2. Mağribî ve İsmâil Sîsî

Şems-i Mağribî, İsmail Sîsî'nin meşhur müritlerinden biridir. Şeyh Zeyneddin-i Hâfî, Seyyid Kasım Envâr, Pîr Muhammed-i Gilânî, Pîr Şeyhî, Hâc Muhammed Assâr, Şeyh Kemal-i Hucendî de Sîsî'ye bağlananlardan idi (Mir Âbidînî, 1393, s. 13). Sîsî, Mağribî'nin babası ile tanışık imiş. Bir gün Sîsî Mağribî'ye kırk günlük çileye girmesini söylemiş. Mağribî aşağıda yer verdiğimiz gazeli okumaya başlamış.⁶ Bunun üzerine Sîsî, Mağribî'yi halvete koymaktan vazgeçmiştir (Mir Âbidînî, 1393, s. 14).

⁶Ayrıca bu şiirin şerhi Filibeli Ahmet Hilmi tarafından 1910-1912 yıllarında basılan haftalık Hikmet dergisinde yayınlanmış olup, Ahmet Koçak tarafından 'Hikmet Yazıları' adlı kitabında basılmıştır. Makalenin yazarı 'Şems-i Mağribî Divânı Tercümesi ve İncelemesi' adlı yüksek lisans tezinde söz konusu kısmı alıntı yapmıştır.

*Güneşini görmek için zerrelerden vazgeçtik, o zâtın ardından cümle sıfatlardan geçtik.
Bütün cihan, âyetlerin varlığı olduğu için, ayetlerin ortaya çıkma arzusundan vazgeçtik.
Bize keşf u keramattan söz etmeyin, çünkü biz keşf u keramattan vazgeçtik.
Hal ve makamlardan geçmiş olan bize, hallerden ve makamlardan dem vurma.
Tekkeden, manastırdan, medreseden kurtulduk, irtlerden kurtulduk, vakitlerden geçtik.
Medreseden, dersten, sözlerden kurtulduk, şüpheden, kuşkulandırmadan, suallerden geçtik.
Kabe'den, puthaneden, zünnar ve haçtan, meyhaneden ve harabeler köyünden kurtulduk.
Karanlık halvette riyâzetle meşgul olduk, kıyamet gününde yedi semadan geçtik.
Gördük ki bunların hepsi rüya ve hayaldi, bu rüya ve hayalden erce(yiğitçe) geçtik.
Ey şeyh! Senin bütün kemalin buysa şayet, hoş ol, biz cümle kemalattan geçtik.
Bunlar hakikatte hepsi yolum afetleridir, Allah'a şükür biz afetlerden geçtik.
Meşrıkın nurlarından olan bir nurun ardından biz, Mağribî'den, yıldız ve kandilden geçtik.
(Yezdî, 1392, s. 66-67). (Gazel:136)*

3.3. Mağribî ve İbnü'l-Arabî

Mağribî'nin batıya yolculukları, onu İbnü'l-Arabî'nin düşünce dünyası ile tanıştırmıştır. Mağribî'nin, Şeyhü'l-Ekber unvanı ile bilinen tasavvuf ve İslam düşünce tarihinde büyük etkileri görülen İbnü'l-Arabî'nin yolundan ilerlediği şiirlerinde açıkça görülmektedir. Filibeli Ahmet Hilmi onu ikinci İbnü'l-Arabî olarak tanımlamıştır (Koçak, 2005, s. 126). Câm-ı Cihannümâ eserini İbnü'l-Arabî'nin Hikmet şerhinden ve Farziye kasidesi şerhinden seçmelerle yazmıştır. Divanın mukaddimesinde Muhyiddîn'in Tercümân'ül-eşvak eserinden şiirlere yer vererek, kendi aşk ve teslimiyetini o şekilde anlatmıştır.

Öğrencisi Mûsâ Rüştî, Câm-ı Cihannümâ şerhinde vahdet-i vücûda işaret ederek Mağribî'nin bu gönül bağlılığının İbnü'l-Arabî'ye olduğunu vurgulamıştır (Mir Âbidînî, 1393, s. 20-21).

Şems-i Mağribî'nin eserlerinde vahdet-i vücûd hikmetinin tefsiri ve anlaşılmasında birçok mazmunlar görülür. Bu düşüncenin 9. yüzyıl tasavvufu ile birlikte özellikle de Mağribî'nin tefekkürü ile ne kadar ilişkili ve bağlantılı olduğu ortadadır.

Bu mümkünler aleminin Allah'ın ilminde sabit olduğu ile ilgili şöyle söylemiştir:⁷

⁷ Yezdî, Dîvan-ı Şems-i Mağribî, Tahran, 1392, s.3.

خود را به شکل جمله جهان هم به خود نمود
یک جو از او نکاست، نه در وی جوی فزود

بیرون دوید یار ز خلوتگه شهود
با آنکه شد غنی همه عالم ز گنج او

Sevgili, mânâ alemini seyrettiği halvet yerinden dışarı koştu

Kendini kendine, cümle cihan şeklinde gösterdi

O'nun hazinesinden bütün alem zengin olmasına rağmen,

Ne O'ndan bir arpa arttı ne O'ndan bir arpa eksildi. (Yezdî, 1392, s. 43). (Gazel:86)

3.4. Mağribî ve Irâkî

Mağribî, Senâî ve Attâr gibi Irâkî'den de etkilenmiştir. Her ne kadar kendini Irâkî ile eşit görse de Irâkî'nin tefekkür dünyasının izleri ile onun Leme'ât kitabının etkisi Mağribî'nin şiirlerinde açıkça görülür (Mir Âbidînî, 1393, s. 21).

Irâkî birinci leme'a da şöyle demiştir (Muhteşem, 1372, s. 457):

چون گشت ظاهر این همه اغیار آمده
مطلوب را که دید طلبکار آمده
چون گشت ظاهر این همه اغیار آمده
مطلوب را که دید طلبکار آمده

یک عین متفق که جز او ذره‌ای نبود
این ظاهر تو عاشق و معشوق باطن است
یک عین متفق که جز او ذره‌ای نبود
این ظاهر تو عاشق و معشوق باطن است

Ondan başka bir zerre olmadığı konusunda ittifak vardır.

Zahir olunca bunların hepsi yabancı gelir.

Aşık senin zahirin ve maşuk batınındır.

Sevgiliyi gören kişi istekli geldi.

Mağribî ise yukardaki beyte benzer bir şekilde şöyle demiştir:

یاری است در ملباس اغیار آمده
مطلوب خویش راست طلبکار آمده

پنهان از این جهان ز سراپرده ی نهان
محبوب گشته است محب جمال خویش

Bu dünyadan gizli, gizli bir perdenin arkasından yabancı libasında gelen, sevgilidir. Kendi güzelliğini sevdi. Kendi matlubu için istekli geldi (Yezdî, 1392, s. 82). (Gazel:166)

Irâkî ise şöyle demiştir:

در سراپرده وجود و عدم
جز تو موجود جاودان کس نیست

ای زده خیمه حدوث و قدم
که به غیر از تو در جهان کس نیست

Ey bakilik ve fanilik çadırı kuran, varlık ve yokluk perdesini açan! Cihanda senden başka kimse yoktur. Senden başka kimse sonsuz bir varlık değildir (Anonim, 2023c). (Terci-i bent:1)

Mağribî aynı konuda şunları söylemiştir:

نظری کرد در وجود و عدم

عشق بی‌کثرت حدوث و قدم

Sayısız fanilik ve bakilik aşkı, varlığa ve yokluğa bir nazar etti (Yezdî, 1392, s. 106). (Terci-i bent:1)

به حقیقت کس دگر موجود

که جز او نیست در سرای وجود

Varlık sarayında ondan başkası yoktur. Hakikatte (o) başka bir varlıktır (Yezdî, 1392, s. 107). (Terci-i bent:1)

Irâkî'nin bazı şiiirlerindeki kalıpları ve vezinleri Mağribî'nin şiiirlerinde görmek mümkündür. Bununla birlikte Şâh Ni'metullah-ı Velî bir terci-i bendinde Mağribî ve Irâkî'yi eşit görür:

هم مغربی و همی عراقی

جامی و شراب و رند و ساقی

Kadeh, şarab, rind ve sâkî. Hem Mağribî hem de Irâkîdir (Anonim, 2023b). (Terci-i bent:2)

3.5. Mağribî ve Şeyh Mahmûd-i Şebüsterî

Şeyh Mahmûd-i Şebüsterî'nin öğrencilerinden biri de Mağribî'nin mürşidi olan İsmâil-i Sîsî'dir. Mağribî'nin Şebüsterî'nin fikirleri ile olan bağı Sîsî yolundan kesişmiştir. Bu bağ öyledir ki; Şeyh Muhammed-i Lâhîcî, Mefâtihu'l-i'câz fî Şerh-i Gülistan-Râz adlı kitabında Mağribî'nin bazı şiiirlerini isim vererek veya isim vermeden alıntılanmış ve Şeyh Mahmûd-i Şebüsterî'nin düşüncelerine ilgi duymuştur. Bu, 9. yüzyılda büyüklerin nezdinde Mağribî'nin eserlerinin Şebüsterî ile tanınip bilinir olduğunu göstermektedir (Mir Âbidînî, 1393, s. 22).

4. Şems-i Mağribî'nin Öğrencileri

Mağribî, Tebriz'de irşat ile meşgulken bir yandan da ders meclisinde ders vermiş ve öğrenciler yetiştirmiştir. Mağribî'ye hizmet eden müritlerinden biri özel isteği ile onunla yaşayan Hâce Abdurrahîm-i Halvetî'dir. Mağribî'nin seyr u sülûkta olan diğer öğrencileri; Şeyh Bahâeddîn-i Hemedânî, Mahmûd-i Za'ferî'nin oğlu Seyh Sâdeddîn, Şeyh Abdulkâdir-i Nahcevanî, Şeyh Müşerrefüddîn-i Münîrî'dir.⁸

Hindistan'da Şuttârîler tarikatının kurucusu Şeyh Abdullah Şuttârî, Mağribî'nin halifelerinden ve vekillerinden olup onun elinden hırka giymiş ve "Şuttârî" lakabını almıştır.⁹ Bu isimlerin yanında Mevlâna Muhammed-i İktâî, Meşrik-i Tebrîzî ve Mevlâna İvez Şah Nâmî, Şeyh Mağribî'nin müritlerinden idi (Mir Âbidînî, 1393, s.16).

⁸ Mir Âbidînî, age. s.15

⁹ Mir Âbidînî, age. s.15

5. Mağribî'nin Beyitleri ile Benzerlik Gösteren Beyitler

Mağribî Senâî, Attâr ve Irâkî'nin şiir usul ve tarzından müritlerinden etkilenmiştir.

وز جوش او سنایی و عطار آمده

وز موج او شده است عراقی و مغربی

Onun dalgasından Irâkî ve Mağribî olmuştur. Onun coşup kaynamasından Senâyî ve Attâr meydana gelmiştir (Yezdî, 1392, s. 82). (Gazel:166)

مغربی و سنایی است و سنا

نقش این موج بحر بی پایان

Bu sonsuz denizin dalgasının şekilleri, Mağribî ve Senâyî'dir (Yezdî, 1392, s. 4). (Gazel:7)

نشود کسی سنایی به معارف سنایی

نشود کسی عراقی به حقایق عراقی

Bir kimse Irâkî'nin hakikatleri ile Irâkî olamaz. Bir kimse Senâyî'nin marifetleri ile Senâyî olamaz (Yezdî, 1392, s. 99). (Gazel:196)

Mağribî'nin şiirlerinde Attâr'ın vurguladığı şiir konuları görülür. Attâr'ın bir kasidesinde şu beyte rastlanır:

خلقی بدین طلسم گرفتار آمده

ای روی درکشیده به بازار آمده

Cezbeden güzel çarşıya gelmiş. Halk da bu büyüye yakalanmaya gelmiş (Tafazzolî, 1392, s. 817). (Kaside:26)

Mağribî şöyle der:

خود را به دست خویش خریدار آمده

آن ماه مشتری است به بازار آمده

Çarşıya gelen o ay (yüzlü) müşteridir. Kendini kendi eliyle satın almaya gelmiş (Yezdî, 1392, s. 82). (Gazel:166)

Sonuç

Bu çalışmada, Mağribî'nin hayatı kısaca ele alınmış ve beyitler üzerinden örnekler vererek hangi şairler ile etkileşim içinde olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Ölüm tarihi ile ilgili ihtilaflar olsa da bu ihtilafları göz önünde bulundurarak konu ile ilgili birkaç rivayete yer verilmiştir. Farsça, Türkçe ve Arapça şiirleri günümüze ulaşan şairin divanının tercümesi bu makalenin yazarı tarafından bir yüksek lisans tezi olarak çalışılmış olup burada hayatına dair kısa bilgiler verilerek daha çok yaşadığı dönemin öncesinde ve sonrasında diğer mutasavvıf şairler ile arasındaki etkileşim karşılaştırılmak istenmiştir. Mağribî'nin şiirlerinden bazı kısımlar derlenmiş ve tercüme edilmiştir. Diğer şairlerin şiirleri ile karşılaştırıldığı zaman bu beyitlerin çok yakın manalar taşıyarak ve bazen aynı kelimeler kullanılarak anlatılmak istenen mefhumun ifade edildiği açıkça görülmektedir.

Kaynakça

- Acer, A. (2022). Muhammed Şîrîn-i Mağribî'nin Hayatı ve Câm-ı Cihan-nümâ'sının Tâhirü'l-Mevlevî Tarafından Yapılmış Tercümesi. *Sufiyye Dergisi* S. 12, s. 1-34.
- Anonim. (2023a). <https://ganjoor.net/khojandi/ghazalkk/sh834/> adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 25.03.2023)
- Anonim. (2023b). <https://ganjoor.net/eraghi/divane/tarjeeate/sh1/> adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 25.03.2023)
- Anonim. (2023c). <https://ganjoor.net/shahnematollah/tarjeesh/sh2/> adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 25.03.2023)
- Ateş, A. (1968). *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dihhudâ, A.E. (1377). *Lugât-nâme-i Dihhudâ*. Tahran: Dânişgâh-ı Tahran Müessesesi-i Lugât-nâme-i Dihhudâ.
- Filibeli Ahmed Hilmi. (2005). *Hikmet Yazıları* (haz. A. Koçak). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mir Âbidînî, S.E.T. (1393). *Dîvân-ı Şems-i Mağribî*, Tahran: Muessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Muhteşem, N. (1392). *Külliyât-ı Fahreddîn-i Irâkî*, Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- Şems-i Magribi. (1393). *Dîvân-ı Şems-i Mağribî*, Tahran.
- Tafazzolî, M.T. (1392). *Dîvân-ı Attâr*, Tahran: Şirket-i İntişârât-i İlmi u Ferhengî.
- Tarlan, A.N. (1944). *İran Edebiyatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tosun, N. (2010). Mağribî, Şîrîn, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (XXXIX, s.192). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Varlık, N. (2010). 'Tâun', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XL, s. 175-177). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar
- Yezdî, A. (1393). *Dîvân-ı Şems-i Mağribî*, Tahran: İntişârât-i Ferheng-i Dânişcû.

DİLDE SÖZCÜK ÖLÜMÜ BAĞLAMINDA ZAZACANIN YİTİK KELİMELERİ

IN THE CONTEXT OF WORD DEATH IN LANGUAGE LOST WORDS OF ZAZAKI

İSA BULUKGİRAY-ABDÜLBAKİ KINSÜN

Yıl 1, Sayı 2, ss.53-75.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 14.09.2023

Revizyon: 28.09.2023

Kabul Tarihi: 13.10.2023

Year 1, Issue 2, pp.53-75.

Article Type: Research Article

Submitted: 14.09.2023

Revision: 28.09.2023

Accepted: 13.10.2023

Atıf Bilgisi / Reference Information:

BULUKGİRAY-KINSÜN, İ. A. (2023).
DİLDE SÖZCÜK ÖLÜMÜ
BAĞLAMINDA ZAZACANIN YİTİK
KELİMELERİ,
Lisaniyat Studies, 1 (2),
53-75,

İsa BULUKGİRAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Eski Türk Edebiyatı,
ibulukgiray@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-2476-2985

Abdülbaki KINSÜN

Bingöl Üniversitesi,
Din Sosyolojisi,
akinsun@bingol.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2476-2985

Öz

Bugün dünyada konuşulan toplam dil sayısının 5-6 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu dillerden bazıları, aktif konuşanlarını yitirmesi itibariyle, bugün artık kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış durumdadırlar. İşte bu kaybolma tehlikesi yaşayan dillerden birisi de Zazaca'dır. Nitekim UNESCO'nun hazırladığı Dünya Tehlikedeki Diller Atlası'nda Zazaca, tehlike altındaki diller arasında gösterilmiştir. Bu kapsamdan hareketle çalışmada, Zazacanın dilsel kaybı üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışma, bir yandan Zazacadaki dilsel kaybın hangi oranda ve hangi alanlarda yoğun olarak gerçekleştiğini tespit etmeye çalışırken diğer yandan dilsel kaybın sosyo-ekonomik ve sosyo-politik nedenlerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Çalışmanın alandaki diğer araştırmalardan farklı bir sorun alanına temas etmesi ve aynı doğrultuda saha bulgularıyla desteklenen benzeri bir çalışmaya rastlanılmamış olması çalışmayı özgün kılan hususlar arasındadır. Yöntem olarak çalışmada, nitel araştırma yöntem ve teknikleri tercih edilmiştir. Mülakat ve odak grup teknikleriyle verilerin toplandığı çalışmada analiz tekniği olarak ise betimsel içerik analizine başvurulmuştur. Çalışmada sonuç itibariyle şu bulgulara ulaşılmıştır: Dilsel kaybın kültürel, politik ve sosyo-ekonomik pek çok nedeni söz konusudur, kayıplar birden fazla alanda gerçekleşmiştir. Dilsel bilinç ve buna bağlı olarak kültürel aktarım yetersizdir. Dolayısıyla kayıplar giderek yaygınlaşacağına benzetilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dil, dilsel kayıplar, yitik kelimeler, Zazaca.

Abstract

It is estimated that 5000-6000 languages are spoken throughout the world. Some of these languages are no longer spoken; thus, they are extinct languages. One of these languages is Zazaki. Zazaki is listed among the endangered languages in the World Atlas of Endangered Languages by UNESCO. Thus, the present study focuses on the loss of Zazaki language. More concretely, the study focuses on the words lost from the language. The study aims to determine the socio-economic and socio-political reasons of linguistic loss and the rate and fields of linguistic loss in Zazaki. The originality of the present study is the fact that it focused on a different problem area when compared to previous studies and no similar study reported field findings. The study is conducted with qualitative research methods. The study data were collected with interview and focus group techniques and analyzed with descriptive content

analysis. The study findings determined that there were several cultural, political and socio-economic factors behind linguistic loss, and the latter were observed in more than one area. Linguistic awareness and cultural transfer were inadequate; thus the losses have ameliorated in time.

Keywords: Language, linguistic losses, lost words, Zazaki.

Extended Abstract

Aim of the Study: The study is conducted to identify the lost or endangered words in Bingöl Zazaki.

Introduction: It is estimated that the total number of currently spoken languages is around 5-6 thousand globally. However, some of these languages are now endangered since they have lost active speakers. One of these languages is Zazaki. Zazaki was listed among the endangered languages in the World Atlas of Endangered Languages published by UNESCO. Since Zazaki is not a language of education or one commonly used in daily life, it is now in danger of extinction. The present study aimed to investigate linguistic extinction of Zazaki based on the above-mentioned facts. Thus, the study was conducted to identify words that are about to disappear in Zazaki and to determine the reasons for that. Specifically, the main aim of the study is to determine the reasons for the deterioration of a local language that has been spoken, dreamed in, sung and joked about for centuries in Anatolia.

Research Questions: What are the main factors that triggered this linguistic loss? In which areas are these losses most prevalent? How do these linguistic losses affect the future of Zazaki?

Literature Review: The current study is important due to the lack of comprehensive studies in the literature. Except for a single paper by Özer titled “Words Defeated by Technology,” no previous study was conducted on vocabulary losses. Furthermore, Özer’s study was limited to a certain and narrow group of vocabulary. Indirectly, a study by Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ, “The Loss of Communal Languages and Communication: The Example of Kirman (Zazaki),” and a study by Murat Varol, “Current Status and Future of Zazaki According to UNESCO’s Lingual Reports” are the rare examples. Aldatmaz focused on the problem of intergenerational linguistic transfer, while Varol emphasized linguistic extinction based on UNESCO reports.

Method: This is a qualitative study. The study data were collected with qualitative research methods and focus group interviews. The interview and focus group methodology was selected to ensure active participation of Zazaki speakers. Particularly the focus group technique allowed the participants to express themselves easily within the group, and the participants were also allowed to remind words to one another. The interviews were conducted with a conversational approach in a natural environment, and the process lasted for hours based on the needs of the audience and the researchers. The study was conducted to identify the lost words in Zazaki, the study data were analyzed with descriptive content analysis. The descriptive content analysis that basically aims to convert written documents into quantitative data includes certain steps: “determination of a set of methodological tools and techniques, controlled interpretation, description of the objectives, adoption of systematic and quantitative methods, investigation based on predetermined criteria, measurement and classification of concepts to make sense of the findings.” The study data were initially coded and categorized, and then the collected vocabulary was analyzed with descriptive content analysis based on the categories.

The study was conducted in Bingöl provincial center. Thus, three settlements were determined as areas of research: Kırkağıl/Emtağ, Geylan Awas/Sudük and Parmuk/Çavuşlar villages. These locations were selected based on certain factors: Population density, ease of access to data, central location, and differences between certain characteristics in these locations and the center (i.e., dialect).

Participants were assigned with a similar approach. The participants resided in rural areas were preferred. The study group was determined based on the following criteria: senior age, healthy memory, interest in cultural and agricultural activities, and little contact with the urban center. These criteria were determined to collect adequate data for the study. The age factor was purposive to assign participants who were fluent in the language; however, these criteria were reviewed during the interviews since factors such as rural life and lack of contact with the urban center could lead to loss of language.

Conclusion and Discussion: Loss of vocabulary in a language means that certain words are forgotten or their use decreased over time. Vocabulary is born, lives and dies like living beings. Due to social change, words sometimes disappear, replaced by new ones, or are completely forgotten, and that specific word dies. In the present study word loss in Zazaki was investigated in five sections: 1. Certain extinct words about shelter and buildings, 2. Certain extinct words about agriculture and animal husbandry, 3. Certain extinct words about traditional handicrafts, 4. Certain extinct words about games and entertainment, and 5. Certain extinct words about plants and herbs. The main reasons why the identified words are not used or forgotten in Zazaki could be listed as follows: Technological advances, migration, economic reasons, urbanization, change in living conditions, lack of lingual and ethnic awareness, political oppression, assimilation, integration, etc. Furthermore, the cultural and economic losses induced by modernity, migration due to continuous urbanization, and parental concerns about communicating with their children in native language led to vocabulary changes or allowed the native speakers to forget these words and replaced them with Turkish ones. The lost, dead or forgotten Zazaki vocabulary is not limited by the words mentioned above. The loss of vocabulary in Zazaki is more extent than we could imagine.

Giriş

Tüm canlılar arasında en yetkin iletişim modeli olarak kabul edilen dil, her şeyden evvel insana özgüdür. Diğer canlı türleri içerisinde de belli bir oranda iletişim olduğu bilinmekle beraber bunlardan hiçbirisi insan dili kadar, soyut kavramlar geliştirebilecek düzeyde, kompleks bir yapıya sahip değildir. Dolayısıyla tarih seyrine baktığımızda dil, insanın en ayırt edici vasfı olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple olacak ki eskiler, insanın ayırt edici vasfının, nutk yani konuşabilme kapasitesi olduğunu belirtmişlerdir. Sözelimi insanın tarifine ilişkin meşhur konuşan/düşünen canlı tabiri klasik mantığın kurucusu Aristoteles'e aittir (Aristoteles, 2000, s. 77).

Tüm canlılar arasında en yetkin iletişim modeli olarak kabul edilen dil, her şeyden evvel insana özgüdür. Diğer canlı türleri içerisinde de belli bir oranda iletişim olduğu bilinmekle beraber bunlardan hiçbirisi insan dili kadar, soyut kavramlar geliştirebilecek düzeyde, kompleks bir yapıya sahip değildir. Dolayısıyla tarih seyrine baktığımızda dil, insanın en ayırt edici vasfı olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple olacak ki eskiler, insanın ayırt edici vasfının, nutk yani konuşabilme kapasitesi olduğunu belirtmişlerdir. Sözelimi insanın tarifine ilişkin meşhur konuşan/düşünen canlı tabiri klasik mantığın kurucusu Aristoteles'e aittir (Aristoteles, 2000, s. 77). İnsana ilişkin benzeri bir tanım anlayışına İslam mantık düşüncesinde de rastlamak mümkündür. Nitekim klasik İslam mantığının tüm çalışmalarında insandan hayvan-ı natık (konuşan/düşünen canlı) şeklinde bahsedilmiştir. Tehzip geleneğinde³ nefsin üç kuvvesinden birisi olarak tabir edilen nutk (konuşma yetisi) insana has olarak kabul edilir. Nefsin diğer iki kuvvesi olan kuvvei- gadabiye/öfke gücü ve kuvve-i şeheviye/arzu gücü yetileri diğer canlılarda bulunmakla birlikte kuvve-i natika insana has kabul edilir (Fahri, 2018; Kinsün, 2022). Bu yaklaşım tarzı, tabir yerindeyse dili, insanla eşitlemektedir. Bu itibarla, dil eşittir insan denebilir, insan ise toplumla özdeşdir. Zira toplum, etkileşimle kaim olur etkileşim ise dili elzem kılar. Dolayısıyla insanın olduğu yerde dillerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

İnsana özgü olan dil, en basit tabiriyle bir bildirim aracıdır. Dil, dilbilimciler tarafından, “bir toplumu oluşturan kişilerin düşünce ve duygularının o toplumda ses ve anlam bakımından geçerli ortak öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir sistem” olarak tanımlanmıştır. Dilde, insanlığın toplum içerisindeki binlerce yıllık yaşantısının zaman süzgecinden damıtılarak, “billurlaşmış anlam ve özü” bulunur. Bu bakımdan, yüz binlerce kelime ve şekilden kurulan dilin “yapı ve işleyişinin ayrıntılarına” inildikçe; “insan, toplum, millet ve kültür varlığına hükmeden çok yönlü ve derin anlamlı bir sistem olarak” karşımızda belirir (Gökdayı, 2008, s. 90-109).

- * Dil, kendi kaideleri çerçevesinde yaşayan ve gelişen dinamik bir varlıktır.
- * İnsanların duygu ve düşüncelerini aktarmak için kullandıkları işaretler sistemidir.
- * İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayan sesli veya yazılı semboller bütünüdür.
- * Kuşaklararası aktarılabilen ve toplumun farklı niteliklerini yansıtan sosyal bir kurumdur.
- * Ulusal ve kültürel varlığın temelidir, vb.

İnsan dilini diğer işaret sistemlerinden ayıran önemli bir başka özelliği de üretken olmasıdır. Dil, dinamik bir varlıktır, yeni ihtiyaçlara binaen sürekli gelişir ve değişir. Dilin gelişim ve değişimindeki diğer bir etkense göçler ve diğer kültürlerle temastır. Nitekim bu yolla dünyada binlerce dil ortaya çıkmıştır. Ancak dildeki gelişim ve değişimler, dilin kendi kuralları çerçevesinde olursa doğal sayılır. Yani dil her istenildiğinde keyfi olarak değiştirilebilen birtakım mekanik hareketler toplamı değildir. Zira dilin de kendine ait yapay müdahaleye açık olmayan birtakım yasaları vardır. Ancak yine de zaman zaman dile birtakım suni müdahalelerde bulunulabilmektedir:

³ Tehzip geleneği; Yahya bin Adi ile başlayıp Kınalızade Ali'ye dek süren İslam ahlak felsefesine atfen kullanılmaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için yazarın “Tehzip Geleneğinde Ahlak Eğitimi” adlı çalışmasına müracaat edilebilir.

İnsan dilini diğer işaret sistemlerinden ayıran önemli bir başka özelliği de üretken olmasıdır. Dil, dinamik bir varlıktır, yeni ihtiyaçlara binaen sürekli gelişir ve değişir. Dilin gelişim ve değişimindeki diğer bir etkense göçler ve diğer kültürlerle temastır. Nitekim bu yolla dünyada binlerce dil ortaya çıkmıştır. Ancak dildeki gelişim ve değişimler, dilin kendi kuralları çerçevesinde olursa doğal sayılır. Yani dil her istenildiğinde keyfi olarak değiştirilebilen birtakım mekanik hareketler toplamı değildir. Zira dilin de kendine ait yapay müdahaleye açık olmayan birtakım yasaları vardır. Ancak yine de zaman zaman dile birtakım suni müdahalelerde bulunulabilmektedir: dilin yasaklanması, yazın hayatına izin verilmemesi, teknolojiye yenik düşmesi, gündelik kullanımdan elenmesi gibi. Bu da hâliyle dilin ölümü diğer bir deyişle dilsel yitimle sonuçlanacaktır. Nitekim tarihte ve hatta günümüzde pek çok dil buna maruz kalmış veyahut bırakılmıştır. Bu dilsel yitime maruz kalanlardan bir tanesi de Zazacadır.⁴ Söz konusu çalışma bu realiteden hareketle Zaza dilindeki dilsel yitime/ölüme odaklanmaktadır. Kaldı ki araştırmanın ortaya çıkış öyküsü de zaten böyle bir zemine oturmaktadır. Zazacanın müntesipleri tarafından gündelik yaşamda tercih edilmemesi hatta kimi zaman reel bir kıymetinin olmadığı şeklindeki kanaatin yaygın bir biçimde gözlemlenmesi bizleri böyle bir araştırmaya sevk etmiştir.

1. Konu ve Kapsam

Dil, bir halkı meydana getiren unsurların başında yer alır. Dilsel varlığını koruyamamış bir halkın kendi kimliğiyle var olma şansı yoktur. Zira dil, Heidegger'in (1998) de tabiriyle "varlığın evi"dir. Bir halkın kendi kimliğiyle var oluşu, ancak kendi anadiliyle mümkün olabilir. Öte yandan dilin toplumun hafızasıyla yani kültürel belleğiyle de kaçınılmaz bir ilişkisi vardır. Diğer bir deyişle kültürün koruyuculuğunu ve taşıyıcılığını yapan temel varlık, dildir. Dil, bir toplumun nasıl düşündüğünü, nasıl kavradığını, nasıl güldüğünü nasıl eğlendiğini ifade eden bir vasıta. Ancak bir halkın kimliğini ve kültürel izliğini yansıtan dilin varlığını sürdürmesi için birtakım unsurlara ihtiyaç vardır: yazılı gelenek, şifahi ve edebi kültür, toplumsal bellek, kimlik bilinci, gündelik kullanım, eğitime konu edilmesi vs. Nitekim yazılı kültür geleneği ve güçlü bir kültürel aktarım geleneği bulunmayan diller yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. İşte bu dillerden bir tanesi de araştırmamıza konu edilen Zazacadır. Zazacanın gerek eğitim dili olmayışı gerekse gündelik yaşamdaki kullanım sahasının daralması böylesi bir tehlikeyi meydana getirmiştir. Bu kapsamdan hareketle söz konusu çalışmada Zazacada kaybolmaya yüz tutan sözcükler üzerinde durulmaktadır. Bu itibarla Zazacada hangi sözcüklerin yitip gittiği hangilerininse yitime maruz kaldığı bunu doğuran etkenlerle ilişkilendirilerek aktarılacaktır.

⁴Zazaca, bir sınıflamaya göre "Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran üst grubunun İranî Diller grubuna ait Kuzeybatı İranî dillerinin Zaza-Gorani kolunu oluşturan iki dilden biridir." Bir başka sınıflamaya göre ise Zazaca, "Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran üst grubunun İranî Diller grubuna ait Batı İranî Dillerinin Yeni İranî Diller ailesindendir". Bazı kaynaklara göre Zazaca, Orta-İran dil grubunun en eski dillerinden biri olmakla beraber günümüzde ölü bir dil şeklinde anılmaktadır. Zazaca, Partça ve günümüz İranî dillerinden Gorani, Şabaki, Talişi, Gilaki, Tati, Mazandarani ve Semnani dilleriyle yakın temas halindedir. Zazaca, sayıları net olarak bilinmemekle birlikte çoğunlukla Doğu Anadolu'nun yukarı Fırat/Dicle havzasında yaklaşık olarak 4 ile 6 milyon arası kişi tarafından konuşulan bir dildir. Zazalar, son elli yılda Türkiye'nin çeşitli metropollerine, son kırk yılda ise Avrupa'nın (Almanya başta olmak üzere Hollanda, Avusturya, Fransa, İsviçre ve İsveç gibi ülkelere) ekonomik ve politik nedenlerden dolayı yerleşmiş önemli sayıda Zaza kökenli nüfus bulunmaktadır. Zazaca, Anadolu coğrafyasında bilhassa Bingöl, Tunceli, Elazığ, Erzincan'nın doğu kesimleri ve Diyarbakır'ın kuzey kesimleri bu dilin en fazla konuşulduğu mntıkadır. Zazacanın ayrıca Sivas'ın doğu yakasında bulunan "Kangal, Zara, Ulaş, İmranlı, Divriği ve Hafik, Tokat'ın Almus, Gümüşhane'nin Kelkit ve Şiran, Muş'un Varto, Erzurum'un Hınıs, Tekman, Çat ve Aşkale, Adıyaman'ın Gerger, Urfa'nın Siverek, Malatya'nın Pötürge ve Arapkir, Siirt'in Baykan, Bitlis'in Mutki, Kayseri'nin Sarız, Aksaray, Kars'ın Selim ve Ardahan'ın Göle ilçesinde" de konuşulduğu bilinmektedir. Zazaca Anadolu sınırlarının dışında da konuşulmaktadır. Bazı kaynaklar Suriye'nin kuzeyinde Zazaca konuşan bölgelerin olduğunu Musul'un yakınlarında da Zazaca konuşan bazı köylerin bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kazakistan ve Azerbaycan'da da Zazaların yaşadığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Arslan, 2018, s. 53. Keskin, 2015, s. 93. Gippert, 1996, <http://cemisgezcek.atpspace.com/history/ethnic/zazacatarihsel.html>. Paul, 2009, s. 545-586. Werner, 2012, s. 17-37).

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da çalışmanın çerçevesiyle alakalı olacaktır. Zira bu çerçeve hem araştırmanın mahiyetinin hem de kapsamının belirlenmesi açısından elzemdir. Çalışma, kapsam olarak Zaza diliyle sınırlı tutulmaktadır. Dilsel elenmenin sadece Zaza dili özelinde gerçekleşmediği bilinmektedir. Nitekim modernitenin ulus merkezli toplumlarında pek çok mahalli dil (Lazca, Çerkezce, Ahvazca vb.) bu kadar yaşamaktan kurtulamamıştır. Ancak bu çalışma, mahiyeti itibarıyla diğerlerini dışarda bırakarak sadece Zazacadaki dilsel yitim ve elenmeyi esas alınmakta ve bu durumun sosyolojik, kültürel ve politik gerekçelerine inmeyi hedeflemektedir. Öte yandan dilsel elenmenin tüm izleklerini araştırmaya yansıtmak oldukça kapsamlı ve meşakkatli bir iştir. Bu, dildeki tüm kelimelerin toplanmasının yanı sıra Zaza coğrafyasının tüm diyalektlerine erişimi de gerekli kılmaktadır. Bunu bertaraf etmek adına çalışmanın kapsamı Bingöl özelinde yapmayı planlamaktadır. Yani araştırmamanın kapsamı Bingöl Zazacasıyla sınırlandırılmıştır. Çalışma, bir yandan Bingöl merkez Zazacasıyla sınırlı tutulurken kullanım alanların tercihinde ise zirai, geleneksel tıp, hayvancılık, geleneksel el sanatları oyun eğlence gibi elenmeye müsait alanlar tercih edilmiş dini tabirler gibi nispeten hâlâ aktif ve fonksiyonel kullanımlar kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca kaybolmaya yüz tutan kelimeler derlenirken kategorik bazlı hareket edilmiş dolayısıyla müstakil duran sözcükler, ihtiyaca binaen yer yer değinilmekle beraber, analizlerin haricinde tutulmuştur.

2. Amaç ve Önem

Bugün dünyada konuşulan toplam dil sayısının 5-6 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu dillerden bazıları, bugün aktif konuşanlarını yitirmesi itibarıyla, artık ölmeye yüz tutmuş durumdadır. Dil kayıpları olarak nitelenen bu olgu, dünya kültür mirası açısından, kültür kaybı olarak değerlendirilir. Çünkü kaybolan her dil, bir kültürün zihniyet dünyasını ve dünya görüşünü de kendisiyle beraber götürmektedir (Aydın, 2007, s. 230). Dil kayıpların “ekosistemdeki diğer türlerin kaybı gibi çeşitliliği azaltarak, türdeşleşmeye zemin hazırladığı” gerçeği düşünülürse söz konusu kayıpların dünya kültür hazinesi açısından ne kadar kıymetli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle geride yazılı literatür bırakmayan dillerin, üzerinde araştırma olanağı bulunmadığından, kaybolma riski daha yüksektir. Nitekim araştırmaya konu edilen Zaza dili, UNESCO’nun Dünya Tehlikeli Diller Atlası’na göre ölmeye yüz tutan diller arasında yer almaktadır (Varol, 2015; Aldatmaz, 2020, s. 8). Zazaca, bugün 5 milyona yakın mensubu olduğu ifade edilmekle birlikte bu kadar paylaşmaktan ne yazık ki kurtulamamıştır. Ancak Zazacadaki bu vaziyeti, yazılı kültürün gelişmeyişi gibi tekil nedenlerle açıklamak güçtür. Bu durumun ortaya çıkışında politik etmenlerin yanı sıra modernleşme, endüstrileşme, göç, kentleşme, teknolojiye açılım, edebi ve şifahi kültürün zayıflığı gibi sosyolojik pek çok etkenden söz edilebilir.

Bu çalışma, tam da bu hususa odaklanmak suretiyle, dilsel elenmeyi Zazaca özelinde irdelemeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla Zazacada kaybolmaya yüz tutmuş kelimeleri tespit etmek ve bu kaybın hangi saiklerle ilişkilendirilebileceğini ortaya koymak; öz konusu çalışmanın temel amacı olarak zikredilebilir. Daha somut bir ifadeyle çalışmanın temel gayesi, Anadolu coğrafyasında yüzyıllar boyu konuşulan, kendisiyle düşünülen, şarkı söylenen, mizah yapılan mahalli bir dilin, neden dilsel yitime maruz kaldığı ile ilgilidir. Çalışma bir yandan nedenlerine inerek dilsel elenmenin etkilerini ortaya koyarken diğer taraftan kültürel çeşitliliğin ana bileşenlerinden birisi olan dilsel çeşitliliğin yaşamsal kılınmasına dilsel bilincin oluşmasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Buna bağlı olarak araştırmada şu üç temel soruya yanıt aranmaktadır:

- Bu dilsel kaybı tetikleyen başat unsurlar nelerdir?
- Bu kayıplar yoğun olarak hangi alanlarda söz konusudur?
- Söz konusu dilsel elenmeler, Zaza dilinin geleceğini nasıl etkilemektedir?

Literatürde söz konusu araştırmanın tasarladığı şekliyle geniş kapsamlı çalışmaların olmaması mevcut araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu konuda Özer'in Teknolojiye Yenik Düşen Kelimeler adlı bildiri çalışması hariç tutulursa doğrudan kelime kayıplarıyla ilgili her hangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kaldı ki Özer'in çalışması da belli ve dar bir sözcük grubuyla sınırlı tutulmuştur. Dolaylı çalışmalar olarak ise Nadire Güntaş Aldatmaz'ın Topluluk Dillerinin Kaybolması ve İletişim: Kırmanca (Zazaca) Örneği ile Murat Varol'un, UNESCO'nun Dil Raporlarına Göre Zazaca'nın Güncel Durumu ve Geleceği adlı çalışmaları örnek gösterilebilir. Aldatmaz'ın çalışması, kuşaklar arası dilsel aktarım sorunsalına odaklanırken Varol'un ki ise UNESCO'nun raporları çerçevesinde dilsel ölüme dikkat çekmeye çalışmıştır.

Söz konusu çalışma, yukarıdaki çalışmalara nispetle, şu açılardan farklılık arz etmektedir. Öncelikle çalışma, yapılan diğer çalışmalardan farklı bir sorun alanına temas etmektedir. Diğer çalışmalar Zazacanin dilsel varlığından hareketle dilin; gramer yapısı, edebi kaynakları, ağız ve şive farklılıkları, deyim ve atasözleri gibi hususlarla ilgiliyken eldeki çalışma, dilin var olma sorunsalına odaklanmaktadır. Dolayısıyla dilsel ölüm, yitim ve elenmeler araştırmayı özgün kılan hususlar arasında yer almaktadır. Öte yandan dilden elenmeyi doğuran saiklerin sahada ve kapsamlı (oyun-eğlence, araç-gereçler, el sanatları, barınma, giyinme ve geçim kaynakları gibi farklı pek çok alana temas etmektedir) tespitinin, ileriki çalışmalara öncülük edecek olması önemli bir husustur. Çalışma ayrıca çalışmanın saha bulgularıyla destekleniyor olması, farklı dilsel kayıp alanlarına temas etmesi, söz konusu kayıpların sosyo-politik nedenlerine inilmesi, dilsel ve kültürel mirasın korunmasına dikkat çekmesi, kültürel mirasın aktarımına katkı sunması gibi açılardan da önem arz etmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma desenine göre tasarlanmıştır. Hedef noktası açısından veri toplama aracı olarak çalışmada nitel araştırma tekniklerine başvurulmuş, bu kapsamda mülakat ve odak grup teknikleriyle veriler elde edilmiştir. Gerek mülakat tekniğinin gerekse odak grup tekniğinin tercihinde Zazaca kullanan kitlenin etkin katılımının sağlanması amaçlanmıştır. Bilhassa odak grup tekniğinde katılımcıların grup içerisinde kendilerini daha rahat ifade etmeleri sağlanmış ayrıca kelimelerin aktarımında katılımcılara, birbirlerine hatırlatma hususunda yardımcı olmaları olanağı sunulmuştur. Görüşmeler doğal ortamda sohbet havasında gerçekleştirilmiş, hâliyle süreç görüşmenin işleyişine bağlı olarak saatlerce sürebilmiştir. Dilden elenen sözcüklerin tespit edilmesi maksadıyla yürütülen bu çalışmada, veri analiz tekniği olarak betimsel içerik analizi tekniği tercih edilmiştir. Temelde yazılı bir dokümanı nicel verilere dönüştürme maksadı taşıyan betimsel içerik analizi tekniği basamaklardan oluşmaktadır: “metodolojik araç ve teknikler bütünü, kontrollü yorum yapma, nesnel, sistematik ve nicel yollardan betimleme, önceden belirlenmiş ölçütlere göre inceleme, kavramların ölçülmesi ve spesifik bir anlamın üretilmesi için kategorilere ayırma işlemi” (Tavşancıl-Aslan, 2001). Araştırma kapsamında katılımcılardan sağlanan bulgular, evvela kodlanarak bazı kategorilere ayrılmış akabinde derlenen kelimeler bu kategoriler üzerinden betimsel içerik analizlerine tabi tutulmuştur.

4. Zazacanın Yitik Kelimeleri

Dil; doğan, gelişen, değişen, zayıflayan, konuşulmadığı takdirde ölen sistematik bir bütündür. Ayrıca dil, ihtiyaçlara, zamana ve koşullara bağlı olarak en çok değişim gösteren unsurların başında gelir. Dil sistemi, tarihî süreç içinde ses bilgisi (fonetik), şekil bilgisi (morfoloji) ve sentaks (söz dizimi) açısından değişerek varlığını sürdürse de zaman içerisinde bir takım olaylar karşısında dilin karşıladığı varlığın veya nesnenin gündelik kullanımdan çıkmasına bağlı olarak sözcük ölümü meydana gelir. Dilin tarihî süreçte çeşitli sebeplerle birtakım gelişmeler ve değişimler göstermesi tabiidir. Her dilin sözvarlığını ortaya koyan sözcüklerden büyük bir bölümünün tarihî süreç içinde “dil içi ve dil dışı” çeşitli etkenlerle yitirildiği, unutulduğu veya artık toplum tarafından kullanılmadığı görülür. Sözcükleri, canlı birer varlık olarak tahayyül edersek “onların meydana gelişlerini, doğuşları; dilde kullanışlarını, yaşamaları; zamanla unutulup kullanılmaz hâle gelmelerini ise ölümleri olarak düşünmek her hâlde pek yanlış olmasa” gerek. Tarih boyunca sürekli olarak değişim ve evrim geçiren dillerden biri de Zazacadır ve bu dil de zamanla kullanımdan düşen kelimelerin ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir (Aksan, 1969, s. 97). Dilde kelime ölümü adı verilen bu olayın bizce en başat nedeni, dolayısıyla kelime ölümünün en sık rastlanan türü, kelimenin işaret ettiği nesnenin, toplumun ve bireyin hayatından artık yerinin olmaması, yani tanınmaz hâle gelmesidir (Foucault, 2017). Her toplumda olduğu gibi Zazaların da yaşadığı toplumda bazı araç ve gereçlerin, giysilerin, yiyeceklerin, barınakların değişime uğraması iletişim ile ilgili kavramların değişmesi, geleneklerin, örf ve adetlerin terk edilmesi gibi unsurlar dilde sözcük kaybını veya kelime ölümünü beraberinde getirmiştir. İmer, dilde meydana gelen kelime ölümünü şöyle izah eder:

“Söz varlığı toplum değişimlerinin aynasıdır. Çünkü tarihte değişikliklerden sonra kimi kavramların yok oluşunu ya da yeni kavramların doğuşunu ancak dilde karşılığı olan sözcüklerden izleyebiliriz. Toplumsal değişimler sonunda yeni toplum kurumlarının ve ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla dilde büyük sayıda yeni sözcükler ve terimler ortaya çıktığı gibi, birtakım öğeler eskimekte, kullanılamaz duruma gelmektedir... Türk yazı dilinde kıyafet devriminden önce kullanılan ferace, fes, harmani, kaftan, kavuk, külâh, mintan gibi giyim kuşam terimleri de bugün kullanılmaz olmuştur.” (İmer, 1976, s. 20).

Kelimelerin neden ve nasıl öldüğüne dair birtakım başka izahlar da yapılmaktadır. Örneğin Porzig’e göre sözcüğün ölümü ya eski adın geçerliliğini yitirmesiyle ya da yenisinin eski adın yerini alacak kadar avantajlara sahip olmasıyla ilgilidir (Porzig, 1985, s. 46). Appel and Muysken (1987) ise bu durumu nesiller arası geçiş ve kültürel aktarıma bağlamaktadırlar. Onlara göre eğer bir toplumun çocukları ve hatta genç kuşakları ana dili yerine kendince üstün ve doğru olduğuna inandığı veya konuşmak zorunda olduğu bir dili tercih ederse, bu durum domino etkisi yaratır.

Dil yitimi ve tehlikedeki diller üzerine çalışan Daniel Nettle ve Suzanne Romaine, “üç tür dil” kaybına işaret etmektedirler. Bunlardan birincisi nüfus kaybı yoluyla oluşandır. Salgın hastalıklardan, doğal afetlerden veya soykırımdan kaynaklanan kayıplar da bir dilin yitimine sebep olabilmektedir. İkincisi, bir dilden diğerine geçişle gerçekleşen ölümdür. Bu geçiş zorunlu olabildiği gibi bazen gönüllü de gerçekleşebilmektedir. Dil kaybını tetikleyen nedenlerden bir diğeri de “başka bir dile zorla geçiş” faktörüdür, ancak bu ilginç bir biçimde seyrek işlemektedir. Zaman zaman oluşan bu baskı, dil toplulukları için sembolik bir direniş ve örgütlenme temeli oluşturarak dilleri daha değerli hâle getirebilmektedir. Gönüllü geçiş aynı zamanda üçüncü bir dil ölümü türüdür (2001, s. 154). Dil kaybı veya dil ölümüne ilişkin zikredilmesi gereken önemli diğer bir husus da “sözlü kültür kayıpları”dır.

Zira bir toplumun sözlü/şifahi kültüründe kazanılan, öğrenilen veya ezberlenen bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli tekrarı gerekir. Toplumun sözlü kültüründe kazanılan bu bilginin tekrarı yapılmadığı sürece sözlü kültürde de kayıpların meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır (Bulukgiray, 2021, s. 64). Dildeki kelime kayıplarının nedenleri elbette bunlarla sınırlı değildir. Yukarıda ifade edilenlerin haricinde yaygın başka bazı nedenlerden de söz etmek mümkündür. Bunlar:

- Kültürel değişim: Kültürel değişimler, dildeki kelime kullanımını etkileyebilir. Toplumun yaşam tarzı, değerleri ve teknolojik ilerlemeler gibi faktörler, dilin ihtiyaçları ve kelime dağarcığını da etkiler. Örneğin, geleneksel uğraşlar veya kavramlar değiştikçe, onları tanımlayan kelimeler zaman içinde kullanımdan düşebilir.
- Göç ve yer değiştirme: Göç, bir dilin konuşulduğu coğrafi bölgede değişikliklere neden olabilir. Bir topluluğun yeni bir yere taşınması veya başka bir dilin hâkim olduğu bir bölgeye göç etmesi, dilin kullanımını ve kelime dağarcığını etkileyebilir. Göç eden topluluklar, yeni yerleştikleri yerde yerel dilin etkisiyle kendi dil öğelerini yitirebilir.
- Dilin yaygınlığı: Bir dilin yaygınlığı, o dildeki kelimelerin korunması veya kaybolması üzerinde etkili olabilir. Dünya çapında yaygın olan diller, daha geniş bir kullanıcı tabanına sahip olduğundan kelimeleri koruma eğiliminde olabilir. Ancak, daha az yaygın veya az konuşulan diller, daha az kullanıcının olması nedeniyle kelime kaybı riskiyle karşı karşıya kalabilirler.
- Dil değişimi ve evrim: Diller sürekli olarak değişir ve evrim geçirir. Kelimelerin anlamları, telaffuzları veya kullanımları zaman içinde değişebilir. Bazı kelimeler kullanımdan düşerken, yeni kelimeler veya ifadeler ortaya çıkabilir. Bu dil değişimi süreci, kelime kaybına da neden olabilir.
- Teknolojik ilerleme: Teknolojik ilerleme, yeni kavramlar ve terimlerin ortaya çıkmasına yol açarken, eski kavramlar ve terimlerin de kullanılmaz hâle gelmesine neden olabilmektedir. Yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, eski teknolojilere ait kelimelerin kullanımı azalabilir ve sonunda kaybolabilir.
- Unutma ve ilgisizlik: Belirli bir kelimenin kullanımı ve anlamıyla ilgili bilgi, toplum içindeki kullanıcıların unutulması veya ilgisizliği nedeniyle kaybolabilir. Özellikle belirli bir uzmanlık alanıyla ilişkili kelimeler, genel popülasyon arasında kullanılmaz hâle gelebilir.
- Dilin aktarımının zorlaşması: Bir dilin nesilden nesile aktarılması, dilin geleceği açısından önemlidir. Eğer bir dilin yeni nesillere aktarılması ve öğrenilmesi zorlaşırsa, kelime bilgisi ve dilin kullanımı azalabilir. Bu da belirli kelimelerin kullanımdan düşmesine yol açabilir. Kısacası, bir dildeki kelimelerin yok olması, kültürel, demografik, teknolojik ve sosyal faktörlerin bir kombinasyonu ile ilişkilidir.

Yukarıdaki diyalogda açıkça görüleceği üzere Türkçe kullanımlar olan “telefon numarası”, “cêb telefonu”, “bilgisayar”, “mailêk”, “beş yüz otuz yedi iki yüz on iki” gibi kullanımların hepsinin Zazacaları da mevcuttur. (telefon numarası: numrê telefonu, telefonê ciyêbi, phonsêwu hırıs u hot dısêwu duyes duyes). Bu durum hâkim dilin zayıf dili nasıl yozlaştırdığının bir kanıtıdır (Söylemez, 2012, s. 204). Çekirdek sözcüklere ilişkin basit bir örnek daha vermek gerekirse Türkçede kullanılan “hareketli” kavramı/sözcüğü bu sözcük Zazacada “cuşenık” olduğu halde bu dili kullananlar “cuşenık” demek yerine kelimeyi Türkçeleştirerek “hareketli” deyip geçmektedir. Ya da Türkçede “yaşam/yaşamak” sözcüğünün Zazacada “cuyayış/cuyan/debiryen” şeklinde kullanılması gerekirken bu kavram unutulmuş “yaşam veya yaşamışben” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Evin yemek pişirilen bölümü anlamında kullanılan “mutfak” kelimesi Zazacada “duyon”dur. Bu kelime de ölü kelimeler arasında yerini almıştır. Nitekim artık Zazacada mutfak için “duyon” kelimesini kullanan kimseye rastlamak neredeyse imkânsızdır.

Bu kapsamdan hareketle Zazacada hangi kelimelerin kaybolmaya yüz tuttuğu bu kayıpların yoğun olarak hangi alanda gerçekleştiği araştırmanın temel bulguları bağlamında şu şekilde ifade edilebilir. Çalışmada toplamda yitime maruz kalan yaklaşık 200 kelime saha verileriyle tespit edilmiş ancak bazılarının nispeten hâlâ fonksiyonel olması bazılarının ise müstakil kalması cihetiyle bütünü analize dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla değerlendirmeye alınan toplam kelime sayısı 154'tür. Katılımcılardan derlenen kelimeler, ilk etapta kullanım ve işlev alanları dikkate alınarak kodlanmış akabinde belirli bir kategorizasyona tabi tutulmuştur. Bu hususta toplam beş temel kategori oluşturulmuştur. Söz konusu kategoriler; barınak, tarım ve hayvancılık, geleneksel el sanatları, oyun-eğlence ve bazı ot ve bitki isimleridir. Kelime kategorilerine bir bütün halinde göz atıldığında geniş bir alanda dilsel elenmenin gerçekleştiği söylenebilir. Ancak detaya inildiğinde söz konusu kelimelerin daha çok ziraat, hayvancılık, dokumacılık gibi alanlarla ilişkili olduğu görülecektir. Bu da teknolojik evrim, modernleşme, göç, kentleşme ve bunlara bağlı olarak hayat standartlarının değişmesi gibi bazı etkenlerin bilhassa dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bahsi edilen kelimelere ve dağılım alanlarına dair tablo aşağıdaki şekildedir:

Tablo 1: Zazacada Kaybolmaya Yüz Tutan Kelimelerin Kategorizasyonu

Kategoriler	Kelimeler	Türkçe Anlamları
Barınak ve Yapı İle İlgili Kelimeler	Xêm	Yaylada barınak olarak kullanılan çadır
	Xijit	Yaylada taştan yapılan daimi kalınan tek odalı ev
	Kum	Yaylada ahşaptan yapılan çardak
	Gew	Etrafı çitlerle çevrili üstü açık hayvan barınağı
	Bun	Ev
	Heyat/aybon	Evin salon bölümü
	Qıb	Evin kiler bölümü
	Şebak	Pencere
	Pixeri	Şömine
	Luecin	Baca
	Duyon	Evin mutfak bölümü
	Kılê	Yıkılmış veya terk edilmiş metruk ev
	Çalav/Hequ	Evin banyo bölümü
	Bergala	Kapı kilidi
	Suverne	Evin saçak kısmı
	Kurufte	Odundan yapılan kar küreği
	Bunkue	Evlerin saçaklarını döverek sağlamlaştıran ahşap sap
	Mirdiyeq	Evin tavanına döşetlenen odun parçaları
	Salep	Evin gider yeri
	Gavdiyer	Duvar ve çatı arasındaki bölüm
	Qutek/Estun	Evin kolanlarına verilen isim
	Şirit	Kiriş
	Şerti	Evin ara bölümlerine verilen isim
	Mundi	Duvarların ara bölmelerine konulan dal parçaları

Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler	Gêl	Tahıl öğütme taşı
	Sak	Nireye bağlanarak sürülmüş tarlayı düzleştiren alet
	Cacim	Yünden yapılan mini boy halı
	Lıva	Bir yaşındaki kuzuların yününe denilir
	Ari	Değirmen
	Cıt	Çift sürme
	Cityêr	Çift süren
	Çunkıl	Hayvanlara yük yüklemek için kullanılan çatallı ağaç
	Berd	Yaklaşık 30 balya ya da patileye denir
	Şimiyel	Biçilmiş henüz balya yapılmamış ekin
	Cele	Kesilen buğdayların toplandığı alan
	Cuyin	Harman yeri
	Hewen	Buğdayın konulduğu dibek taşına denir
	Engaz	Atlara takılan çift sürme aleti. Pulluk
	Muesla	Birkoyu niriye bağlayan uzun tahta
	Nire	Çift sürülen öküzlerin boynuna takılan alet
	Mueğil	Un eleği
	Riyeşta	Yün öğütme aleti
	Şunviyer	Yününün içindeki çöpü ayıklamak için yapılan işlem
	Hevring	Koyunyünü kesme makası
	Herem	Riyeşta aletiyle keçi kılından yapılan küçük halı
	Sirs	Pulluğun ucundaki sivri demir
	Bırko	Pulluğun taban kısmı
	Sawê sıl	Kış aylarında hayvan gübresi taşımaya yarayan küfe
	Kahar-pes	İki yaşındaki dişi kuzuya verilen isim
	Puti	Bir kimseye bakılması için emanet bırakılan hayvan
	Meşwenê	Bir tür buğday ve sap ayırma aleti
	Vêgeç	İki yaşındaki koyuna verilen isim
	Heqbe	Genellikle binek hayvanların üzerine konan ve eşya taşımaya yarayan cepli halı parçası
	Kulbe	Çapa
	Hemud	Atın boynuna takılan çift sürme aletinin bir parçası
	Meşk	Hayvan derisinden yapılan yayık
	Keşkere	Ot taşımak için kullanılan tahta merdiven.
	Herzale	Odunların ve otların üzerine konduğu yüksek yer
	Vers/Sendun	Tırpan örsü
	Dimçık	Sap
	Destık	Tırpana takılan küçük ellik
	Sellık	Söğüt ağacı dallarından yapılan sepet
	Avkin	İçine un koyulan küçük tabak
	Kurn	Yemlik
	Aşir	İçine süt koyulan keçi derisi
	Galê	İçine un konulan çuval
	Ğerar	İçine saman konulan çuval
	Hacet	Genel olarak araç-gereç manasında kullanılır. Özel anlamda ise Tırpan bilemesine yarayan araçların genel ismidir
	Lingğızak/Perğil	Ot ve eşya taşımaya yarayan bir tür kızak
	Pueğun	Un konulan yer
	Tur	Ot balyasını bağlamaya yarayan örülmüş iplikler
	Vaşhuri	Orak
	Sune	Tırpan vb. gereçlerin bilemesine yarayan taş
	Xıllık	Tırpan aletlerinin taşındığı el çantası
	Xıllık	Tırpan aletlerinin taşındığı el çantası

Geleneksel El Sanatları ile İlgili Kelimeler	Zuyel	Deriden yapılan çarık.
	Duwel	Çarık örme aleti.
	Nıqel/Pini	Yama
	Goçin	Çuvaldız
	Kerkit	Halı ve kilim yapımında kullanılan demir çubuk
	Gallik	Kışın giyilen kalın çoraplar
	Lekun	Kara batmamak için ayağa giyilen bir tür ayakkabı
	Xışt	Ağaçtan yapılmış ucu sivri bir tür olta
	Şagırd	Terazi işlevi gören eski bir alet
	Kuedık	Ölçü tabağı
	Dueji	Su ambarı
	Vore	Geleneksel makara
	Biring	Hayvan tıraşında kullanılan makas
	Lekaş	Ayakkabı
	Quenı	Tahtadan yapılan halı dövme, silkeleme çubuğu
	Çelte	Yünden yapılan pılı pırtı çantası
	Qedık	Kefene benzer özel beyaz bir örtü
	Ğezali	Çizgili kıyafet
	Guazvec	Taze cevizin içini çıkarmaya yarayan bir tür bıçak
	Kundiyez	Tahtadan yapılma büyük yemek kepçesi
	Muna	İçine azık konulan özel bir bez

Oyun ve Eğlenceyle İlgili Kelimeler	Çılape	Çelik-çomak
	Tengçal	Cevizlerle oynanan bir oyun türü
	Gueg	Topaç oyunu
	Şelê quwet	Bir tür Gülle atma oyunu
	Heftek	Beş taş oyunu
	Piropıt	Körebe oyunu
	Xêl/Çırr	Kovalamaca oyunu
	Pışkıl kay	Gübre atmaca
	Kipinoz	Sek sek
	Kueşk	İki grup halinde ve bir hakem eşliğinde oynanan bir cezalandırma oyunudur
	Kurış	Cevizlerle oynanan bir oyun çeşidi
	Ali-Wali	Kibrit kutusu sektirilerek oynanan cezalandırma oyunudur
	Dueğ	Çembere yakalatma oyunu
	Quç	Bir tür taş oyunu
	Hayl	Saklambaç
	Zığal	Birdirbir oyunu
	Melva	Bir tür yeni yıl etkinliği eğlencesi
	Çalık	Bir tür biliye oyunu, çukurlar kazılarak oynanır
	Qulık	Evcilik oyunu
	Bila	Misket
	Qit	Dal parçasından yapılan fırlatma oyunu
	Dekdekon	Bilmece oyunu
	Xij	Kayak

Bitki ve Otlarla İlgili Kelimeler	Kuêrêk	Çavdar bitkisi
	Xıluer	Bir tür yabani bitki
	Vusan	Bahar aylarında ekilen buğdaygillerden olan bir bitki
	Kerkuet	Döğölüp kabuğu çıkartılmış buğday, yarma
	Gırgıl/Lazut	Mısır bitkisi
	Cew	Arpa
	Sılg	Pancar
	Surgul	Kuşburnu bitkisi
	Pune	Nane
	Marşing	Tarla sarmaşığı
	Ribês	Işkın
	Qunik	Kengerden yapılan bir tür sakız
	Kardu	Yıllanyastığı otu
	Gezmin	Reçine
	Pelpar/perpar/parpar	Yabani semizotu
	Gerzinêk	Isırgan otu
	Dasi	Kuru dikenli otlar
	Heşvılık	Yörük gülü
	Argud	Yonca otu
	Nıflık	Yabani yonca otu
	Helerg	Yaprakları ve sapı yiyecek olarak kullanılan bir bitki
	Pel Omvaş	İltihap kurutan bir bitki
	Gewen	Geven
	Gelbizon	Hafif dikenli
	Şirone	Kökü tatlı bir ot türü
	Şing	Toprak altında yetişen soğana benzer bir ot
	Şemug	Kökü yenilen bir bitki
	Kardu	Kurutularak yemek yapılan acımtırak bir ot
	Tırşık	Kuzukulağı

Yukarıdaki tablo incelendiğinde kelime kayıplarının daha çok tarım-hayvancılık ve geleneksel el sanatları gibi alanlarda yoğunlaştığı açıkça görülmektedir. Söz konusu kayıpları başta modernleşme olmak üzere makineleşme, göç, kentleşme, farklı kültürlerle temas ve hayat standartlarındaki köklü değişim gibi sosyolojik ve kültürel yapıyı derinden sarsan anlaşılır kimi nedenlere bağlamak mümkündür. Ancak kelime kayıplarının bu kategorilerle sınırlı kalmadığını ifade etmek gerekir. Sözelimi balıkçılıkla ilgili; puel, xej, sku, marmase ve zerde gibi kimi sözcüklerin yanı sıra müstakil bazı kelimelerin de gündelik kullanımlardan elendiği görülmektedir. Adar (mart), gulon (mayıs), tebox (ağustos); şeme (cumartesi), kır (pazar), dışeme (pazartesi) gibi ay ve gün isimleri bu duruma örnek gösterilebilir.

Ayrıca gündelik hayatta Zazacaları yerine Türkçeleri ısrarla tercih edilen; ğem (üzüntü), kar (iş), ked (emek), wezfı (görev) hur (özgür-serbest), eraver (ileri-ilerleme) ve keye (aile-soy) gibi kimi kelimeler dilden elenmeye yüz tutmuş durumdadır. Bahsi geçen kelimelerin dilden elenmesinde gelişen iletişim teknolojileriyle beraber Türkçeye gerçekleşen yoğun temas, özenti ve kültürel asimilasyon gibi başat faktörlerin yanı sıra dilin; gündelik yaşamda pek konuşulmaması, reel bir karşılığının olmayışı, dil ve kimlik bilincinin yeterli düzeyde gelişmemesi, dilin eğitime konu edilmemesi gibi etkenler de buna eklenebilir. Buraya kadar kelime kayıpları tablo özelinde görünür gerekçeleriyle özetlenmeye çalışıldı şimdi de söz konusu kayıplar, kategorileri bağlamında sosyolojik nedenlerine inilerek daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

4.1. Barınak ve Yapı ile İlgili Elenen Kelimeler

İnsanlar, ihtiyaç duyduğu yapı veya barınağın adını onu kullanarak yaşatırken ihtiyaç duymadığı bir yapının adını onu unutarak ölüme terk eder. Örneğin, yayla hayvancılığından besi hayvancılığına geçilmesiyle birlikte yaylada inşa edilen basit mesken tiplerine ihtiyaç kalmadığından yayla barınaklarının isimleri de unutulmuştur. Teknolojik gelişmelerle birlikte geleneksel bir biçimde taştan ve ahşaptan inşa edilen konutların yerine ise beton ve tuğladan yapılan estetik yapılar tercih edilmiştir. Toplumun ihtiyaçları ve yaşam koşulları değiştikçe gündelik dilde de bazı değişikliklerin meydana geldiği söylenebilir. Bu değişiklikler ve kelime ölümleri geleneksel yapı ve barınakların terk edilmesiyle meydana gelmiştir demek mümkündür. Zazacada geleneksel yapı ve barınaklar ile ilgili ölen yahut ölmeye yüz tutmuş kimi kelimeler şöyle sıralanabilir: Bun, xem, xijit, gew, kum, kılê, heyat/eybon, qıb, şebak, pıxeri, luecin, duyon, çalav/hequ, salep, şertı, bergala, suerne, kurıfte, bunkue, mirdiyeq, gavdiyer, qutek/estun, şirit.

Barınak, genellikle hayvanlar veya insanlar için korunma, sığınma veya barınma sağlayan bir yapı veya yer şeklinde tanımlanmaktadır. Zaman içerisinde teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, insanlar tarafından modern konfor sağlayan yeni yapılar ve barınaklar geliştirilmiştir. Bu yapılar; konfor, dayanıklılık, sağlığa uygunluk ve estetik yapılar olduğu için eski veya geleneksel taştan ve ahşaptan yapma mesken tiplerine ihtiyaç kalmamıştır. Her dilde olduğu gibi Zazacada da eski yapı ve barınakları ifade eden bazı kelimeler mevcuttur. Bu kelimelerin gündelik hayatta kullanılmamasının nedeni halkın bazı tercih ve ihtiyaçlarının değişmesiyle alakalıdır. Bir toplumda kültürel değişimler, yaşam tarzının değişmesi, geçim kaynaklarının değişmesi ve teknolojik ilerlemeler gibi faktörler toplumun dilinde de değişimler yaratır. Dile olumsuz yönde etki eden bu değişimler kelime kayıplarını beraberinde getirir.

Zazacada *bun*, *xem*, *xijit*, *gew*, *kum* ve *kılê* kelimeleri eski yapı ve barınma yerlerini ifade eden kelimelerdir. *Bun* kelimesi ev anlamında kullanılan bir kelimedir. Zazacada kullanılan bu kelime hâkim dil olan Türkçenin etkisi altında kalarak yerini konut, villa ve daire gibi kelimelere bırakmıştır. *Xem*, *xijit*, *kum* ve *gew* yaylalarda barınak olarak kullanılan mesken tipleridir. *Xem* ve *kum* yaylada geçici olarak kalınan bir mesken tipi iken *xijit*, yaylalarda daimi olarak kalınan taştan yapılma tek odalı ev tipinde bir mesken türüdür. İnsanların geçim kaynakları kentleşme ve teknoloji ile birlikte değişince zamanla geleneksel hayvan bakıcılığından besi hayvancılığına geçilmiştir. Dolayısıyla yaylada yapılan bu yapılar işlevini yitirmiş kent yaşamında bunların yerini çardaklar, kamelyalar ve kamp çadırları almıştır. *Heyat/eybon*, *qıb*, *şebak*, *pıxeri*, *luecin*, *duyon*, *çalav/hequ*, *salep*, *şertı*, *bergala*, *suerne*, gibi

kelimeler bir evin yapım aşamasındaki bazı bölümlerini ve evin yapımından sonraki evin iç bölümlerini tanımlamak için kullanılan kelimelerdir.

Bu kelimelerden *heyat/eybon*, *qıb*, *şebak*, *salep*, *çalav/hequ*, *duyon*, *luecin*, *şerti* ve *pıxeri* kelimelerin Türkçeleştiği diğer kelimelerinde unutulduğu veya artık kullanımdan düştüğü görülmüştür. Günümüzde geleneksel yapıların yerini modern yapılar alınca *heyat* yerini salona, *duyon* yerini mutfığa, *şebak* yerini pencereye, *hequ* yerini banyoya, *salep* yerini su giderine, *pıxeri* yerini şömineye, *qıb* ise yerini killere bırakmıştır. *Bonkuwe* ve *kuruftu* gibi kelimelerin hayatımızdan bütünüyle çıktığını söyleyebiliriz. Geleneksel yapı ve barınakların terk edilmesi, önemli bir kültürel kayıp olarak değerlendirilebilir. Bu yapılar, insanların geçmişini ve kültürünü yansıtmakta ve onlara bir kimlik kazandırmaktadır. Bu nedenle, geleneksel yapı ve barınakların korunması, bu yapıları ifade eden kelimelerin korunması anlamına gelmektedir. Zira bu yapılar, gelecek nesillere aktarılması gereken önemli kültürel miraslardır. Ancak yöre halkının yaşam tarzının değişmesi, köyden kente göçlerin yaşanması, ihtiyaçların değişmesi, yayla hayvancılığı gibi temel geçim kaynaklarının yerini sanayii ve besi hayvancılığının alması ve artık yaylada kullanılan barınaklara ihtiyacın kalmamasına bağlı olarak bahsi edilen sözcükler, bütünüyle kullanımdan düşmüş bir vaziyettedir.

4.2. Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Elenen Kelimeler

Tarım ve hayvancılık, insanlığın kadim zamanlarından bu yana temel bir geçim kaynağı olarak var olagelmıştır. Diğer bir deyişle insanlar; beslenme, giyinme, barınma, enerji ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılamak için her daim tarım ve hayvancılığa ihtiyaç duymuşlardır. Tarım ve hayvancılık ayrıca insanlığın kültürel ve sosyal gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır. Bilhassa geleneksel tarım ve hayvancılık, insanların doğa ile etkileşime girmesine, topluluklar oluşturmaya ve kültürel değerlerini aktarmasına yardımcı olmuştur. Yerleşik hayatın başlangıcına dek uzanan tarım ve hayvancılık, insanlık öyküsünde uzunca bir müddet geleneksel yöntemlerle yapılmaktaydı. Bu da geleneksel yöntemlere dair zengin bir kültürel hafızanın oluşmasına neden olmuştur. Ancak tarım ve hayvancılık sektöründe teknolojik gelişmeler yaşandıkça, eski yöntemlerin yerini zamanla yeni teknolojiler almaya başlamış, bu da, geleneksel tarım ve hayvancılıkla ilişkili kavramların ve yöntemlerin zamanla kullanımdan elenmesine neden olmuştur.

Her halk gibi Zaza halkının da değişen kültürel ve sosyal dinamikleri, tarım ve hayvancılıkla ilgili geleneksel uygulamaların terk edilmesi veya azalması, ekonomik yapıdaki değişimler, sanayileşme, endüstrileşme ve geçim kaynaklarının değişmesi, kırsal bölgelerden kentlere olan göçlerin artması, kent yaşamı ve şehirleşme gibi faktörler tarım ve hayvancılığın önemini azalttığı gibi bu sektöre ait bazı kavramların unutulmasına da yol açmıştır.

Teknoloji ile birlikte elektrikli kuru gıda öğütücü değirmen makinelerin çıkmasıyla gël ve hevên gibi geleneksel aletler hayatımızdan tamamen çıkmış ve unutulmuştur. Sak, karasaban ve engaza takılabilen karasabanın veya engazın alt kısmındaki düz tahtaya denir. Yaklaşık olarak iki metre uzunluğunda bir metre genişliğindedir. Nireye bağlanarak sürülmüş engebeli tarlayı düzleştiren alet olarak bilinir. Cıt, çift sürme aletidir. Cift süren kişiye de cıtyer denir. Engaz, karasabanın bir üst versiyonu olarak tanımlanabilir. Engaz demirden yapılan tek pulluklu bir çift sürme aleti iken karasaban tahtadan yapılır.

Engaz ata takılıp çift sürme işlemi yapılırken karasaban öküzlere takılır. *Sirs*, *hemud*, *birko*, *nire* ve *sak* karasaban ve *engazın* birer parçalarıdır.

Teknolojik ilerlemelerle dev tarım makineleri ve traktörler *engaz*, *cıt*, *nire*, *birko*, *hemud*, *sak* ve *sirs* gibi geleneksel çift sürme aletlerin vazifesini üstlenince bu aletlere de zamanla ihtiyaç kalmamış dolayısıyla bu aletleri ifade eden kelimeler hayatımızdan tamamen çıkmış ölü kelime mezarlığında yerini almıştır. *Cele* buğdayın sap haliyle toplu olarak koyulduğu mekânın adıdır. *Cuyin* ise buğdayın sapından ve başağından ayrıldığı yani harman olduğu mekâna denir. *Ari*, buğday tanelerin geleneksel yöntemlerle una dönüştüğü yerdir. *Destar* ise el değirmenidir. Makineleşme ve sanayileşme ile birlikte biçerbağlar makineleri buğdayı biçtiği gibi bağlayıp *cele* haline getirir. *Ariye*, *cuyine*, *destara*, *meşweneye*, *perxile*, *galeye*, *mueğıla* gerek kalmadan direkt un değirmenine taşınır orada çerçöpten ayıklanır ve makineler yardımıyla un haline getirilir.

Tırpan bileme aletlerinin tümüne *hacet*, hacetlerin konulduğu ve taşındığı çantaya ise *xillık* denir. *Verssendun*, *sune* ise tırpanın diğer bileme aletleridir. *Dımçık* tırpanın sapına *destik* ise *dımçıkta* bulunan el ile tutulan yere denir. *Vaşturi* ile de arpa ve buğday biçilir. Teknolojikleşme ile birlikte motorlu tırpanlar, biçerdöverler ve ot biçme makineleri geleneksel biçme aletlerin yerini almış Zazacada ifade edilen bu kelimeler hayatımızdan neredeyse tamamen çıkmıştır. *Lmgğizak/perxil* ve *keşkere* yaz aylarında hayvancılıkla uğraşanlar ot taşıdıklarında bu aletleri kullanırlardı. Ancak modern tarım ve hayvancılık yöntemleriyle birlikte söz konusu kelimelerin kullanımdan eleneceği aşikârdır. Zira geleneksel uğraşlar veya kavramlar değiştiğinde, onları tanımlayan kelimeler de zaman içinde kullanımdan düşer; bu faktörler yeni kavramlar ve terimlerin ortaya çıkmasına yol açarken, eski kavramlar ve terimlerin de kullanılmaz hale gelmesine neden olacaktır.

4.3 Geleneksel El Sanatları İlgili Elenen Kelimeler

Geleneksel el sanatlarına ilişkin araç-gereçler, belirli bir amaca hizmet etmek veya bir işi gerçekleştirmek için kullanılan ekipmanlar veya malzemelerdir. Bunlar genellikle bir görevi yerine getirmek, bir işi kolaylaştırmak veya belirli bir amaç için kullanıcıya yardımcı olmak için tasarlanmış nesneleri içerir. El sanatlarının üretim tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Geçmişten günümüze insanlar yemek, barınma, avlanma, giyinme, süs eşyası ve eğlence amaçlı pek çok ihtiyacını el sanatı ürünlerden karşılamışlardır (Arlı, 1984, s. 41). Bir kültürel miras olarak el sanatları, oluştukları dönemin değer yargılarını, toplumun siyasi eğilimlerini, ekonomik koşullarını, dini kurallarını, insani ilişkilerini ve bireylerin davranış ve tutumlarını bir araya getiren kültürel yaratılış alanıdır. Ayrıca el sanatları, insanın becerilerini, estetik bakış açısını ve dünya görüşü gibi pek çok olguyu yansıtan önemli kültürel öğelerdir (Kahveci, 1998, s. 387). Öter, el sanatlarına ilişkin şunları ifade eder: El sanatları somut ürünlere dönüşmeden önce toplumun bilgi, anlayış, görgü, tasarım, üslup ve zaman gibi soyut unsurların etkisi altında gelenekten süzülerek şekillenen kültürel mirasımızın birer parçalarıdır (Öter, 2010, s. 176).

Her topluluk gibi Zazaların da geleneksel el sanatlarıyla ilişkisi tarihin derinliklerine dayanır. Ancak özellikle geçen yüzyılın ikinci yarısında bilimsel ve teknolojik ilerlemenin ekonomik hayata etkisi, sosyal ve kültürel açıdan bireylerin ve toplumun yaşamını büyük ölçüde etkilemiştir. Artan nüfusla birlikte

artan talepler ve bireylerin çeşitlenen ihtiyaçları, ürün ve hizmetlere olan talebi de artırmış, ithal mallara tanınan imtiyazlar ve moda kavramının küreselleşmesi bireylerin üretim ve tüketim tercihleriyle birlikte önceliklerini de tamamen değiştirmiştir. Geleneksel el sanatları genellikle daha pahalı ve daha fazla zaman ve emek gerektiren ürünler olduğu için tüketicilerin tercihleri geleneksel ürünler yerine daha uygun fiyatlı alternatiflere yönelmiştir. Bu da el sanatlarının yaşamımızdan yavaş yavaş çıkmasına neden olmuştur. Zaza kültüründe tespit ettiğimiz bazı el sanatları yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü hayatımızdan bütünüyle çıkmıştır. Bu sanatları ifade eden kelimeler de ölü kelimeler yahut ölmeye yüz tutmuş kelimeler olarak değerlendirilmiştir. Geleneksel el sanatları ile ilgili elenen bazı kelimeler şunlardır: Zuvel, duvel, nıqel, goçin, kerkit, gallik, lekun, xışt, şagırd, kuedık, dueji, vore, biring, lekaş, quenı, çelte, qedık, gezali, guazvec, kundiyez, muna

Zazacada el sanatları (hunerunê desti) olarak tabir edilen bazı kelimelerin hayatımızdan tamamen çıktığına tanıklık etmekteyiz. Usta çırak ilişkisi içerisinde yapılan bu sanatlar günümüzde işlevini yitirmiş bu sanatların yerini modern makine yapımı aletler almıştır demek yanlış olmayacaktır. Zazacada duvel aleti bir tür çarık örme aletidir. Zuvel ise bu çarık örme aracıyla deriden yapılan bir çarık türüdür. Lekun, meşe ağacından yapılır. Kış aylarında insanlar kara batmamak ve rahat yürümek için ayakkabılarına bağladıkları yuvarlak tarzda olan bir tür ayaklıktır. Lekaş ise eskimiş ayakkabıya dendiği gibi yöresel bir tür ayakkabı olduğu da bilinmektedir. Ayakkabılar yırtılınca veya eskিয়েince onları onarmak için nıqel/pine yani yama yapılırdı. Bu el sanatlarının günümüzde artık yerleri kalmamış bunların yerini lüks ayakkabılar bu lüks ayakkabıları meydana getiren makineler ortaya çıkmıştır. Xışt denilen alet balık avlamak için yapılan bir el sanatıdır. Uzun ince bir değnekten yapılırdı. Ucuna bıçak ağzı gibi keskin ve sivri uçlar bağlanır ve balıklar bu şekilde avlanırdı. Xışt için eski el yapımı zıpkın da denebilir. Bu el sanatının yerini de olta makineleri, serpme ağlar, zıpkınlar ve balık tutma fileleri almıştır. Şagırd, Terazi işlevi gören eski bir alettir. Kuedık ise buğday vb. tahıllar için kullanılan bir ölçü tabağıdır. Şagırd yerini modern hassas terazilere, kuedık ise yerini modern elektrikli tartı ve ölçü aletlerine bırakmıştır. Gallik, kış aylarında insanların ayaklarına giydiği keçi kılından veya yünden örülen kalın çoraplardır. Goçin ise çuvaldız olarak tanımlanır. Bu el sanatına da günümüzde artık ihtiyaç kalmamış bunun yerine makine yapımı çoraplar ve dikiş makineleri tercih edilmektedir.

Yukarıdaki kelime kayıplarına ilişkin söz konusu analizlerde de görüleceği üzere geleneksel el sanatları hayatta kalabilmek için modern endüstri ile rekabet etmek zorunda kalmış veya halkın yaşam şartlarının değişimiyle birlikte rekabet edemeden modern sanayi ürünlerine yenilmiştir (John, 2010: 446). Sanayileşme ve teknolojinin gelişmesi ile geleneksel el sanatlarının önemi azalmıştır. Zazaların kentlere göç etmesi ve geleneksel sanatları icra eden gençlerin kalmaması, Zazaca eğitiminin yetersizliği ve el sanatları ile ilgili kelimelerin öğretilmemesi, Zazaca kültürel mirasın korunmasına yönelik yeterli çabanın gösterilmemesi gibi faktörler, bu alanda Zazacanın zayıflamasına bu da hâliyle el sanatlarına ilişkin kelime kayıplarına neden olmuştur.

4.4. Oyun-Eğlence ile İlgili Elenen Kelimeler

Türkçe sözlükte oyun; “vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence, kumar, şaşkınlık uyandırıcı hüner, tiyatro ve sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi, bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma” (2005: 1526) şeklinde açıklanmıştır. Boratav oyunu; “çocukların ve daha az bir ölçüde büyüklerin günlük geçim didinmelerinden ayırabildikleri boş zamanlarında herhangi bir üretim çabasını ya da başka çeşitten bir hizmeti zorunlu

kılmadan, sadece eğlenme yolu ile dinlenmelerini sağlayan eylemler” olarak tanımlar (Boratav, 1999, s. 232). Çocuk oyunlarını; iletişimin özel bir şekli ve kesintisiz olarak farklılaşıp gelişen yaratmalar ve geleneğin taşıyıcısı şeklinde ele alan Özdemir ise; “çocuk oyunları, donmuş ve belirli bir dönemin kalıntısı olan ürünler değil, canlı, zamana ve mekâna göre sürekli değişen ve gelişen yaratmalardır.” şeklinde ifade eder (Özdemir, 2006, s. 453).

Geleneksel oyunlar, “genellikle fiziksel aktiviteye dayalı oyunlardır ve çoğunlukla açık havada doğal nesnelerle” oynanmaktadır. Bunlar, “bireyin fiziksel ve sosyal gelişimine katkı sağladığı gibi toplumsal kültürün nesilden nesile” aktarılmasında da rol oynar. Günümüzde geleneksel oyunların ya hiç oynanmadığı veya kısmen oynandığı bilinmektedir.

Türkçe sözlükte oyun; “vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence, kumar, şaşkınlık uyandırıcı hüner, tiyatro ve sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi, bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma” (2005: 1526) şeklinde açıklanmıştır. Boratav oyunu; “çocukların ve daha az bir ölçüde büyüklerin günlük geçim didinmelerinden ayırabildikleri boş zamanlarında herhangi bir üretim çabasını ya da başka çeşitten bir hizmeti zorunlu kılmadan, sadece eğlenme yolu ile dinlenmelerini sağlayan eylemler” olarak tanımlar (Boratav, 1999, s. 232). Çocuk oyunlarını; iletişimin özel bir şekli ve kesintisiz olarak farklılaşıp gelişen yaratmalar ve geleneğin taşıyıcısı şeklinde ele alan Özdemir ise; “çocuk oyunları, donmuş ve belirli bir dönemin kalıntısı olan ürünler değil, canlı, zamana ve mekâna göre sürekli değişen ve gelişen yaratmalardır.” şeklinde ifade eder (Özdemir, 2006, s. 453).

Geleneksel oyunlar, “genellikle fiziksel aktiviteye dayalı oyunlardır ve çoğunlukla açık havada doğal nesnelerle” oynanmaktadır. Bunlar, “bireyin fiziksel ve sosyal gelişimine katkı sağladığı gibi toplumsal kültürün nesilden nesile” aktarılmasında da rol oynar. Günümüzde geleneksel oyunların ya hiç oynanmadığı veya kısmen oynandığı bilinmektedir.

Ancak kültürel zenginliğin bir göstergesi olarak oyun, çocukların fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimlerinde ve sosyal kimliklerini keşfetmelerinde oldukça önemlidir. Toplumun değerlerini koruyan geleneksel oyunları unutmak sadece toplumun kültürünü yok etmekle kalmaz aynı zamanda çocuğun gelişimine ilişkin sosyal, fiziksel ve entelektüel katkıların kaybolmasına da neden olur (Hazar vd. 2017, s. 181). Geleneksel oyunların çocuklar üzerinde psiko-sosyal açıdan olumlu etkiler bıraktığı ile ilgili hiçbir şüphe yoktur. Ancak burada geleneksel oyunların çocuklar üzerindeki olumlu etkilerinden ziyade bu oyunların Zaza kültüründe neden unutulduğu göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla Zaza kültüründe unutilan bu oyunlar kelime ölümlerini beraberinde getirmiştir. Zazacada oyun-eğlenceyle ilgili unutilan bazı kelimeler şunlardır: cılappe, tengçal, şêllê quwet, heftêk, piropıt, xêl/çırır, pışkıl kay, kipinoz, kueşk, kurış

Zaza kültüründe hem büyükler hem de çocuklar tarafından oynanan kendine has oyunlar vardır. Bunlardan *tengçal*, *şêllê quwet*, *pışkıl kay*, *kueşk* ve *kurış* oyunları Zaza halkına has bir nitelik taşırlar. *Tengçal* oyunu kuru cevizlerle oynanan bir oyun türüdür. Birçok kişi aynı anda oynayabilir. Önce yerde on veya on beş tane cevizin sığabileceği boyutta bir çukur açılır. Bu çukura *tengçal* denir. Tengçala uzaklığı iki üç metre olacak şekilde bir menzil çizilir. Oyuncular menzilin ardından sırayla *tengçala* ceviz atar. Cevizler *tengçala* çift olarak düşünce çift atan kişi *tengçal*ın başına gider ve bekler. Diğer oyuncular tarafından cevizler atılmaya devam eder. *Tengçala* giren cevizler tekli olduğu sürece *tengçal*ın başında duran kişi onları alır. Ancak cevizler çiftler olarak girince *tengçal*ın başındaki kişi cevizlerin çifti kadar ceviz vermek durumunda kalır. *Tengçala* çift sayı atan oyuncu bu defa *tengçal*ın başına geçer.

Örnek vermek gerekirse, tengçala dört ceviz girdiğinde bu durumda tengçalın başındaki kişi, tengçala isabet ettiren kişiye dört ceviz vermek zorunda kalır. Tengçala çift sayı ve katlarını atabilen oyuncu bu defa tengçalın başına geçer ve tekli giren cevizlerin sahibi olur. Tengçala çift sayı girmediği sürece tengçalın başındaki kişi cevizleri toplamaya devam eder.

Kurış oyunu da tengçala benzer bir oyundur. Bu oyun da kuru cevizlerle oynanır. Cevizle hedef vurma oyunu da denilebilir. Menzilin üç, dört metre ötesine yirmi, otuz cm boyutunda kuru bir dal parçası çakılır. Bu dala veya çubuğa kurış denilir. Kurışın üzerine küçük bir taş koyulur. Menzilden atılan cevizler kurışa çarpınca kurışın üzerindeki taş düşer. Oyunculardan kurışı vuran kişi kurışın başına geçer. Atılan cevizler kurış çubuğuna değmediği sürece kurışın başındaki kişi atılan her cevizin sahibi olur. Oyun bu şekilde devam eder. Şêllê quwêl oyunu gücüne güvenen kişilerce oynanır. Yerden kaldırılması güç olan ağır bir taş seçilir ve menzil çizilir. Menzilin ötesine geçmemek kaydıyla taşı en uzağa fırlatan kazanır. Türkçe oyunlardan “gülle atma”ya benzediği için Zazaların “gülle atma” oyunu denilebilir.”

Zaza kültüründe oynanan bu oyunlar, günümüzde giderek kaybolmaya yüz tutmuş durumdadır. Bunun en bariz nedenlerinden biri de dijital medya oyunları ve televizyonun hayatımıza bütünüyle nüfuz etmiş olmasıdır. Günümüz gelişen teknolojisiyle birlikte oyunlar gelenekselden dijitale dönüşürken çocuklar tarafından doğal ortamda arkadaşlarıyla oynanan geleneksel oyunlar, yavaş yavaş unutulmaya mahkûm edilmiştir.

Kentleşmenin yükselişi, ebeveynlerin dışarıyı tehlikeli bulmaları ve doğal oyun ortamlarının azlığı gibi nedenler geleneksel oyun kültürünü ortadan kaldırmış yerine ev ortamında daha güvenilir bulunan ekran oyunu kültürünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dijital medya oyunlarının yaygınlaşması, internetin ve dijital teknolojinin gelişmesi ve oyun ortamlarının dijital araçlarla tasarlanması yeni bir oyun kültürünü yani dijital oyun kültürünün oluşmasını sağlarken geleneksel oyun kültürünün de kaybolmasına veya unutulmasına sebep olmuştur. Bu da hâliyle Zaza halkının kültürel belleğinde yüzyıllardır yer edinen geleneksel oyun-eğlence anlayışının unutulmasını tetiklemiş bunları ifade eden kelimelerin de kullanımdan düşerek ölü kelimeler mezarlığında yerini almasını sağlamıştır.

4.5. Bitki ve Otlarla İlgili Elenen Kelimeler

Etnobotanik, bitkilerin insan kültürüyle olan ilişkisini ve bitkilerin; geleneksel bilgi ve kullanım alanlarındaki rolünü inceleyen bir bilim dalıdır. Bu disiplin, bitkilerin tıbbi, ritüel, dini ve diğer kültürel kullanımlarını araştırarak, farklı toplumların bitkilerle nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamayı amaçlar (Evans & Reis, 1995, s. 5. Young Kim, 2007, s. 7). Etnobotanik çalışmalar, hem yerel toplumların bilgisini ve yaşam tarzlarını kaydetmeye yardımcı olurken hem de bitkilerin insan kültüründeki önemini daha iyi anlamamıza katkı sağlar.

Diğer milletler gibi Zazalar da tarih boyunca bitki bilimi ile uğraşmış bazı bitki ve otları çevrenin en önemli varlıklarından biri olarak görmüşler, ihtiyaçlarına ve gözlemlerine göre bunları çeşitli amaçlarla kullanmanın yollarını aramışlardır. Zazaların, bazı bitki ve otların faydalı özelliklerinden istifade etmek ve zararlı olanlardan kaçınmak için teşhis ettikleri bitki ve otların kolayca anlaşılması için onlara çeşitli adlar verdiği bilinmektedir (Tuzlacı, 2011, s. 1). Zaza kültüründe adlandırılan bazı ot ve bitki isimlerinin

zamanla çeşitli nedenlerle isimlerinin unutulduğu ve yeni kuşaklar tarafından tanınmadığı gözlemlenmiştir. Geleneksel bitki ve otların isimlerinin unutulmasıyla beraber doğal olarak dilde kelime kaybı veya ölümü de meydana gelmiştir. Yoğun kentleşme ve şehirleşme ile beraber Zaza halkı tarımsal ve hayvansal üretimden uzaklaşarak potansiyel bir tüketiciye dönüşmüştür. Dolayısıyla işlenmeyen tarlalar, unutilan geleneksel etnobotanik bilgiler tanınmayan çevre, kültürde dönüşümler, eczacılık sektörünün gelişmesiyle halk ilacı olarak kullanılan bazı bitkilere ihtiyacın kalmaması gibi olgular bu kültürde tanımlanan bazı bitki ve ot isimlerini bütünüyle hayatımızdan çıkmasına veya tanınmaz olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla gündelik dilde ifade edilen kimi bitki ve ot isimleri bu vesile ile unutulmuş ve kullanımdan düşmüştür. Zazacada bitki ve otlarla ilgili elenmeye yüz tutan kimi kelimeler şöyledir: Argud, kuêrek, xıluer, vusarı, kerkuet, gırgıl/lazut, cew, sılg, surgul, pune, marşing, rıbês, qunık, kardü, gezmin, pelpar, gerzînek, dasi, heşvılık, nıflık.

Zazacada gündelik dilde kullanılan argud, kuêrek, vusarı, gırgıl/lazut, cew, sılg, kerkuet kelimeler bazı ot ve tahılları ifade eden kelimelerdir. Bu bitkiler insanların ekin olarak ettikleri ve geçim kaynağı olarak yararlandıkları bitkilerdir. surgul, pune, marşing, rıbês, qunık, kardü, pelpar, gerzînek, heşvılık, nıflık gibi kelimeler ise ormanda veya dağda doğal olarak yetişen ve bazı ilaç ve tedavi yöntemlerinde kullanılan bitkileri ifade eder. Ekin olarak ekilen bitkilerin ya çok az ekildiği ya da hiç ekilmediği görülmüş; doğal olarak yetişen bitki ve otların ise genç kuşaklar tarafından tanınmadığı tanınsa da kullanılmadığı bilinmektedir. Bu bitkilerden surgul doğal olarak yetişen dikenli bir ağaç türüdür. Bu ağacın meyvelerinden doğal kuşburnu yapılır ve tedavi niyetine içilir. Gerzînek bitkisi ısırgan otu olarak bilinir. Bu bitkinin dalları iltihap kurutma özelliğine sahiptir. Bu bitkinin de yaprakları kaynatılarak tedavi niyetine tüketilir. Pelpar ve kardü da iltihap kurutucu özelliği olan ve bazı hastalıklara iyi gelen yabancı ot türleridir. Pune ise, yemeklere konulan nanemsi bir kokuya sahiptir.

Söz konusu kelimelerin elenmesine gerekçe olarak yaşam tarzı ve kültürel alışkanlıkların zamanla değişimi örnek gösterilebilir. Örneğin, birçok insan artık doğal bitki ve otlar yerine sentetik ilaçlar veya hazır ürünler kullanmaktadır. Eczacılık sektörünün gelişmesiyle birlikte her anlamda üretilen ilaçlar halkın alternatif tıp olarak nitelendirdiği bu bitkilere ilgi azalmıştır. Bunların yerine makine yapımı yemek sosları ve sentetik ilaçlar tercih edilmektedir. Geleneksel bitki ve ot isimlerinin unutulmasının bir diğer nedeni, bu bitkilerin tanınmaması veya hakkında bilgi eksikliğidir. Modern eğitim sistemleri veya baskın kültür genellikle bilimsel isimlere, standartlaştırılmış terimlere veya resmi dilde kullanılan isimlere odaklanırken, Zaza dilinde ve kültüründe geleneksel bitki ve ot isimleri göz ardı edilmiş; bu isimler mahalli dilde kullanılmayarak unutulmaya terk edilmiştir.

Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

Bir dilde kelime ölümü, dildeki bazı belirli kelimelerin zamanla unutulması veya kullanımının azalması anlamına gelir. Kelimeler canlılar gibi doğar, yaşar ve ölür. Toplumsal değişmeye paralel olarak kelimeler de bazen kaybolur, yerlerine yenileri gelir veya tamamen unutulur ve kelime ölümleri meydana gelir. Söz konusu çalışmada Zazacadaki kelime ölümü olayı beş başlık altında incelenmiştir. Bunlar: 1. Barınak ve yapı ile ilgili elenen bazı kelimeler, 2. Tarım ve hayvancılıkla ilgili elenen bazı kelimeler, 3. Geleneksel el sanatları ile ilgili elenen bazı kelimeler, 4. Oyun-eğlenceyle ilgili elenen bazı kelimeler, 5. Bitki ve otlarla ilgili elenen bazı kelimelerdir. Tespiti yapılan kelimelerin Zazacada kullanılmamasının

veya unutulmasının başat nedenleri şu şekilde sıralanabilir: teknolojik gelişmeler, göç, ekonomik kaygılar, kentleşme, yaşam koşullarının değişmesi, dil ve kimlik bilincinin yeşermeyişi, politik baskılar, asimilasyon, entegrasyon vb. Öte yandan Modernite ile birlikte ortaya çıkan kültürel ve ekonomik kayıplar, yoğun kentleşmeyle birlikte yerleşim yerlerinin değişmesi, kaygı taşıyan ebeveynlerin çocukları ile anadillerinde iletişim kurmaktan vazgeçmeleri bunlara bağlı olarak kelime dağarcığının değişmesi veya söz varlığının azalması bu dilde var olan bazı kelimelerin unutulmasını, bazılarının da Türkçeleşmesini beraberinde getirmiştir. Zazacada kaybolan, ölen veya unutilan kelimeler yukarıda izahı yapılan kelimelerden ibaret değildir. Bu dilde kelime ölümleri düşündüğümüzden daha fazladır.

Zazacada kelime kaybı, bu dile mensup olan insanların duygu, düşünce ve deneyimlerini doğru bir şekilde ifade etmekte zorlanmalarına neden olmuştur. Kelimelerin eksikliği, karmaşık derin duyguları veya fikirleri aktarmayı zorlaştırmıştır. Kaybolan kelimeler, Zazacanın tarihsel gelişimini ve kimliğini yansıtan önemli parçaları temsil etmektedir. Bu kayıp, toplumun kendi geçmişi ve kökeni hakkında bilgi sahibi olma yeteneğini de hâliyle etkilemiştir. Dildeki kelime kaybı, dilin kültürel zenginliğini yitirmesine yol açmış; eski gelenekler, el sanatları, hayvancılık ve tarıma ilişkin kültürel ayrıntılar, kaybolan kelimelerle birlikte unutulmuştur. Ayrıca yitirilen bu kelimelerle birlikte başka dillerden alınan kelimelerin artmasına yol açmış; bu da yerel dilin yabancı etkilerle değişmesine ve asimile olmasına neden olmuştur. Bu nedenlerle, dil koruma ve dilin zenginliğini sürdürme çabaları önemlidir. Dilin tarihi ve kültürel değerlerini korumak, kaybolmaya yüz tutmuş kelimeleri canlandırmak veya yeni nesillere öğretmek, dilin çeşitliliğini ve kültürel mirası koruma açısından kritik bir rol oynar. Zazacada kelime kaybını önlemek veya en azından sınırlamak için aşağıdaki yöntemler düşünülebilir:

- Eğitim ve Farkındalık: Zazacanın zenginliği ve çeşitliliği konusunda toplumu eğitmek ve farkındalık oluşturmak önemlidir. Dilin kültürel ve tarihsel önemini vurgulayarak insanları bu dilde kaybolmaya yüz tutmuş ve unutulmuş kelimeler konusunda duyarlı hale getirilebilir.
- Anadilde Eğitim: Bireyin anne-dilini veya en iyi konuştuğu dili eğitim sürecinde kullanması anlamına gelir. Bu yaklaşım, öğrencinin daha etkili bir şekilde öğrenmesini, anlamasını ve iletişim kurmasını sağlar. Anadilde eğitim, özellikle dil bariyerlerini aşmak ve öğrenme sürecini daha anlamlı hâle getirmek için önem arz eder. Anadilde eğitimin bazı avantajları şunlardır: Anlama ve ifade yeteneği; öğrenciler, konu anlatımını ve ders içeriğini daha iyi anlar ve kendilerini daha iyi ifade ederler. Öz güven; anadilde eğitim gören öğrenciler, kendilerini daha güvende hisseder ve daha aktif bir şekilde sınıf içi etkinliklere katılırlar. Kültürel kimliğin korunması; anadilde eğitim, öğrencilerin kültürel kimliklerini korumalarına yardımcı olur ve kültürel mirası sürdürmelerine destek sağlar. Temel becerilerin gelişimi; öğrenciler, daha iyi okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerileri geliştirme fırsatı bulabilirler. Daha iyi anlama; yeni bir dilde karmaşık konuları anlamak zor olabilir. Anadilde eğitim, öğrencilere kavramları daha derinlemesine anlama fırsatı sunar. Anadilde eğitim gören öğrenci, kültürel mirası temsil eden arkaik kelimeleri unutmaz ve bir sonraki nesle aktarma fırsatı bulur.
- Sözlük ve Kaynak Oluşturma: Kaybolmaya yüz tutmuş veya kullanımdan düşmüş kelimeleri içeren bir sözlük veya kaynak oluşturmak faydalı olabilir. Bu kaynaklar, gelecek nesillere bu kelimelerin anlamlarını ve kullanımlarını öğretme konusunda yardımcı olacaktır. Zazacada ayrıca kelime derlemeleri veya ağız derlemeleri gibi çalışmalar da yapılabilir.

- Edebi Eserler ve Sanat: Yazarlar, şairler ve sanatçılar kaybolmaya yüz tutmuş kelimeleri eserlerinde kullanarak bu kelimeleri canlı tutabilirler. Edebi eserler ve sanat, dilin ve kelimelerin yaşatılmasında önemli katkılar sunacaktır.
- Aile İçi İletişim: Aile içinde yaşlı nesillerden genç nesillere kelime aktarımını teşvik etmek önemlidir. Ebeveynler veya yaşlı akrabalar, dilde kaybolmaya yüz tutmuş kelimeleri ve anlamlarını gençlere aktarabilir. Keza aile içinde ebeveynlerin çocuklarıyla anadilde iletişim kurması oldukça fayda sağlayabilir.
- Okuma ve Araştırma: Eski yazılı eserleri okumak ve araştırmak, dilde kayıp ve ölü kelimeleri bulmak ve anlamlarını öğrenmek kültürel belleğin devamlılığı açısından yararlı olacaktır.
- Yerel Topluluk Katılımı: Dil koruma gruplarına katılarak veya yerel topluluk etkinliklerine katılarak kaybolmaya yüz tutmuş kelimelerin canlı tutulmasına katkı sağlanabilir.
- Çevrimiçi Platformlar: Sosyal medya, bloglar veya diğer çevrimiçi platformlar üzerinden Zazacada kaybolmaya yüz tutmuş kelimeler paylaşılarak geniş kitlelere ulaştırılabilir.
- Eğlenceli ve İlgili Yaklaşımlar: Çocuklar için dil oyunları, bulmacalar veya ilginç hikâyeler aracılığıyla unutulmuş kelimeleri öğrenmek ve kullanmak eğlenceli bir yolla çocuklara bu dilin kelimelerini aktarmak da dilin yaşamsallığına katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Arlı, M. (1984). “El Sanatlarının-Gerileme, Kaybolma ve Öğretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri ile Geliştirilme ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler”. I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Aslan, E. & Ezel, T. (2001). İçerik Analiz ve Uygulama Örnekleri. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Aksan, D. (2007). “Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim” Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1969). “Kelimelerin Ölümü Olayı ve Türk Yazı Dilindeki Örneklerinde Arapça ve Farsça Unsurların Etkisi Üzerine Notlar”, Necati Lugal Armağanı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aydın, S. (2007). Antropoloji. (Ed. Handan Üstündağ Aydın). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Barın, E. (2003). “Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi”, TÜBAR-XII, S. 13, s. 311-317.
- Bulukgiray, İ. (2021). Bingöl Zaza Köylerinden Emtağ’da Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir İnceleme. Bingöl Araştırmaları Dergisi. S. 2, s. 61-95.
- Boratav, P. N. (1999). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çil, D. A. (2012). “Heidegger’de Varlık ve Dil”. Özne Dergisi. (Heidegger Özel Sayı), s. 69-75.
- Ergin, M. (1980). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Fahri, M. (2018). İslam Ahlak Teorileri. (Çev. M. İskenderoğlu ve A. Arkan). 4. Baskı. İstanbul: Littera Yayıncılık.
- Foucault, M. (2017). Kelimeler ve Şeyler. (Çev. M. Ali Kılıçbay). 6. Baskı Ankara: İmge Kitapevi.
- Gippert J. (1996). Zazaca’nın Tarihsel Gelişim, Mannheim Kitap Şenliği Konuşması. (Çev. H. Dursun). <http://cemisgezcek.atspace.com/history/ethnic/zazacatarihsel.html>.
- Werner, E. (2012). Considerations About The Religions of The Zaza People (Tarihte Zazalar ve Zazaca), II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu. 04-06 Mayıs 2012.
- Wurm, S. (1991). Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances, in Endangered Languages, (ed) Robert Robins and Eugenius Uhlenbeck, Berg Press, Oxford, New York.
- Hazar, Zekihan vd. (2017). “Ortaokul Öğrencilerinin Geleneksel Oyun Ve Dijital Oyun Algılarının İncelenmesi: Karşılaştırmalı Metafor Çalışması”. Ankara Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 15. (4), s. 179-190.
- Heidegger, M. (1998). “Letter on Humanism”. Pathmarks. New-York: Cambridge University Press.
- İmer, K. (1976). Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi. Ankara: TDK Yayın No:422.
- İpek, B. (2015). “Bireyde Dil Bilinci”. Journal of Turkish Language and Literature 1(2), s. 33-44.
- Kahveci, M. (1998). “21. Yüzyıla Girerken Geleneksel Türk El Sanatları”. Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı. s. 387-397.

- Kinsün, A. (2018). Tehzip Geleneğinde Ahlak Eğitimi. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi
- Nettle, D., & Romaine, S., (2001), Kaybolan Sesler: Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Özer, O. (2012). “Teknolojiye Yenik Düşen Kelimeler”. II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu. Ed Murat Varol. s. 517-524.
- Öter, Z. (2010). “Türk El Sanatlarının Kültür Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi”. Millî Folklor, Yıl, 22, S. 86, s.174-184.
- Özdemir, N. (2006), “Türk Çocuk Oyunları I-II”. Ankara: Akçağ Yayınları. TDK, (2005), Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paul, L. (2009). Zazaki.G. Windfuhr içinde, The Iranian Languages. London/New York: Routledge.
- Porzig, W. (1985). Dil Denen Mucize (Çev. Vural Ülkü), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Söylemez, İ. (2012). “Üst Kültür Alt Kültür Etkileşimi Bağlamında Zazacanın Dilsel Yeterlilik Sorunsalı”. II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu. Ed. Murat Varol. s. 204-216.
- Trask, R.L. (1996), Historical Linguistics, Arnold Press, London, New York, Sydney, Auckland.
- Tuzlacı, E. (2011), Türkiye Bitkileri Sözlüğü. (Genişletilmiş 2. baskı). Alfa Yayınları.
- Varol, M (2015). "UNESCO'nun Dil Raporlarına Göre Zazacanın Durumu ve Geleceği", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, S. 2, s. 997-1006.

HÜSEYİN REMZİ BEY'İN NUHBETÜ'L-MÜNŞEÂT ADLI ESERİ HAKKINDA BİR İNCELEME

(NUHBETÜ'L-MÜNŞEÂT, HÜSEYİN REMZİ, İSTANBUL,
1292/1876, 1. BASKI, 101 SAYFA.)

UMUT CANBERK

Yıl 1, Sayı 2, ss.76-80.

Makale Türü: Kitap inceleme

Geliş Tarihi: 28.08.2023

Revizyon: 31.08.2023

Kabul Tarihi: 15.09.2023

Year 1, Issue 2, pp.76-80.

Article Type: Book Review

Submitted: 28.08.2023

Revision: 31.08.2023

Accepted: 15.09.2023

Atıf Bilgisi / Reference Information:

CANBERK. U. (2023). HÜSEYİN
REMZİ BEY'İN NUHBETÜ'L-
MÜNŞEÂT ADLI ESERİ HAKKINDA
BİR İNCELEME

Lisaniyat Studies, 1 (2),
76-80,

Umut CANBERK

İnönü Üniversitesi,

Doktorant

canberkumutt@hotmail.com

ORCID: 0009-0007-1867-976X

Hüseyin Remzi Bey, 1270/1853-54 senesinde günümüzde Romanya sınırları içerisinde yer alan Tulça ismindeki bir liman şehrinde dünyaya geldi. Babası tüccardan İsmail Efendi, annesi Emine Hanım'dır. Sıbyan mektebinden sonra ortaöğrenimini Davud Paşa rüştiye mektebinde tamamladı. Daha sonra Orman mektebine gitti ve sonra da Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiyye devam etti. 1880'de mezun olan Hüseyin Remzi Bey'in doktorluk yaptığına dair bir kayıt yoktur (Akgün, 2020: 571). Hüseyin Remzi Bey, daha sonraları hukuk mektebine girdi ve burayı da 1886 yılında bitirdi. Arapça, Farsça ve Fransızcaya aşinadır.

Henüz on iki yaşındayken Maliye Muhasebesinin Perakende kaleminde göreve başladı. Bu görevinden bir buçuk yıl sonra ayrılarak Mektubi Maliye Odasına girdi. Daha sonra Evrak Odasında göreve başladı fakat buradan da kısa bir süre sonra istifa etti. Hüseyin Remzi Bey, 27 yaşında Tahsilat Kaleminde memur olarak çalışmaya başladı ve daha sonra tahvil-i memuriyetle Vergi Emaneti Muhasebe Kalemine girdi. Sonraki yıllarda ise kendisine mülkiye rütbelerinden biri ve askeri rütbelerdeki karşılığı binbaşı olan rütbe-i salise unvanı verildi.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra başmuharrir olduğu "Mikyas-ı Şeriat" gazetesinin *ahâlî-i İslâmiyye'nin hissiyyât-ı taassubkârânelerini galeyana getirecek sûrette neşriyatta bulunduğu* gerekçesiyle yargılandı ve müebbet kürek cezasına çarptırılarak Rodos adasına gönderildi. Daha sonraları affedilip döndüyse de memuriyete başlatılmadı. 1887 yılı ortalarında İstanbul'da bir matbaayı devralan Hüseyin Remzi Bey, 9 Aralık 1936 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Hüseyin Remzi Bey'in eserleri Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne muallimlerinden Miralay Hüseyin Remzi Bey ve Darüşşafaka mezunu Hüseyin Remzi Bey'in eserleriyle karıştırılmaktadır (Akgün, 2020: 571).

Hüseyin Remzi Bey'in *Münşeâtü'l-etfal*, *Nuhbetü'l-münşeât*, *İlmihâl-i Tıbbî*, *Lugât-ı Ecnebiyye İlâveli Lugât-ı Osmâniyye*, *Lugat-ı Remzî* isimleriyle toplamda beş eseri vardır.

Hüseyin Remzi Bey'in Nuhbetü'l-münşeât Adlı Eseri

İlk olarak Arap edebiyatında boy gösteren daha sonraları Fars ve Türk edebiyatlarına da giren inşâ ilmini ihtiva eden *Nuhbetü'l-Münşeât*, 1292/1876 yılında İstanbul'da Endülüs Matbaasında basılmıştır. Eser, 101 sayfadır. Eserin ilk sayfalarında bir tertip yoktur. Bu bölümde bulunan ve kısa bir mukaddime niteliği taşıyan paragrafa bir başlık verilmemiştir. Yazar, bu paragrafta inşâ ilminin günden güne değişerek gelişim gösterdiğini, bu ilmin öğretilmesinin elzem olmasından dolayı o günün şartlarına uygun olarak bu eseri kaleme aldığını bildirir. Hüseyin Remzi Efendi, aynı paragrafın devamında bu eseri kendisinden önce ve kendi döneminde yazılan inşâ eserlerinden istifade ederek kendi hattı ile kaleme aldığını söyler.

Eserin ön sözünden sonra arz-ı hâl mektupları gelir. Arz-ı hâl mektupları için de herhangi bir başlık bulunmaz ve yazar, “Rikâb-ı Şâhâneye Arz-ı Hâl, Maâş İstirhâmına Dâir Hazret-i Meşihat-penâhiye Arz-ı Hâl, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Riyâset-i Celîlesine Arz-ı Hâl, Alacak Tahsîline Dâir Arz-ı Hâl...” gibi başlıklarla toplamda on dokuz mektup örneği ortaya koymuştur.

Arz-ı hâl mektuplarının akabinde müellif, “Marûzât-ı Sâlifinin Envâ-ı Müteaddidesi” bölümü altında arz-ı hâl mektuplarının türleri için örnek metinler ortaya koymuştur. Eserin büyük bölümünü, hem yukarıda başlıklarının birkaçı verilen hem de bu başlık altında arz-ı hâl için sunulan mektup örnekleri oluşturmaktadır. Bu başlık altında da toplamda altmış iki örnek metin verilmiştir. Bu örneklerin sonunda yazar, Envâ-ı Arz-ı Hâller Burada Nihâyet Bulmuşdur diyerek arz-ı hâl mektupları için ayırdığı bölümü sonlandırmıştır.

Arz-ı hâl mektuplarının ardından “Ediye vü Esniye-i Mahsûsa-i Padişâhî'nin Envâ-ı Müteaddidesi Zîrde Tahrîr Kılınmıştır” bölümü altında padişaha övgü ve dua metinlerini içeren mektuplar gelir. Bu bölümde on beş örnek metin verilmiştir.

Eserin bir sonraki bölümü ise “Elkâb-ı Umûmiyye”dir. Elkab, muhatabın sıfatlarının sayıldığı hitap cümlesidir (Kütükoğlu, 1995: 51). Yazar da bu bölümde muhataplarına göre lakapların nasıl olması gerektiğine dair “Makâm-ı Vâlâ-yı Sadâret-uzmâ'ya, Rütbe-i Sadâreti İhrâz Etmiş Olanlara, Meşihat-ı İslâmiyye Mazûllerine” gibi başlıklarla yirmi beş hitap cümlesi ortaya koymuştur.

Teşekkür mektupları, “Teşekkürü Hâvi Marûzât Zîrde Tahrîr Kılınmıştır” bölümünde on mektup örneğiyle verilir. Bazılarının başlıkları “Sadâret Teşekkürü, Hediye Teşekkürü, Mekâtib-i Şâkirdândan Bade'l-imtihân Teşekkür-nâme” şeklindedir.

“Tebrîki Hâvi Müsveddâtın Envâi Zîrde Muharrerdir” bölümünde tebrik mektupları “Tebrîk-i Mesned-i Celîl-i Sadâret, Tebrîk-i Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye, Rütbe-i Bâlâyı İhrâz Eden Zevâta Tebrîk...” gibi başlıklarla on bir örnek metinle ortaya konulmuştur. Müellif, bu tebrik mektuplarına bir sonraki bölümde örnek cevap mektubu vermek amacıyla başlıklarının yanına sıra numarası koymuştur. Bu cevaplar da “Bâlâda Muharrer Tebrîkâtın Cevâbları Sınıf-ı Mahsûsasını Bildiren Hizâsında Rakamla Bi't-tatbîk Sırasıyla Zîrde Dercolumuştur” bölümü altındadır.

Nuhbetü'l-Münşeât'ın diğer bölümü muhataba duyulan muhabbet ve samimiyeti içeren hulus mektuplarıdır. Yazar, bu mektupları cevaplar ile birlikte vermiştir. “Hulûsu Hâvî Müsveddâtın Envâi Ecvibesiyile Berâber Âtîde Mûndericdir” bölümüyle hulus mektupları için toplamda on dört örnek metin sunulmuştur. Bunlardan birkaçının başlığı şu şekildedir: “Makâm-ı Âlî-i Cenâb-ı Vekâlet-penâhiye, Vükêlâ-yı Fehhâmdan Bulunanlara Arz-ı Hulûs, Rûtbe-i Bâlâ Ashâbına Hulûs.”

Tavsiye ve iltimas mektuplarını Hüseyin Remzi Efendi, bir sonraki bölüm olan “Tavsiye ve İltimâsı Mutazammın Muharrerâtın Envâi Âtîde Mûndericdir” başlığı altında toplar ve bu bölümde “Vâli-i Vilâyete” başlığıyla dokuz mektup örneği verir.

Eserin bir sonraki bölümü taziye, teselli, hastanın durumunu sorma ve özür mektuplarıdır. Bu mektuplar “Taziye vü Tesliyet ve İyâdet u İtizâra Dâir Müsveddeler Zîrde Mûndericdir” başlıklı bölümde verilmiştir. Taziye ve teselli için üçer iyâdet ve itizâr için de birer mektup örneği ortaya konulmuştur.

Müellif, anne-baba, hoca ve eşe yazılacak mektupları ayrı bir bölümde toplamıştır. “Peder u Mâderine ve Hocasına ve Halîlesine Yazılacak Tahrîrât Maa'l-ecvibe Zîrde Mûndericdir” başlığı altında birer mektup örneğini cevaplarıyla birlikte vermiştir.

Tezkire mektupları, “Tezkirelerin Envâi Zîrde Mûndericdir” bölümü altında verilir. Bu mektuplar için “Mevlid-i Şerîfe Davet, Miraciyyeye Davet, Hırka-i Saâdetin Ziyâretine Davet, Velîme Cemiiyyetine Davet” gibi başlıklarla toplamda on yedi örnek metin sunulmuştur.

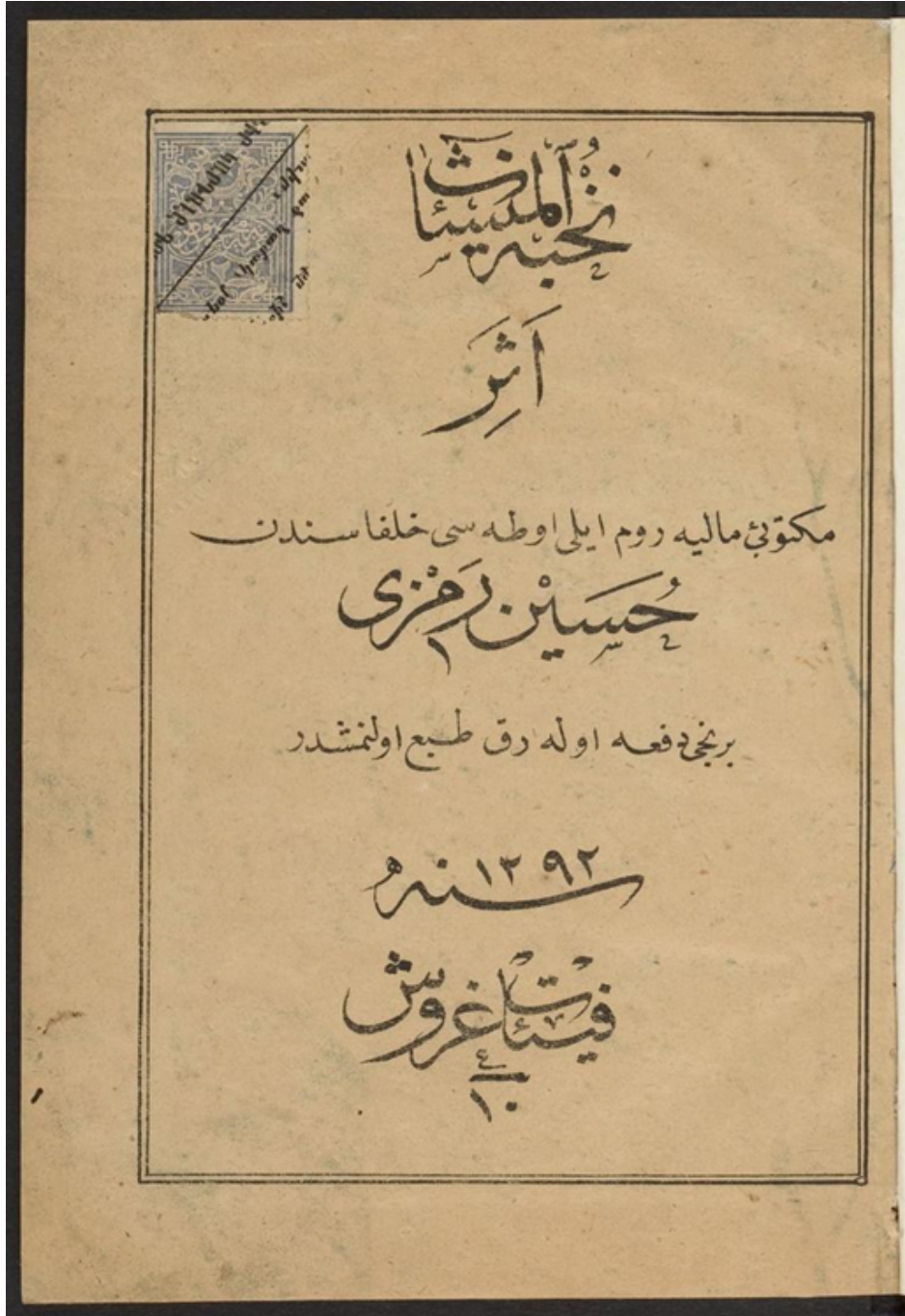
Bir sonraki bölüm ferâşet-i şerîf mektuplarıdır. Bu terki, Mekke'de Harem-i Şerîf'in Medine'de Ravza-i Mutahhara'nın süpürülmesi görevine denilmektedir (Yazıcı, İspirli, 1995: 408). Bu görev bir hayır vesilesi sayıldığından bu vazifeyi ifa edenlere mektup gönderilmesi hakkında müellif, “Ferâşet-i Şerîf Mektupları Zîrde Muharrerdir” bölümünde “Mekke-i Mûkerreme'de Zemzem-i Şerîf Sakasına, Medîne-i Münnevver'e Ferâşet-i Şerîfe Mektûbu” başlıklarıyla iki örnek mektup vermiştir.

Eserin bir sonraki bölümünü senet mektupları oluşturur. Yazar, “Senedâtın Envâi Atide Muharrerdir” bölümünde “Maliye Hazînesine Kefâlet-nâme, İcâr Senedi, Havâle Senedi, Mukâvele Senedi” gibi başlıklarla on bir örnek mektup vermiştir.

Eserin son bölümü ilm-ü haber mektuplarıdır. İlm-ü haber, bir kararı bildirmek veya bir konu hakkında bilgi vermek üzere daireden diğer daire ya da dairelere yazılan belgedir (Güneş, 2014: 209). Bu bölüm, “Akd u Nikâh İçin İlm ü Haber, İntikâle Dâir İlm ü Haber, Nakl İlm ü Haberi” gibi başlıklarla toplamda sekiz mektup örneğini ihtivâ eder.

Eser, o dönemde okullarda ders kitabı olarak okutulmak maksadıyla kaleme alınan inşâ eserlerinden farklıdır. Zira eser, yalnızca mektup örneklerinden müteşekkildir. Eser, hangi mektubun nasıl yazılması gerektiğine dair bilgileri içermez.

Ayrıca müellif, o dönem inşâ eserlerinde yaygın olarak görülen, mektupların “resmî ve gayriresmî” olarak ayrılması yoluna da gitmemiştir. *Nuhbetü'l-Münşeât*, Tanzimat'tan sonra gelişen inşâ ilmi ve bu alanda kaleme alınan eserler hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılar için bir örnek niteliğindedir.

Hüseyin Remzi Bey'in *Nuhbetül-Münşeât* isimli eserinin iç kapak sayfasından bir görüntü.

Kaynakça

- Akgün, B., (2020), Hüseyin Remzi. TDV İslam Ansiklopedisi. C. Ek-1. (Gözden Geçirilmiş 2. Basım). Ankara.
- Güneş, M., (2014). 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin ana kaynakları: Buyruldu ve İlmühaber Defterlerinin Tahlili. Tarih Araştırmaları Dergisi, 33 (56), 205-232.
- Hüseyin Remzi (1292/1876). Nuhbetü'l-münşeat. (1. Baskı). İstanbul: Endülüs Matbaası.
- Kütükoğlu, M. (1995). Elkâb. TDV İslam Ansiklopedisi, C.11. İstanbul.
- Yazıcı, T. ve M. İpşirli (1995), Ferrâş. TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul.